

Saraswati Vihara Series

EDITED BY

Raghu Vira, M. A., Ph. D., D. Litt. et Phil
*DIRECTOR, INTERNATIONAL ACADEMY OF
INDIAN CULTURE, LAHORE
IN COLLABORATION WITH
OTHER SCHOLARS*

Volume 7

RĀMĀYANA OF VĀLMĪKI

I. 1-6

Rupees 10/-

Shillings 15/-

July, 1938

Published by the Director

for

**The International Academy of Indian Culture,
Lahore, India**

*Printed by Mr. Sadhu Ram, M. A., at the Academy's
own printing works, the Arya Bhāratī Press*

LAHORE

सरस्वती-विहार-ग्रन्थाः

७

महर्षि-वाल्मीकि-विरचितम्

आदि-काव्यं

रामायणम्

आदि-काण्डे सर्गाः १-६

आचार्य-रघुवीरेण परिष्कृतम्

मूल्यं-रूप्याणां दश

विक्रमाब्दाः १९९५

प्रकाशिता—सरस्वती-विहारः, लवपुरम्

पतम् काव्यं सरस्वती-विहार आर्यभारत्य-अभिधे मुद्रण-गृहे मुद्रितम्

OUR MANUSCRIPTS

क₁

Lalchand Library, Lahore, No. 4848. Folios 75. Generally 16 lines to a page and 32 syllables to a line. Size 28½ × 18½ cm. Written space 21 × 12 cm.

Devanāgarī script. Neatly written, clean margins, no variae lectiones, no interlinear notes, few corrections.

Red ink generally used for section colophons. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas are numbered for every *sarga* separately. *Sargas* not numbered.

No date.

There is a beautiful painting on the first page.

Glazed paper.

Provenance, Lahore.

The manuscript has been transcribed from a Śāradā original. There are scores of corruptions due to mislection of Śāradā ligatures, e. g. चाल्मीकिन्मुनि° for चाल्मीकिर्मुनि°, महृणो° for सद्दृणो°, सूर्येन्मु° for सूर्येन्दु°, सभ्य° for सत्य°, ममभ्य° for स सत्य°, नजस् for रजस्.

The MS. contains the complete Bālakāṇḍa.

म₁

Lalchand Library, Lahore, No. 2959. Folios 64. Generally 12 lines to a page and 52 syllables to a line. Size 37 × 15 cm. Written space 30 × 10 cm.

Devanāgarī script. Variants, additions and corrections are frequent on the margins. Nothing interlinear.

Red ochre rubbed over colophons. Yellow pigment for deletion is common.

Stanzas are not numbered, but the *sargas* are.

No date.

Unglazed paper. Some of the folios are coloured yellow.

Provenance, Bharatpur.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 57.

म₂

Lalchand Library, Lahore, No. 1773. Folios 58, the first six damaged at the centre. 11-18 lines to a page and 32-50 syllables to a line. Size 34 × 18 cm. Written space 24 × 11 to 28 × 13 cm. The writing in the earlier part is bolder. Gradually it becomes finer and the number of lines in a page as well as syllables in a line increases; the written space also widens.

Devanāgarī script. Cursive hand. Variants, additions and corrections on margins.

Colophons and *daṇḍas* in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are occasionally numbered.

Dated *Vikrama Saṃvat 1783 (Rāma, Vasu, Nāga, Indu), Mūrgaśirṣa, Sita-pakṣa, Daśamī, Bhṛgu-vāsara.*

Unglazed paper.

Provenance, Jullundur City.

वृ has usurped the entire sphere of वृ.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 50.

म३

Lalchand Library, Lahore, No. 6167. Folios 38. Generally 21 lines to a page and 40-60 syllables to a line. Size 29 × 15 cm. Written space 22 × 10 cm.

Devanāgarī script. Cursive hand. Occasional marginal corrections and additions. No interlinear notes.

Red ink used for *danḍas* on folio 27. Yellow pigment used for deletion. Red ochre has been rubbed over colophons.

Stanzas are not numbered, though the *sargas* generally are.

Dated *Vikrama Saṃvat 1878, Pauṣa, Śudi, Tṛtīyā*.

Unglazed paper.

Provenance not known.

Complete Bālakāṇḍa. According to the last colophon it contains 52 *sargas*.

क्व has replaced क्व altogether.

म४

Lalchand Library, Lahore, No. 2961. Folios 90. Lines 13, 14 to a page and 35 syllables to a line. Size 39 × 17 cm. Written space 31 × 11 cm.

Devanāgarī script. Carefully written. Marginal and interlinear additions, corrections and variations are entered by a late hand.

Danḍas and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are occasionally numbered.

No date.

Unglazed paper.

Provenance, Alwar State.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 77.

म५

Lalchand Library, Lahore, No. 1772. Folios 81. Generally 15 lines to a page and 32 syllables to a line. Size 33 × 17 cm. Written space 22½ × 11 cm.

Devanāgarī script. The scribe has taken pains to write beautifully. Clean margins. No interlinear matter.

Colophons and *danḍas* in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* occasionally numbered.

No date.

Unglazed paper.

Provenance, Amritsar.

Complete Bālakāṇḍa. There are two sets of numbers in the colophon at the end :
(i) 64 *sargas*, 2850 stanzas, (ii) 80 *sargas*, 4170 stanzas.

म६

Lalchand Library, Lahore, No. 2972. Folios 80. Generally 14 lines to a page and 36 syllables to a line. Size 34 × 20 cm. Written space 23 × 13 cm.

Devanāgarī script. Very neat hand. Clean margins. The MS. has never been revised or compared. The ink is very gummy and hence the folios show a tendency to stick together.

No red ink. No yellow pigment. Red ochre rubbed over colophons.

Stanzas are not numbered, while the *sargas* generally are.

No date.

Unglazed paper.

Provenance not known.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 78.

म७

Lalchand Library, Lahore, No. 5942. Folios 64. Generally 15 lines to a page and 38 syllables to a line. Size 33 × 16 cm. Written space 27½ × 12½ cm.

Devanāgarī script. Cursive hand. Margins generally clean. A few corrections. Nothing interlinear.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion. Red ochre has been rubbed over colophons.

Stanzas and *sargas* are occasionally numbered.

Dated *Vikrama Saṃvat 1860, Māgha, Sudī 5*.

Unglazed paper.

व् has replaced व् altogether.

Provenance not known.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 78.

म८

Lalchand Library, Lahore, No. 2970. Folios 70. Generally 13 lines to a page and 36 syllables to a line. Size 32 × 14 cm. Written space 27 × 10½ cm.

Devanāgarī script. Cursive hand. Margins generally clean. A few corrections. No interlinear notes.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion. Red ochre rubbed over colophons.

Stanzas and *sargas* are occasionally numbered.

Date *Vikrama Saṃvat 1846 (rasa, bhūja, vasu, bhūmi), Bhūdrapada, Arka-ghasre, Girīśadhava-tithau*.

Unglazed paper.

Provenance not known.

व् has replaced व् altogether.

Complete Bālakāṇḍa.

म९

Lalchand Library, Lahore, No. 2973. Folios 111. Generally 10 lines to a page and 36 syllables to a line. Size 34 × 15 cm. Written space 24 × 9½ cm.

Devanāgarī script. Very neatly written. Clean margins and interlinear spaces. A few corrections.

Stanzas are not numbered, though the *sargas* are.

Daṇḍas and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

No date.

Unglazed paper.

Provenance Rāma-mandira temple at Pañcavaṭī, Nasik.

Complete Bālakāṇḍa. According to the last colophon it contains 78 *sargas*.

म१०

Lalchand Library, Lahore, No. 2969. Folios 54. Generally 16 lines to a page and 48 syllables to a line. Size 34 × 19 cm. Written space 27 × 13 cm.

Devanāgarī script. Neat hand. Marginal additions, corrections and variants in a late hand.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion. Red ochre rubbed over colophons.

Stanzas are not numbered, while the *sargas* occasionally are.

No date.

Unglazed paper. The leaves have grown brittle.

Provenance, Kaithal (in Kurukṣetra).

च has invariably been used for त.

Complete Bālakāṇḍa, the last *sarga* is numbered 78.

म₁₁

Lalchand Library, Lahore, No. 2971. Folios 1-3 (1st *sarga*) and 1-85 (from the second *sarga* up to the end). The first three leaves measure $24\frac{1}{2} \times 13\frac{1}{2}$ cm. Written space $23 \times 11\frac{1}{2}$ cm. There are 18 lines to a page and 40 syllables to a line. The rest measure 30×16 cm. Written space 25×12 cm. There are 13 lines to a page and 32 syllables to a line.

Devanāgarī script. Careless hand. Additions, corrections and variants are noted on the margins.

Red ink used only for *daṇḍas*. Red ochre rubbed over colophons and beginnings of sections. Yellow pigment used for deletion.

No date.

Unglazed paper.

Provenance not known.

The first *sarga* belongs to the Kashmirian recension. The last three folios contain the earlier portion of Ayodhyākāṇḍa. The MS. has been copied by some student, who has analysed every line into separate words by superior vertical strokes. He has also put numbers on words to indicate their sequence in prose.

The last *sarga* is numbered 78.

म₁₂

Lalchand Library, Lahore, No. 6155. Folios 54. Generally 16 lines to a page and 43 syllables to a line. Size 34×19 cm. Written space $25\frac{1}{2} \times 13$ cm.

Devanāgarī script. Neat hand. Margins clean. A few corrections in a late hand.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion. Red ochre rubbed over stanza numbers and colophons.

Stanzas and *sargas* are numbered.

No date.

Unglazed paper.

Provenance, Lahore.

Complete Bālakāṇḍa. The colophon at the end records *sargas* 46 (sic!) and stanzas (*granthas*) 1850.

म₁₃

Lalchand Library, Lahore, No. 4702. Folios 74. Generally 12 lines to a page and 40 syllables to a line. Size $33\frac{1}{2} \times 15\frac{1}{2}$ cm. Written space $25\frac{1}{2} \times 10\frac{1}{2}$ cm.

Devanāgarī script. Careful hand. Margins clean. A few corrections. *Daṇḍas* and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Date *Vikrama Saṃvat* 1890, *Jyeṣṭha*, *Sudi* 2, *Bhāuma-vāsara*.

Unglazed paper.

Provenance not known.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 57.

व₁

Dacca University Library, No. 593A. Folios 104. Generally 7 lines to a page and 60 syllables to a line. Size $53 \times 12\frac{1}{2}$ cm. Written space $38 \times 5\frac{1}{2}$ cm.

Bengali script. Careful hand. Additions, corrections and variants are noted on margins. Nothing interlinear.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are not numbered.

Date *Śaka Saṃvat 1725*.

Old Bengali unglazed paper.

Provenance, Rangpur.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 54.

व₂

Dacca University Library, No. 4777. Folios 72. Generally 8 lines to a page and 52 syllables to a line. Size $52 \times 11\frac{1}{2}$ cm. Written space 40×5 cm.

Bengali script. Cursive hand. Additions, corrections and variations noted on margins. Nothing interlinear.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are not numbered.

Dated *Śaka Saṃvat 1698*.

Old Bengali unglazed paper.

Provenance not known.

Complete Bālakāṇḍa.

व₃

Dacca University Library, No. 510. Folios 98. Generally 7 lines to a page and 64 syllables to a line. Size 51×10 cm. Written space $40 \times 4\frac{1}{2}$ cm.

Bengali script. Careful hand. Additions, corrections and variants are noted on margins. Nothing interlinear.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion.

Old Bengali unglazed paper.

Date *Śaka Saṃvat 1687*.

Provenance, Malatinagar, Bogra District.

Complete Bālakāṇḍa.

व₄

Dacca University Library, No. 2087. Folios 4-38 (the first 3 folios missing), 40-205. Generally 6 lines to a page and 35 syllables to a line. Size 44×11 cm. Written space 33×5 cm.

Bengali script. Careful hand. Clean margins. Nothing interlinear.

Red ink and yellow pigment not used. Some of the folios are coloured yellow.

Date *Śaka Saṃvat 1705. Vaiśākha 15*.

Old Bengali unglazed paper. The leaves have grown brittle.

Provenance, Bagiya, District Faridpur.

Complete Bālakāṇḍa.

द₁

Lalchand Library, Lahore, No. 5885. Bālakāṇḍa ends on leaf 29. First seven leaves damaged. Generally 12 lines to a page and 100 syllables to a line. Size 48×5 cm. Written space 43×5 cm.

Telugu script. Careful hand. No marginal and interlinear notes.

Stanzas are not numbered, the *sargas* are.

No date.

Palm leaf, old and brittle.

Provenance not known.

The last *sarga* is numbered 77. The colophon at the end gives the number of stanzas to be 2280, and of syllables 72960.

द२

Lalchand Library, Lahore, No. 6328. Bālakāṇḍa ends on leaf 103. 5-8 lines to a page and 32-48 syllables to a line. Size $48 \times 4\frac{1}{2}$ cm. Written space $43 \times 3\frac{1}{2}$ cm.

Grantha script. Careful hand. Margins and interlinear spaces clean.
Stanzas are not numbered, the *sargas* are.

No date.

Palm-leaf.

Provenance not known.

The last *sarga* is numbered 77.

द३

Lalchand Library, Lahore, No. 6329. Bālakāṇḍa ends on leaf 87. 7-10 lines to a page and 50 syllables to a line. Size $37\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ cm. Written space 33×3 cm.

Grantha script. Cursive hand. No marginal and interlinear notes.
Stanzas are not numbered, the *sargas* are.

No date.

Palm-leaf.

Provenance not known.

The last *sarga* is numbered 77.

द४

Lalchand Library, Lahore, No. 6210. Bālakāṇḍa ends on leaf 93. Generally 9 lines to a page and 44 syllables to a line. Size $32\frac{1}{2} \times 3\frac{1}{2}$ cm. Written space $28\frac{1}{2} \times 2\frac{1}{2}$ cm.

Grantha script. Careful hand. No marginal and interlinear notes.
Stanzas are not numbered, the *sargas* are.

No date.

Palm-leaf.

Provenance not known.

The last *sarga* is numbered 77.

द५

International Academy of Indian Culture, Lahore, No. Malayalam 1. Bālakāṇḍa ends on leaf 34. Generally 9 lines to a page and 128 syllables to a line. Size 70×5 cm. Written space $66 \times 3\frac{1}{2}$ cm.

Malayalam script. Careful hand. No marginal and interlinear notes.

Stanzas are not numbered, the *sargas* are.

No date.

Palm-leaf, very old.

Provenance not known.

The last *sarga* is numbered 77.

द६

International Academy of Indian Culture, Lahore, No. Malayalam 2. Bālakāṇḍa ends on leaf 41. The first 6 leaves containing the first six *sargas* are missing. Generally 9 lines to a page and 100 syllables to a line. Size $70 \times 5\frac{1}{2}$ cm. Written space $64 \times 4\frac{1}{2}$ cm.

Malayalam script. Careful hand. No marginal and interlinear notes.

Stanzas are not numbered, the *sargas* are.

No date.

Palm-leaf, very old and brittle.

Provenance not known.

The last *sarga* is numbered 77.

द७

Lalchand Library, Lahore, No. 2974. Folios 46. 14-20 lines to a page and 48 syllables to a line. Size $37\frac{1}{2} \times 16\frac{1}{2}$ cm. Written space $30 \times 10\frac{1}{2}$ cm.

Devanāgarī script. Careful hand. No marginal and interlinear notes.

Daṇḍas and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* numbered occasionally.

Date *Vikrama Saṃvat 1897. Pauṣa, Kṛṣṇā 3, Bhṛguvāsara, Vrajendra-valavantasimhasya rūjye.*

Unglazed paper.

Provenance not known.

Bālakāṇḍa complete.

द८

Lalchand Library, Lahore, No. 6900. Folios 104. Generally 16 lines to a page and 48 syllables to a line. Size $42 \times 15\frac{1}{2}$ cm. Written space 33×12 cm.

Devanāgarī script. Cursive hand. Additions, corrections and variants are noted on margins. Nothing interlinear.

Red ink used for marginal notes. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are numbered.

Date *Vikrama Saṃvat 1890.*

Unglazed paper.

क्व has replaced क्व altogether.

Provenance, Bharatpur.

Complete Bālakāṇḍa with Tilaka commentary.

The last colophon reads : ग्रन्थसंख्या २२५० । व्याख्या २८०० ॥

द९

Lalchand Library, Lahore, No. 4030. Folios 67. Generally 14 lines to a page and 40 syllables to a line. Size $35 \times 17\frac{1}{2}$ cm. Written space 22×12 cm.

Devanāgarī script. Careful hand. Margins and interlinear spaces clean.

Daṇḍas and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are numbered.

Date *Vikrama Saṃvat 1846. Mārgaśīrṣa, Kṛṣṇa-pakṣa 2, Vudha.*

Unglazed paper.

क्व has replaced क्व altogether.

Provenance, Bharatpur,

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 77.

द१०

Lalchand Library, Lahore, No. 2977. Folios 130. Generally 16 lines to a page and 32 syllables to a line. Size $32 \times 18\frac{1}{2}$ cm. Written space $24\frac{1}{2} \times 16\frac{1}{2}$ cm.

Devanāgarī script. Neat hand. Margins and interlinear spaces clean.

Daṇḍas and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are numbered.

Date *Vikrama Saṃvat 1850.*

Unglazed paper.

Provenance, Bharatpur.

Complete Bālakāṇḍa, with a commentary by Maheśvaratīrtha. The last *sarga* is numbered 77.

द₁₁

Lalchand Library, Lahore, No. 2976. Folios 126. Generally 9 lines to a page and 35 syllables to a line. Size $32 \times 13\frac{1}{2}$ cm. Written space 26×8 cm.

Devanāgarī script. Careful hand. Margins and interlinear spaces clean. A few corrections.

Red ink not used. Yellow pigment used for deletion. Red ochre rubbed over *daṇḍas* and colophons.

Stanzas and *sargas* are numbered.

Date *Vikrama Saṃvat* 1915, *Māgha*, *Kṛṣṇā* 13, *Ravi-vasara*.

Unglazed paper.

Provenance, Allahabad. The MS. was acquired at Mathura.

Complete Bālakāṇḍa. The colophon at the end reads : प्रयागक्षेत्रे यमुनादासेन लिखितम् ।

द₁₂

Lalchand Library, Lahore, No. 1217. Folios 60. Generally 13 lines to a page and 51 syllables to a line. Size 36×16 cm. Written space $28\frac{1}{2} \times 11\frac{1}{2}$ cm.

Devanāgarī script. Careful hand. Folios 2, 3 are by a late hand. Margins and interlinear spaces clean. A few corrections.

Daṇḍas and colophons in red ink. Yellow pigment used for deletion.

Stanzas and *sargas* are numbered.

Date *Vikrama Saṃvat* 1895.

Unglazed paper.

Provenance, Bharatpur.

Complete Bālakāṇḍa. The last *sarga* is numbered 77.

At the end it is my pleasant duty to thank most cordially Pt. Viśvabandhu of the D. A. V. College, Lalchand Library, Lahore, and Prof. Sushil Kumar De of the Dacca University. They have been most liberal in the loan of their MSS. The Rāmāyaṇa collection of the Lalchand Library is particularly good. It was made at great pains by the previous Director of the Library, Pt. Bhagavad Datta.

अथ
वाल्मीकीये रामायणे
बाल-काण्डम्

अस्माकं हस्त-लेखेषु मङ्गलादि-प्रारम्भ-वचनानि—

क,

- ओं नमो नारायणाय ॥
 ओं नमः कमल-दल-विपुल-नयनाभिरामाय श्री-राम-चन्द्राय नमः ॥ ओं ॥
 १ जयति रघु-वंश-तिलकः कौसल्या-हृदय-नन्दनो रामः ।
 दश-वदन-निधन-कारी दाशरथिः पुण्डरीकाक्षः ॥
 २ नमस् तस्मै मुनीशाय श्री-युताय तपस्विने ।
 सर्व-ज्ञान-निवासाय वाल्मीकि-मुनये नमः ॥
 ३ कूजन्तं राम रामेति मधुरं मधुराक्षरम् ।
 आरुह्य कवितां शाखां वन्दे वाल्मीकि-कोकिलम् ॥
 ४ वाल्मीकेर् मुनि-सिंहस्य कविता-वन-चारिणः ।
 शृण्वन् राम-कथा-नादं को न याति परां गतिम् ॥
 ५ यः पिबन् सततं लोके रामायण-कथामृतम् ।
 अ-नृसस्य तं मुनिं वन्दे प्रचेतः-सम-विक्रमम् ॥
 ६ गोष्पदी-कृत-वारीशं मशकी-कृत-राक्षसम् ।
 रामायण-महा-माला-रत्नं वन्दे अनिलात्मजम् ॥

म,

- श्री-गणेशाय नमः ॥ ओं ॥
 इह द्वितीयः श्लोकः
 (पाठान्तरं ^३ 'ज्ञानाधिवासाय)
 श्री-जानकी-वल्लभाय नमः ॥ श्री-रघु-नाथाय नमः ॥
 ७ जितं भगवता तेन हरिणा लोक-धारिणा ।
 अ-जेन विश्व-रूपेण निर्-गुणेन गुणात्मना ॥
 इह प्रथमः श्लोकः

म,

- ओं श्री-गणेशाय नमः ॥ श्री-गुरु-चरण-कमलाभ्यां नमः ॥
 ओं नमः सरस्वत्यै ॥ ओं नमः शिवाय ॥
 ओं नमः कमल-दल-विपुल-नयनाभिरामाय श्री-राम-चन्द्राय नमः ॥
 ओं नमो नारायणाय ॥ ओं ॥
 इह १-६ श्लोकाः
 (पाठान्तराणि ^३ कविता-शाखां ^४ वाल्मीकि-मुनि-शृङ्गस्य
^५ प्राप्ते राम-चरितामृत-सागरं)
 अञ्जनी-नन्दनं वन्दे जानकी-शोक-नाशनम् ॥

म_३

श्री-गणेशाय नमः ॥ श्री-रामाय नमः ॥

इह १-६ श्लोकाः

(पाठान्तराणि २^१ ज्ञानाधिवासाय ५^{१-१} यः पिबन् सततं राम-
चरितामृत-सागरं ५^५ प्राचेतः-सम-कल्मषं)

अश्वनी-नन्दनं वन्दे जानकी-शोक-नाशनम् ॥

म_४

श्री-रामाय नमः ॥ ओं ॥

इह १-६ श्लोकाः

(पाठान्तराणि २^१ ज्ञानाधिवासाय ३^१ कविता- ५^५ प्राचेत-
सम-कल्मषं)

- ८ अश्वनी-नन्दनं धीरं जानकी-शोक-नाशनम् ।
कपीशम् अक्ष-हन्तारं वन्दे लङ्का-भयं-करम् ॥
- ९ चरितं रघु-नाथस्य शत-कोटि-प्रविस्तरम् ।
एकैकम् अक्षरं पुंसां महा-पातक-नाशनम् ॥
- १० उल्लङ्घ्य सिन्धौ सलिलं सलीलं यः शोक-वर्द्धिं जनकात्मजायाः ।
आदाय तेनैव ददाह लङ्कां नमामि तं प्राक्षलिर् आश्वनेयम् ॥
- ११ मनो-जवं माहृत-तुल्य-वेगं जितेन्द्रियं बुद्धिमतां वरिष्ठम् ।
वातात्मजं वानर-यूथ-मुख्यं श्री-राम-दूतं मनसा स्मरामि ॥
- १२ रामाय राम-भद्राय राम-चन्द्राय वेधसे ।
रघु-नाथाय नाथाय सीतायाः पतये नमः ॥

इह सप्तमः श्लोकः

(पाठान्तरं महात्मना)

अत्र गायत्रीत् इति ॥

म_५

ओं स्वस्ति श्री-गणेशाय नमः । श्री-राम-चन्द्राय नमः । श्री-गुरवे नमः ॥ ओं ॥

इह १-६, ८, ९, ७ श्लोकाः

(पाठान्तराणि २^१ ज्ञानाधिवासाय ३^१ कविता- ५^५ प्राचेत-
सम-कल्मषं ८^५ लोकाभयं-करं ९^१ अक्षरं प्रोक्तं)म_६

ओं स्वस्ति प्रजाभ्यः । श्री-गणेशाय नमः । ओं श्री-राम-चन्द्राय नमो नमः ॥

ओं नमः सरस्वत्यै ॥ ओं ॥

इह १-६ श्लोकाः

(पाठान्तरे ३^१ कविता-शाखं ४^१ वाल्मीकिर् मुनि-भृङ्गस्य)म_७

श्री-गणेशाय नमः । ओं नमः श्री-राम-चन्द्राय ॥

इह १, ७, २ श्लोकाः

(पाठान्तर २^{१-४} सर्व-ज्ञानाधिवासाय तस्मै वाल्मीक्ये नमः)

- १३ थेनाकारि शिला-वधूर् जल-निधौ येनोपलास्य तारिताः ।
केनान्येन पुनः स्वकीय-नगरी वैकुण्ठम् आसादिता ॥
१४ प्राणान्ते ऽपि च कस्य नाम शरणं संसारिणां प्राणिनाम् ।
कारुण्यैक-पते सुधा-रघु-पते किं किं न लोकोत्तरम् ॥

इह ३-४ श्लोकौ

(पाठान्तरं ३^१ कविता-)

म८

ओं श्री-गणेशाय नमः ॥ श्री-शारदायै नमः ॥ ओं नमः परमात्मने ॥
ओं नमः कमल-दल-विपुल-नयनाभिरामाय श्री-राम-चन्द्राय ॥ ओं ॥

इह १-६, ८, ९, ७ श्लोकाः

(पाठान्तराणि ३^१ कविता- ४^१ मुनि-भृङ्गस्य ५^१ प्राचेत-सम-
कलमर्षं ७^१ विष्णु-रूपेण ८^१ कपीश-मद-हर्तारं
८^१ लोकाभयं-करं)

म९

ओं नमो श्री-गणेशाय नमः ॥

- १५ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयम् उदीरयेत् ॥

इह १-६, ८, ९ श्लोकाः

(पाठान्तराणि २^१ ज्ञानाधिवासाय ३^१ कविता- ५^{१-२} यः पिबन्
सततं राम-चरितामृत-सागरं ५^१ प्राचेत-सम-कलमर्षं
८^१ कपीश-रक्षे-हन्तारं ९^१ अक्षरं प्रोक्तं)

म१०

ओं नमो विघ्न-हर्त्रे श्री-गणेशाय नमः । श्री-गुरवे नमः ॥

ओं नमः सरस्वत्यै ॥

ओं नमो भगवते वासुदेवाय स X X X रूपाय नमः ॥ ओं ॥

इह १-६, ८, ९, ७ श्लोकाः

(पाठान्तराणि २^१ प्रयताय ३^१ कविता- ४^१ मुनि-भृङ्गस्य
७^१ विष्णु-रूपेण ८^१ लोकाभयं-करं ९^१ अक्षरं प्रोक्तं)

म११

ओं नमो नारायणाय ॥

ओं नमः कमल-दल-विपुल-नयनाभिरामाय श्री-राम-चन्द्राय नमः ॥ ओं ॥

इह १-६ श्लोकाः

(पाठान्तरं ४^१ वाल्मीकिन् मुनि-भृङ्गस्य)

म१२

प्रथमं पत्रं छुप्तम् ॥

म^१

श्रीमते रामानुजाय नमः । श्री-गणेशाय नमः ॥

इह द्वितीयः श्लोकः

(पाठान्तरं ^१ 'ज्ञानाधिवासाय')

१६ अ-विरल-मद्-जल-नित्रहं भ्रमर-कुण्डलानेक-वेवित-कपोलभू ।

अभिमत-फल-दातारं कामेशं भगवति वन्दे ॥

१७ या कुन्देन्दु-सुषार-हार-धवला या शुभ्र-वस्त्राभृता ।

या वीणा वर-दण्ड-मण्डित-करा या श्वेत-पद्मात्मना ॥

१८ या ब्रह्माच्युत-शंकर-प्रभृतिभिर् देवैः सदा वन्दिता ।

सा मां पातु सरस्वती भगवती निःशेष-जाह्नवापहा ॥

१९ विरमति महा-कल्पेनाभीययंक-निकेतनः ? ।

त्रि-भुवन-पुनः-शिखी ? यस्य प्रतिक्षणम् आत्म-भूः ॥

२० किम्-अधिकरणा क्रीदकं कस्य व्यवस्थितिर इति ।

असाव उदरम् अविशद् द्रष्टुं तस्मै जगन्-निधये नमः ॥

इह तृतीयः श्लोकः

२१ जयति भृगु-वंश-तिलकः प्रथम-कविर् द्विज-वरः स वाल्मीकिः ।

सृष्टु-ललित-पद्-निबद्धं कृतम् इह रामायणं येन ॥

इह प्रथमः श्लोकः

२२ अत्रैव धर्म-विधिर् अत्र पति-व्रतत्वं

सौमित्रम् अत्र निखिला गुरु-मक्तिर् अत्र ।

वाल्मीकिना कवि-वृष-प्रवरेण गीते

रामायणे वदत के ऽत्र गुणा न समित् ॥

इह सप्तमः श्लोकः

व^१

ओं नमो गणेशाय ॥

ओं नमो भगवते वासुदेवाय ॥

इह १५, १, ७, २ श्लोकाः

(पाठान्तराणि १५^१ सरस्वती चैव १^१ कौशाख्या-नन्दि-वर्षणोरामः २^{१-५} सर्व-ज्ञानाधिवासाय वाल्मीकाय नमो नमः)व^२

ओं नमो गणेशाय ॥

ओं नमो राम-चन्द्राय ॥

इह द्वितीयः श्लोकः

(पाठान्तरं ^{२-५} सर्व-ज्ञानाधिवासाय वाल्मीकाय महात्मने)

२३ नीलेन्दीवर-नील-निर्मित-वपुः पद्माक्षसोद्गीक्षणो

धन्वी बाहु-बलावलेप-दलित-प्रस्थित-लङ्केश्वरः ।

क्षीरोवार्णव-सेतु-अन्धन-करस्य तीक्ष्णांशु-चक्षोःश्रवो

वैदेही-वदनारविन्द-मधुपः श्री-राघवः पातु मे ॥

इह तृतीयः श्लोकः

(पाठान्तरे ^१ राम रामेति कृजन्तं ^२ आरूढ-कविता-शास्त्रं)

२४ राम-रत्नम् अहं वन्दे चित्रकूटक-पेटके ।

कौशल्या-श्रुक्ति-संभूतं जानकी-कण्ठ-भूषणम् ॥

इह प्रथमः श्लोकः

(पाठान्तरे ^३ कौशल्या-नन्दि-वर्धनो रामः)

च_३

ओं नमः श्री-राम-चन्द्राय ॥

इह १, २ श्लोकौ

(पाठान्तरे ^१ कौशल्या-नन्दि-वर्धनो रामः ^{२-५} सर्व-ज्ञानाधि-
वासाय चाल्मीवाय नमो नमः)

च_४

प्रथमानि श्रीणि पत्राणि लुप्तानि ॥

द_१

श्री-रामाय परम-गुरवे नमः ॥ शुभम् अस्तु × × × शान्तये ॥

इह ३-५, ११ श्लोकाः

(पाठान्तराणि ^३ कविता- ^५ यः पिबन् सततं राम-चरितामृतं
सागरं ^५ प्राचेत-सम-कलमषं ^{११} शिरसा नमामि)

हरिः ओं ॥

द_२

शक्तिः सुषुमता नाडी वीजम् ॥ इडा शक्तिः ॥

मध्यवर्ति सरस्वती-क्रीलकं ॥ मम चतुर-विधं पुरुषार्थ-सद्वय × × × गः ॥

धर्मात्मा हृदयाय नमः । सत्य-सन्धश् च शिरसे स्वाहा ॥ रामो

दाशरथिर् यदि शिखायै वौषट् ॥ पौरुषे चाप्रतिद्वन्द्वः कवचाय हुम् ॥

तं जहि नेत्राभ्यां वौषट् ॥ रावणिम् अस्त्राय फट् ॥ भूर भुवः स्वर भोम्

इति दिक्-बन्धः ॥ ध्यानम् ॥

२५ धर्मात्मा सत्य-सन्धश् च रामो दाशरथिर् यदि ।

पौरुषे चाप्रतिद्वन्द्वस् तं जहि जहि रावणिम् ॥

२६ सहस्रादित्य-संकाशं सर्व-शस्त्र-निबर्हणम् ।

रामं शक्तिमयं ध्यायेद् राघवं सायकम् ॥

२७ अभीप्सितार्थ-सिद्धय्-अर्थ पूजितो यः स्वरैर् अपि ।

सर्व-विघ्न-छिदे तस्मै गणाधिपतये नमः ॥

इह ३-५, ६, ८ श्लोकाः

(पाठान्तराणि ^३ कविता- ^५ राम-चरितामृत-सागरं

^५ प्राचेत-सम-कलमषं)

२८ आनिषी-कृत-मार्तण्डं गोष्पदी-कृत-सागरम् ।

तृणी-कृत-दशग्रीवम् आङ्गनेयं नमाम्य् अहम् ॥

२९ आज्ञनेयम् अति-पाटलानन काञ्चनाद्रि कमनीय-विप्रदम् ।
पारिजात-तरु-मूल-वासिन भावयामि पवमान-नन्दनम् ॥

इह १०, ११ श्लोकाः

(११^१ पाठान्तं शिरसा नभामि ।

३० रामम् इन्दीवर-इयामं राजीवायत-लोचनम् ।

X X [ब्रह्म]णः स्थानं ब्रह्मणा पूज्यते सदा ॥

३१ वाल्मीकि-गिरि-संभूता राम-सागर-नामिनी ।

पुनाति भुवनं पुण्या रामायण-महा-नदी ॥

३२ यः कर्णाञ्जलि-संपुटेर् अहर् अहस् पितृस्य भाद्रगम् ।

वाल्मीकेर् वदनारविन्द-मलितं रामायणाख्यं मधु ॥

३३ जन्म-न्याधि-जरा-विपत्ति-भरणैर् अत्यन्त-सोपद्रवम् ।

संसारं स विहाय गच्छति पुमान् विष्णोः पदं शाश्वतम् ॥

३४ नमो ऽस्तु रामाय स-लक्ष्मणाय देव्यै च तस्यै जनकान्मजार्थं ।

नमो ऽस्तु रुद्रेन्द्र-यमानिलेभ्यो नमो ऽस्तु चन्द्रार्क-मरुद्-गणैभ्यः ॥

३५ तद्-उपगत-समास-सन्धि-योगं

सम-मधुरोपनतार्थ-वाक्य-बद्धम् ।

रघु-वर-चरितं मुनि-प्रणीतं

दशशिरसश्च च वधं निशामयध्वम् ॥

इह नवमः श्लोकः

(पाठान्तरं ' अक्षरं प्रोक्तं)

३६ यत्र यत्र रघु-नाथ-कीर्तनं तत्र तत्र कृत-मन्मकाञ्जलिम् ।

वाष्प-वारि-परिपूर्ण-लोचनं मासति नमत राक्षसान्तकम् ॥

३७ रामं रामानुजं सीतां भरतानुजं

सुग्रीवं वायु-सूनुं च प्रणमामि पुनः [पुनः] ॥

कौशल्या-नयनेन्दुम् X X X

X X X तमानसहसं

रामं राजीव-लोचनं वन्दे ॥

दः

३८ शुक्लाम्बर-धरं विष्णु-शशि-वर्णं चतुर-भुजम् ।

प्रसन्न-वदनं ध्यायेत् सर्व-विघ्नोपशान्तये ॥

श्री-रामाय नमः ॥ श्री-गुरुभ्यो नमः ॥

इह ३-६, ८, २८ श्लोकाः

(पाठान्तराणि ३^१ कविता- ५^१ राम-चरितामृत-सागरं ५^१ प्राचेत-

सम-कलमधं ८^१ अंजना-)

इह १०, ११, २१ श्लोकाः

३९ वेद-वेद्ये परे पुंसि जाते दशरथात्मजे ।

वेदः प्राचेतसादासीत् साक्षाद् रामायणात्मना ॥

इह ३३ श्लोकः

४० शृण्वन् रामायणं स भक्त्याथ पारं पदम् एव वा ।

स याति ब्रह्मणः स्थानं ब्रह्मणा पूज्यते सदा ॥

इह ३५ श्लोकः

द४

इह २७, ३८, ३६, ८, २८, १०, ११ श्लोकाः

(पाठान्तराणि २७^१ सुरैर् अथि २७^१ श्री-गणाधिपतये नमः ३^१ कविता-
५^{१-१} यः पिबन् सततं राम-चरितामृत-सागरं
५^१ प्राचेतः-सम-कलमषं)

४१ श्री-राघव दशरथात्मजम् अप्रमेयं सीता-पतिं रघु-कुलान्वय-रत्न-दीपम् ।
आ-जानु-बाहुम् अरविन्द-दलायताक्षं रामं निशाचर-विनाश-करं नमामि ॥

इह ३४, ३१ श्लोकौ

४२ श्लोक-सार-समाकीर्णं सर्ग-कल्लोल-संकुलम् ।
काण्ड-ग्राह-महा-मीनं वन्दे रामायणार्णवम् ॥

इह ३९, ३२, ३३ श्लोकाः

४३ दण्डकारण्य-पाषाणे भर्तुर् वक्षसि कौस्तुभे ।
समान-स्खलनौ वन्दे वैदेह्याः पाद-पल्लवौ ॥

इह ९, ४०, ३५ श्लोकाः

(पाठान्तरे ९^१ अक्षरं प्रोक्तं ४०^१ यः पादं~अथ पारं)

श्रीमते राम-चन्द्राय नमः रघुनन्दनाय । सुखम् ॥

द५

प्रथमं पत्रं लुप्तम्

द६

प्रथमानि पत्र पत्राणि लुप्तानि

द७

श्री-महा-गणाधिपतये नमः ॥ श्रीमद्-राम-चन्द्राय नमः ॥

श्रीमते रामानुजाय नमः ॥ श्री-शारदायै नमः ॥

इह १, ३-६, ३६, ७ श्लोकाः

(पाठान्तराणि १^१ स जयति ३^१ कविता- ५^{१-१} यः पिबन् सततं
राम-चरितामृत-सागरं ५^१ प्राचेत-सम-कलमषं)

द८

ओं श्री-गणेशाय नमः ॥

द९

श्री-गणेशाय नमः ॥ श्रीमते रामानुजाय नमः ॥ ओं ॥

इह १, ३-६, ८, १०-१२, ७ श्लोकाः

(पाठान्तराणि ३^१ कविता- ५^{१-१} यः पिबन् सततं राम-
चरितामृत-सागरं ५^१ प्राचेत-सम-कलमषं
११^१ शिरसा नमामि)

६१०

श्री-राम-चन्द्राय नमः ॥

इह ३७, ३९, ३-६, ८, १०-१२, ७ श्लोकाः
 (पाठान्तराणि ३^१ कविता- ५^{१-२} अः पिबन् सततं राम-चरिता-
 सृत-सागरं ५^४ प्राचेत-सम-कलमयं ७^३ विष्णु-रूपेण)

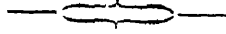
६११

श्री-गणेशाय नमः ॥ श्री-राम-चन्द्राय नमः ॥

६१२

श्री-गणाधिपतये नमः ॥

इह १, ३, ५, ६, ३६, ७ (प्रान्ते) श्लोकाः
 (पाठान्तराणि १^१ स जयति ३^३ कविता- ५^{१-२} अः पिबन् सततं
 राम-चरितासृत-सागरं ५^४ प्राचेत-सम-कलमयं)

वङ्ग-विशेषाः

१.१.४

°निरतस

* * वरः

१.१.४

तपः-स्वाध्याय-निरतं

तपस्वी वाग्-विदां वरम् ।

नारदं परिपप्रच्छ

वाल्मीकिर् मुनि-सत्तमः ॥ १ ॥

को ह्य् अस्मिन् प्रथितो लोके

सद्-गुणैर् गुणवत्तरः ।

धर्म-ज्ञश् च कृत-ज्ञश् च

सत्य-वाक्यो दृढ-व्रतः ॥ २ ॥

उदाराचार-संपन्नः

सर्व-भूत-हितश् च कः ।

वीर्यवांश् च वदान्यश् च

कश् चापि प्रिय-दर्शनः ॥ ३ ॥

जित-क्रोधो महान् कश् च

धृतिमान् को ऽन्-अस्यकः ।

दक्षिणापथ-विशेषाः

१.१.४

* मुनि-पुंगवम्

* न्व् * सांप्रतं *

गुणवान् कश् च वीर्यवान्

चारित्र्येण च को युक्तः

सर्व-भूतेषु को हितः

विद्वान् कः कः समर्थश् च

* चैक- *

आत्मवान् को जित-क्रोधो

धृतिमान् * *

वृ प्रथमानि त्रीणि पत्राणि लुप्तानि ॥

म_{१२} प्रथमं पत्रं लुप्तम् ॥द_५ प्रथमे द्वे पत्रे लुप्ते ॥द_६ प्रथमानि पञ्च पत्राणि लुप्तानि ॥१^१ < म_{१.५.८.१०.१२} 'निरतस' >व_२ < म_{१३} > 'संयुक्तस'.१^२ < म_{१.३.५.८.१०.१३} वरः >म_{५.५.८.१०} तपस्वी ~ तपस्वी.क_१ म_{२.६.११} सर्व-शास्त्र-विशारदं.२^१ व_{१.३} ऽस्त्य् ~ झ्.व_२ विदितो ~ प्रथितो.व_३ गुण-सत्तमः.२^१ क_१ म_{६.११} सद्-गुणो ~ सद्-गुणैर्.म_२ गुणवत्तरं, म_३ गुणवत्तमः.२^{३-४} म_२ नास्ति ॥२^३ म_३ सु-शीलश् ~ कृत-ज्ञश्.२^४ म_५ सर्व-ज्ञश् च, म_६ सत्य-वाक् सु-
~ सत्य-वाक्यो.३^१ क_१ म_{२.६.११} कः सद्-आचार-संपन्नः.म_३ संयुक्तः ~ 'संपन्नः'.३^२ म_{१.४.५.८.१०.१३} < व_३ > 'हिते रतः'.३^{३-४} म_२ नास्ति ॥३^३ क_१ म_{२.६.११} वीर्यवान् बलवांश् चापि.म_{५.६.१०} सदा च ~ कश् चापि.म_{१.१३} वदान्यश् ~ महान् कश्.४^१ क_१ म_{२.६.११} कृत-ज्ञश् चा- ~ धृतिमान्
को.१^५ < म_{४.८} मुनि-सत्तमं >< म_{१.१३} सांप्रतं >द_१ चारित्र्येण च ~ चारित्र्येण च.द_३ सं- ~ को.३^५ व_२ नास्ति ॥४^५ व_२ नास्ति ॥

वङ्ग-विशेषाः

१.१.९

१.१.१०

दक्षिणापथ-विशेषाः

१.१.७

संजात-रोषात् कस्माच्च च
 देवता अपि बिभ्यति ॥४॥
 एतद् इच्छाम्य् अहं श्रोतुं
 त्वत्तो नारद तच्चतः ।
 देवर्षे त्वं समर्थो ऽसि
 ज्ञातुम् एवं-विधं नरम् ॥५॥
 काल-त्रय-ज्ञस् तच्च श्रुत्वा
 वाल्मीकेर् नारदो वचः ।
 श्रयताम् इत्थ उपामन्त्र्य
 तम् ऋषिं प्रत्यभाषत ॥६॥
 बहवो दुर-लभाश् चैव

कस्य बिभ्यति देवाश् च
 जात-रोषस्य संयुगे
 परं कौतूहलं हि मे
 महर्षे * * *
 श्रुत्वा चैतत् त्रि-काल-ज्ञो
 * इति चामन्त्र्य
 प्रहृष्टो वाक्यम् अज्रवीत्

४^५ अधिपाठः उ

क उदारः समर्थश्च च प्रैलोक्यस्यापि रक्षणे ।

कः प्रजानुग्रह-रतः को निधिर् गुण-संपदाम् ॥१॥

(^१ म_{१.३.१३} < व_१ > करः ~ रतः.^५ म_२ उधधिर् ~ निधिर्.म_{१०} संयुतः ~ संपदा)

समग्रा रूपिणी लक्ष्मीः कम् एकं संश्रिता नरम् ।

अनिलानल-सूर्येन्दु-शक्रोपेन्द्र-समश्च च कः ॥२॥

(^१ क_१ म_{२.६.११} एका ~ एकं.म_{१.१३} वरं ~ नरं.^५ म_{१३} सर्व-कामं ~ शक्रोपेन्द्र)अत उत्तरं म_{४.५.८-१०}

चारित्र्येण च संयुक्तः

सर्व-भूतेषु को हितः ।

को विद्वांश्च च समर्थश्च च

कश्च चैव प्रिय-दर्शनः ॥३॥

(^१ म_८ को युक्तः ~ संयुक्तः. ^५ म_{१०}

अप्य् आत्मवान् को उत्तिथि-प्रियः)

अतो ऽप्य् उत्तरं म_{५.८}

आत्मवान् को जित-क्रोधो

वृत्तिमान् को ऽन्-अस्यकः ॥४॥

१^५ < म_४ श्रुत्वा चैतत् त्रि-लोक-ज्ञो >

४-१२ त्रि-लोक-ज्ञो.

१^५ क_१ म_{११} तोय ~ तम्.म_{४.५.७.१०} मुनि ~ ऋषि . .

वङ्ग-विशेषाः
१.१.१२

१.१.१३

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.८

त्वयैते कीर्तिता गुणाः ।
श्रयतां तु गुणैर् एभिर्
यौ युक्तो नर-चन्द्रमाः ॥७॥
इक्ष्वाकु-वंश-प्रभवो
रामो नाम गुणाकरः ।
संयतात्मा महात्मा च
धृतिमान् धृतिमान् वशी ॥८॥

ये त्वया * *
{ मुने वक्ष्याम्य अहं बुद्ध्वा
{ तैर् युक्तः श्रयतां नरः

* * जनैः श्रुतः
नियतात्मा महा-वीर्यो
धृतिमान् धृतिमान् *

७^१ म_{५.१} त्वयैव ~ त्वयैते.

७^२ अधिपाठः च

एकस्मिन् हि नृ-लोके ऽस्मिन् गुणा एते सु-दुर-लभाः ।
देवेष्व् अपि न पश्यामि कंचिद् एभिर् गुणैर् युतम् ॥५*॥

(^१ व, एतस्मिन् ~ एकस्मिन्)

(^१ क, म_१ एकोस्मिन्, म_{५.१} एकत्र,
म_{५.७.८} <व_३> एकेन.
क, म_{६.११} त्रि-लोके.
^२ क, म_{२.११} लभं.
^३ म_{५.१} एवं ~ एभिर्)

अत उत्तरं व_{१.३}

किं तु वक्ष्याम्य अहं मुभ्यं
मविष्यति महा-यशाः ।
एतैर् अप्य् अधिकैश्च चैव
गुणैर् युक्तो महा-मनाः ॥६*॥

७^३ व_{६.१.१२} मुनेर् ~ मुने.

७^४ म_{५.५.१०} सत्तमः ~ चन्द्रमाः.
७^५ म_{१२} श-प्रभवो इति द्वितीय-पत्र-
प्रारम्भः ॥
८^१ म, राम-

८^२ अधिपाठः च

एतैर् अन्यधिकैश्च चैव गुणैर् युक्तो महा-धृतिः ॥७*॥

(^१ व, एभिर् ~ एतैर्.
व अप्य् ~ अन्य्)

(^१ म_{१.१३} एतैश्च चान्यधिकैश्च.
^२ क, म_{२.११} महा-मतिः ~ महा-
धृतिः)

८^३ म_{५.५.१०} प्रधृतिमान् ~ महात्मा
च.

८^४ <व_३ धृतिमान् धृतिमान्>
म_{५.५.८-१०} गुणवान् ~ धृतिमान्.

व_{१२} कधुमान् ~ धृतिमान्.

वङ्ग-विशेषाः
१.१.१६

१.१.१७

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.१२

बुद्धिमान् नीतिमान् वाग्मी
श्रीमान् शत्रु-निवर्हणः ।
विपुलांसो महा-बाहुः
कम्बु-ग्रीवो महा-हनुः ॥ ९ ॥
महेष्वासो महा-तेजा
गूढ-जत्रुर् अरि-दमः ।
आ-जानु-बाहुः सु-शिरा
बलवान् सत्य-विक्रमः ॥१०॥
समः सम-विभक्ताङ्गः
स्निग्ध-वर्णः प्रतापवान् ।
विशालाक्षः पीन-वक्षा
लक्ष्मीवान् शुभ-लक्षणः ॥११॥
धर्म-ज्ञः सत्य-सन्धश् च
जित-क्रोधो जितेन्द्रियः ।
मनस्वी ज्ञान-संपन्नः
शुचिर् वीर्य-समन्वितः ॥१२॥

महोरस्को महेष्वासो

सु-ललाटः सु-विक्रमः

पीन-वक्षा विशालाक्षो

प्रजानां च हिते रतः

यशस्वी *

* वश्यः समाधिमान्

१०^२ व_३ गूढ-जानुर्.१०^४ व_३ सिद्ध-विक्रमः .१२^४ व_३ वीर्य-समन्वितः.९^१ क_१ म_{५,११} ग्रीति^०, म_३ क्षाति^०,
म_७ दीप्ति^० ~ नीति^०.९^२ म_{२,५,९,१०} धीमात् ~ श्रीमान्.९^३ क_१ म_{१,२,६,११,१२} < व_१ >
विपुलांसो, म_३ विपुलाक्षो, म_{२,५,९,१०}
विशालाक्षो.१०^२ म_७ < व_१ (प्रान्ते) व_३ > सु-सुखो ~
सु-शिरा.११^१ म_३ विपुलाक्षः ~ विशालाक्षः .११^४ म_{२,५,९,१०} कुल-नन्दनः ~ शुभ-
लक्षणः .१२^४ म_५ क्षितात्मा च ~ जित-क्रोधो.< म_{५,९,१०,१२} पीन-वक्षा विशा-
लाक्षो >१२^४ अधिपाठः द < म_५ >

प्रजापति-समः श्रीमान्

धात्वा रिपु-निवृद्धनः ।८#।

(व_{१,२} विधाता रिपु-सुद्धनः,

<p>वङ्ग-विशेषाः १.१.१५</p> <p>वेद° *</p>	<p>१.१.१५</p> <p>रक्षिता सर्व-लोकस्य धर्मस्य परिरक्षिता । सर्व-वेदाङ्ग-विच्छ्र चैव सर्व-शास्त्र-विशारदः ॥१३॥ सर्व-लोक-प्रियः साधुर अदीनात्मा बहु-श्रुतः । सर्वदानुगतः सद्भिः समुद्र इव सिन्धुभिः ॥१४॥ स सत्यः स समः सौम्यः</p>	<p>दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.१६</p> <p>* जीव-लोकस्य</p> <p>वेद-वेदाङ्ग-तत्त्व-ज्ञो धनुर्-वेदे च निष्ठितः</p> <p>* विचक्षणः सर्वदाभिगतः *</p> <p>आर्यः सर्व-समश् चैव</p>
<p>१३^१ व_३ 'लोकानां', १३^१ व_१ परिपालिता ~ 'रक्षिता (प्रान्ते 'रक्षिता)</p> <p>१३^१ <म_३ वेद° ~ सर्व°> व_२ चापि ~ चैव.</p>	<p>म_{२.३} (म_२ प्रान्ते) रंजिता ~ रक्षिता, म_३ रंजिता ~ 'रक्षिता.</p> <p>म_३ 'वेदान्त', म_{२.२} 'वेदार्थ' ~ 'वेदाङ्ग'.</p>	<p><म_४ 'निसूदनः' > <अतः पर म_४ रक्षिता स्वस्य धर्मस्य स्व-जनस्य च रक्षिता ॥९॥></p> <p>१३^१ अविपाठः द <म_{२.४}> रक्षिता स्वस्य धर्मस्य त्रैलोक्यस्यापि रक्षिता ॥१०॥ (^१ <म_{२.३} रंजिता ~ रक्षिता. म_{२.३} वृत्तस्य ~ विसृत्तस्य > द_{०-१२} धर्मस्य ~ विसृत्तस्य. ^२ <म_{२.३} रंजिता ~ रक्षिता > द_{०-१२} स्व-जनस्य च रक्षिता)</p>
<p>१३^१ अविपाठः म_{४.५.६.१०} वर्जं सर्वत्र (म_४ वेद-वेदाङ्ग-तत्त्व-ज्ञो धनुर्-वेदे च निष्ठितः) सर्व-शास्त्रार्थ-तत्त्व-ज्ञो मतिमान् प्रतिभानवान् ॥११॥</p>		
	<p>(^१ म_{१.३.७.१३} < व_२ > नीतिसान् ~ मतिमान् . म_{२.३} प्रतिभाविताः ~ प्रति°)</p>	<p>(द_{०-१२} < व_{१.३} > स्मृतिसान् ~ मतिमान्)</p>
<p>१५^१ व_१ सोमैः (प्रान्ते सौम्यः), व_२ शूरः ~ सौम्यः .</p>	<p>क_१ म_{१.३} स शूरः समरः सौम्याः . म_२ स मूढ-मत्सरः शूरः . म_{४.५.६.१०} स सम्यश् (म_{१०} सत्यश्) च समश् चैव . म_२ स मूढ-समरः सौम्यः . म_{८.१५} स सम्यश् च समः स्तुत्याः .</p>	

वक्त्र-विशेषाः १.१.२१	१.१.२२	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.१९
नन्दि०	<p>स चैक-प्रिय-दर्शनः । रामः सर्व-गुणोपेतः कौसल्यानन्द-वर्धनः ॥१५॥ समुद्र इव गाम्भीर्ये स्थैर्ये च हिमवान् इव । विष्णुना सदृशो वीर्ये सोमवत् प्रिय-दर्शनः ॥१६॥ कालाग्नि-सदृशः क्रोधे क्षमया पृथिवी-समः । धन-देन समस् त्यागे सत्ये ऽप्य् अन्-उपमः सदा ॥१७॥</p>	<p>सदैव प्रिय-दर्शनः स च * धैर्येण * * * धर्म इवापरः</p>
<p>१५^१ <क, म, नन्दि> १६^१ व, बुद्ध्या तुल्यो बुद्धस्पतिः १७^१ व, सत्ये ~ सत्ये ऽप्य् .</p>	<p>१५^१ <द, स चैक-> क, म, १.२.६.७.११ स चैकः, म, ५.९ सदा च, म, ५.८.१०.१२ सौम्यश् च. १५^१ म, ४.५.८.१०.१२ सौम्यः ~ रामः. १६^१ क, म, १, इह ~ इव. क, म, २.११ धैर्ये च महवान् इव, म, ४ धैर्ये चाजुपमः सदा. १७^१ क, म, १, क्रोधो, म, ७.१०.१२ क्रोधे १७^१ क, म, १, धनदास्य, म, १.२.६ <व, १.२> धन-दस्य. म, ३.५.८.१०.१२ चार्थे ~ त्यागे. म, २.३ (म, प्राले) मस्येष्वा. म, १.४.५.७.१०.१२ सत्ये च ~ सत्ये ऽप्य्. म, ४.५.८.१०.१२ अन्-उपम-धुतिः.</p>	<p>द. २.३ सदैक- द, वै ~ च. <म, स च ~ रामः ></p>
<p>१७^१ अधिपाठः म, ३.५.७-१०.१२ व रत्नयामास स्व-गुणैर् उदारैर् च इमाः प्रजाः ॥१२॥ (१ व, रत्नयत्स्व एव ~ रत्नयामास. व, स ~ स्व. म, १.७ स्व-गुणै रत्नयामास. व, रत्नयामास (प्राले रत्नयामास) स गुणैर् . म, १.३.५.७-१०.१२ व तैर् ~ व)</p>		

वङ्ग-विशेषाः
१.१.२५

१.१.२५

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.२२

* एतम् *

तम् एवं-गुण-संपन्नं
रामं सत्य-पराक्रमम् ।
ज्येष्ठं श्रेष्ठ-गुणैर् युक्तं
पिता दशरथः सुतम् ॥ १८ ॥
यौवराज्येन संयोक्तुम्
इयेष स महा-द्युतिः ।
तस्याभिषेक-संभारं
दृष्ट्वा केकय-वंश-जा ॥ १९ ॥
पूर्वं दत्त-वरा राज्ञा
वरम् एनम् अयाचत ।

प्रियं * *

ऐच्छत् प्रीत्या मही-पतिः
संभारान्
* भार्याय कैकयी
* * देवी

अतः परं म_{२-५.८-१०.१२} व
यस्माद् अतो राम इति नामैतत् तस्य विश्रुतम् ॥ १३ ॥

(^१ व_२ ततो ~ अतो.^२ म_{१२} नाम तत् ~ नामैतत् .म_{२-५.९} अस्य ~ तस्य.म_{२.३} विश्रुतः)व_२ सर्व-गुणोपेतं ~ श्रेष्ठ-गुणैर् युक्तं.१८^१ क_१ म_{६.११} नास्ति ॥१८^१ म_{२.३} एकं ~ एवं.१८^२ क_१ म_{१.२.३.६.९.११.१३} रामं ~ ज्येष्ठं.क_१ म_{११} अग्रैर् गुणैर्, म_{१.१३} आर्य-
गुणैर्, म_{२.६} अग्रे (म_६ अग्र्ये) गुणैर्,
म_{२.१३} (म_२ प्रान्ते) सार्य-गुणैर्,
म_{२.५} श्रेष्ठैर् गुणैर् .१८^५ म_{५.९} राजा ~ पिता.क_१ म_{२.६.८.११.१२} स्वयं ~ सुतं.व^१ पतिः ~ द्युतिः (प्रान्ते द्युतिः)१९^१ क_१ म_{११} संयुक्तम्, म_२ संयुक्तम् ~
संयोक्तुम् .१९^२ क_१ म_{११} मिहाद्युतिः ~ महा-द्युतिः.
म_{५.५.९} < व_३ > भतिः ~ द्युतिः .१९^३ क_१ म_{१.२.६.७.९.११.१३} कैकेयं, म_{३.५}
कैकेयं .२०^१ व_२ राज्ञो ~ राज्ञा.१८^५ अधिपठः द < म_५ >

प्रकृतीनां हितैर् युक्तं

प्रकृति-प्रिव-काम्यया । १४ ॥

१९^१ < म_{३.९} संभारान् >द_{१.९} भार्यायि .

वङ्ग-विशेषः
१.१.२९

१.१.२९

दक्षिणापथ-विशेषः
१.१.२८

विवासनं च रामस्य
भरतस्याभिषेचनम् ॥२०॥
स सत्य-वचनाद् राजा
धर्म-पाशेन संयतः ।
विवासयामास सुतं
रामं दशरथः प्रियम् ॥२१॥
स जगाम वनं वीरः
प्रतिज्ञाम् अनुपालयन् ।
पितुर् वचन-निर्देशात्
कैकेय्याः प्रिय-कारणात् ॥२२॥
तं यान्तम् अनुजो धीमान्
भ्रातरं रामम् अग्रजम् ।
लक्ष्मणो नाम विनयाद्
अनुवव्राज वीर्यवान् ॥२३॥
सर्व-लक्षण-संपन्ना
भार्या चैनम् अनुव्रता ।
अनुवव्राज वैदेही
सीता नाम शुभ-व्रता ॥२४॥

तं व्रजन्तं प्रियो भ्राता
लक्ष्मणो ऽनुजगाम ह ।
स्नेहाद् विनय-संपन्नः
सुभिव्रानन्द-वर्धनः ॥

नारीणाम् उत्तमा वधूः
सीताप्य् अनुगता रामं

२१^१ म_{६.१२} सत्य-पाशेन.
क_१ म_{८.११-१३} < द_{७-१०-१२} >
संयुतः, म_{४.५.९.१०} यंत्रितः .
२१^२ म_{५.८-१०.१२} < व_२ व_१ > राजा ~ रामं.
२२^२ म_५ < व_२ > कैकेय्याः .
२३^२ म_{४.९} भ्राता भ्रातरम् * .
२४^२ म_{८.१२} राम ~ नाम.

द_५ सुतं ~ प्रियं.
द_{१२} कैकेयी- .

२३^२ अधिपाठः द < म_५ >
भ्रातरं दयितो भ्रातुः
सौभ्रात्रम् अनुदर्शयन् ॥
रामस्य दयिता भार्या
निस्यं प्राण-समा हिता ।
जनकस्य कुले जाता
देव-मायेव निर्मिता ॥१५*॥

< व_३ प्राप्ते नारीणाम् उत्तमा सती >

< म_७ सीता प्राण-समा हिता >

२४^१ द_५ चैतम् ~ चैनम्.

२४^२ क_{१.३} (व_१ प्राप्ते) पति-व्रता.

म_{४-१०.१२} रामं ~ नाम.

वङ्ग-विशेषाः
१.१.३४

१.१.३२

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.३१

रूप-यौवन-माधुर्य-
शीलाचार-समन्विता ।
बभौ सानुगता रामं
निशा-करम् इव प्रभा ॥२५॥
पौरैर् अनुगतो दूरं
पित्रा दशरथेन च ।
शृङ्गवेर-पुरे स्रुतं
गङ्गा-कूले व्यसर्जयत् ॥२६॥
सो ऽतीत्य वन-दुर्गाणि
सरितश् च सरांसि च ।
चित्रकूटं ययौ शैलं
भरद्वाजस्य शासनात् ॥२७॥

शशिनं रोहिणी यथा

ते वनेन वनं गत्वा
नदीस् तीर्त्वा बहूदकाः
* अनुप्राप्य

२५^२ व_२ गुणान्विता ~ 'समन्विता.

२५^१ क_१ म_{११} निशाकर-शिवा प्रभा.
२६^१ क_१ म_{११} अनुगतं.
२६^३ क_१ म_{६.८.१.११.१२} शृङ्गवीर'.
म_३ सूतो ~ सूतं.
२६^४ म_{१.१३} <व_२> तीरे ~ कूले
म_६ <द_{४.१२}> विसर्जयेत्.
म_८ <द_८> व्यसर्जयन्.

द_१ शृङ्गिबेर°.

२६^४ अधिपाठः द <म_{१.२.४.१०.१३}
(पञ्चस्व अपि २७ पूर्वाधां पदं,
म_{२.१०} प्रान्ते, इतर-हस्तश् च)
व (व_२ प्रान्ते, इतर-हस्तश् च) >
गुहम् आसाद्य धर्मात्मा
निषादाधिपतिं प्रियम् ।
गुहेन सहितो रामो
लक्ष्मणेन च सीतया ॥२६*॥
(म_{२.१३} स- ~ च)
<अतः परं म_४
ते वनेन वनं गत्वा
नदीस् तीर्त्वा बहूदकाः । >

१६* परं व (व_२ प्रान्ते,
इतर-हस्तश् च)
उत्तार ततो गङ्गां
वनं चैव विशेष ह ॥२७*॥
(^१ व_२ सर्व-पाप-प्रनाशिनीम्)

वक्त्र-विशेषाः
१.१.३७

१.१.३५

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.३३

रम्यम् आवसथं तत्र
कृत्वा रामः स-लक्ष्मणः ।
उवास सीतया सार्धं
बलकलाजिन-संबृतः ॥२८॥
श्रीमद्भिस् तैस् त्रिभिः सार्धं
चित्रकूटो रराज सः ।
अधिष्ठितो यथा मेरुः
श्री-वैश्रवण-शंकरैः ॥२९॥
चित्रकूटं गते रामे
पुत्र-शोकादितस् तदा ।
राजा दशरथः स्वर्गम्
अगमद् विलपन् सुतम् ॥३०॥

* * कृत्वा

रममाणा वने त्रयः

देव-गन्धर्व-संकाशास्
तत्र ते न्यवसन् सुखम्

पुत्र-शोकातुरस् *

जगाम * *

२८^१ व_२ चित्रम् ~ रम्यम्.

२८^२ व_४ चतुर्थ-पत्र-प्रारम्भः ॥
व_१ उवाच ~ उवास.

२८^३ अधिपाठः व_{१-३} (व_२ प्रान्ते, इतर-हस्तश् च)
वास्तु-पूर्णां च तत्रैव
चक्रुस् ते सु-समाहिताः ।
देव-गन्धर्व-संकाशा
न्यवसन् प्रथमं त्रयः ॥२८॥
(^१ व_{१.२} ततश् चक्रे ~ च तत्रैव.
^२ व_{१.३} कुसुमैः ~ चक्रुस् ते)

२९^१ व_४ ततः ~ त्रिभिः.२७^२ अधिपाठः म_१ २.४.१०.१३ (म_{२.१०} प्रान्ते,
इतर-हस्तश् च) १६*॥२७^३ म_{१.२.४.६-९.११.१३} भारद्वाजस्य ~ भ^०.क_१ म_{११} सातकं, म_२ साकं ~ सार्धं
(म_३ प्रान्ते सार्धं)२८^४ म_{८.१०.१२} संयुतः ~ संबृतः.<म_{१०} कृत्वा>२८^५ <म_{१०} रममाणा वने त्रयः>२९^२ म_{२.२} श्री-मुकुन्द-महेश्वरैः.३०^१ म_१ <व_१> चित्रकूटे.३०^२ म_{४.२} (व्यत्यासेन ३०^१) राजा दश-
रथः स्वर्गम्.<व_४ शोकादितः >३०^३ म_{४.१} (व्यत्यासेन ३०^२) पुत्र-शोका-
दितस् तदा.व_६ तथा ~ तदा.

वक्त्र-विशेषाः
१.१.४०

१.१.३७

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.३७

राजत्वे स पुरस्कृतः

गते तस्मिन् तु भरतो
वसिष्ठ-प्रमुखात् द्विजैः ।
प्रचोदितो ऽपि राज्याय
नैच्छद् राज्यं महा-यशाः ॥३१॥

मृते पितरि धर्मात्मा
राज्य-राष्ट्र-पुरस्कृतः ।
राज्य-लोभं परित्यज्य
रामं द्रष्टुम् उपागतः ॥३२॥

* तु तस्मिन् *

नियुज्यमानो *

* * महा-बलः

स जगाम वनं वीरो
राम-पाद-प्रसादकः ।
गत्वा तु स महात्मानं
रामं सत्य-पराक्रमम् ॥
अयाचद् भ्रातरं रामम्
आर्य-भाव-पुरस्कृतः ।
त्वम् एव राजा धर्म-ज्ञ
इति रामं वचो ऽब्रवीत् ॥
रामो ऽपि परमोदारः
सु-मुखः सु-महा-यशाः ।
न चैच्छत् पितुर् आदेशाद्
राज्यं रामो महा-बलः ॥

३०^v अधिपाठः व_{१-३} (व_२ प्रान्ते, इतर-
हस्तम् च)
राम-प्रवासनं श्रुत्वा
पितुम् च निधनं तथा ।
भरतो विललापातो
मातृकाद् आगतो बहु ॥१९*॥

३२^v < म_{१.७.१०.१३} राजत्वे स पुरस्कृतः >
व_३ सु परिकृतः (प्रान्ते स पुर^०)

३२^v अधिपाठः व
अयाचद् भ्रातरं रामम्
आर्य-भाव-पुरस्कृतः ।
गृहाण राज्यं धर्मात्मन्
इति रामं वचो ऽब्रवीत् ॥
प्रसाद्यमानो ऽपि यदा
नैच्छद् राज्यं महा-यशाः । २०* ॥
(^१ व_४ नास्ति ॥ ^२ व_३ पुरस्कृतं)

३१^v म_३ च ~ तु.

३१^v म_{१३} प्रमोदितो ~ प्रचोदितो.

३१^v क_१ म_{२.११} महा-यशाः.

म_{६.८.१०} भरतश् च महा-यशाः.

व_१ . ११.१२ मृते ~ गते.

< म_{४-६.८-१०.१२} तु तस्मिन् >

^३ व_{७.०.१०} सु ~ स.

३२^v अधिपाठः म_३ स जगाम इत्यादयस् त्रयोऽपि
दक्षिणापथ-श्लोकाः ॥

३२^v अधिपाठः म_३

अयाचद् भ्रातरं रामम्

आर्य-भाव-पुरस्कृतम् ।

न चैच्छत् परम-ब्रह्मो

रामं मोक्तुं महा-यशाः ॥ २. * ॥

वङ्ग-विशेषः

१.१.४६

१.१.४२

दक्षिणापथ-विशेषः

१.१.४३

लब्ध्वा स *

पादुके चास्य राज्याय
न्यासं दत्त्वा पुनः पुनः ।
निवर्तयामास तदा
भरतं भरताग्रजः ॥३३॥
स कामम् अन्-अवाप्यैव
गृहीत्वा राम-पादुके ।
नान्दि-ग्रामे ऽकरोद् राज्यं
रामागमन-काङ्क्षया ॥३४॥
आशङ्कमानश्च पुनः
पौर-जानपदागमम् ।
रामो ऽपि हित्वा तं शैलं
प्रययौ दण्डकं वनम् ॥३५॥
विराधं राक्षसं हत्वा
शर-भङ्गं ददर्श ह ।
सुतीक्ष्णं चाप्य् अगस्त्यं च
अगस्त्य-भ्रातरं तथा ॥३६॥
अगस्त्य-वचनाच्च चैव
जग्राहैन्द्रं धनुस् तदा ।
आलभ्य परम-प्रीतस्
तूणौ चाक्षय-सायकौ ॥३७॥

* ततो

राम-पादाव् उपस्पृशन्

रामस् तु पुनर् आलक्ष्य
नागरस्य जनस्य च ।
तत्रागमनम् एकाग्रो
दण्डकान् प्रविवेश ह ॥

* शरासनम्

खङ्गं च *

तूणी *

३४^व अधिपाठः व
गते तु भरते रामो
धर्म-पादौ यन्त्रितः । २३* ।

३३^व <व.१.११ तदा>३५^व म् अगमत् ~ प्रययौ.

३४^व अधिपाठः द
गते तु भरते श्रीमान्
सत्य-सन्धो जितेन्द्रियः । २३* ।

३५^व अधिपाठः व <व>
प्रविश्य तु महारथं
रामो राजीव-लोचनः । २४* ।

३७^व <म.१.१३ लब्ध्वा च (म. स)>३६^व म.१.१० चाप्य् ~ च.

३७^व अधिपाठः व (व, १-११ प्रान्ते,
व, सर्व प्रान्ते) <म. स>
अतीत्य शर-भङ्गं च
अगस्त्यं च महा-मुनिम् ।

वङ्ग-विशेषाः

१.१.४१

१.१.४५

दक्षिणापथ-विशेषाः

१.१.४६

वसतस् तस्य रामस्य
वने वन-चरैः सह ।
रक्षोभ्यः काम-रूपिभ्य
ऋषयो ऽभ्यागमन् भयात् ॥३८॥

रामं कमल-पत्राक्षं
शरप्यं शरणैषिणः ।
महेन्द्रम् इव दुर-धर्षं
बाण-खड्ग-धनुर्-धरम् ॥३९॥

तेन तत्र सह भ्रात्रा
जनस्थान-निवासिनी ।
विरूपिता शूर्पणखा
राक्षसी काम-रूपिणी ॥४०॥

ऋषयो ऽभ्यागमन् सर्वे
वधायामुर-रक्षसाम्
स तेषां प्रतिशुश्राव
राक्षसानां तथा वने ।
प्रतिज्ञातश् च रामेण
वधः संयति रक्षसाम् ।
ऋषीणाम् अग्नि-कल्पानां
दण्डकारण्य-वासिनाम् ॥
* तत्रैव वसता

सो ऽभिवाद्य ययौ श्रीमान्
अनसूयां च सु-व्रताम् ॥
देशः पञ्चवटी नाम
तत्र वासम् अकल्पयत् । २५*।
(^१ व_{१-३} देशं पञ्चावटं,
व_१ भ्रान्ते देशः पञ्चवटी)

३८^१ व_२ नास्ति ॥
३८^२ क_१ म_{४-६.८} < व_१ > तत्र ~ तस्य.
३८^३ म_{४.८} काम-रूपेभ्य.
३८^४ म_४ प्यागमन्.
३९^१ म_१ शरणैषिणां, म_{६.८.१३} शरणार्थिनः.
३९^२ म_१ वारि-धेर् इव दुर-धरम्.

^१ व_{८.१०.११} तदा, व_१ तपो-~ तथा.

< ३९^१ अभिपाठः व_{१.२}
स तेषां प्रतिशुश्राव
राक्षसानां तदा वने ।
प्रतिज्ञातस् तु रामेण
वधः संयति रक्षसाम् ॥२६*॥
(^१ व_२ निधनं श्रुत्वा ~ प्रतिशुश्राव) >

४०^१ म_{४.६.८.९.१२.१३} निवासिना.
४०^२ द_१ विरूपिता इति तृतीय-पत्र-
प्रारम्भः ॥
केषुचिद् ग्रन्थेषु शूर्पणखा । एवम्
उत्तरत्रापि ॥

द_{१.७} शूर्पणखा.

वङ्ग-विशेषाः १.१.५५	१.१.५०	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.५०
एकस् * *	<p>ततः शूर्पनखा-वाक्याद् आगतान् सर्व-राक्षसान् । स्त्रं च दूषणं चैव रक्षस् त्रिशिर एव च ॥४१॥ निजघान वने रामो घोरांस तान् सर्व-राक्षसान् । तेषाम् अनुबलं चैव सहस्राणि चतुर्-दश ॥४२॥ ततो ज्ञाति-चर्धं श्रुत्वा रावणः क्रोध-मूर्च्छितः । सहायं वरयामास मारीचं नाम राक्षसम् ॥४३॥ वार्यमाणो ऽपि बहुशो मारीचेन स रावणः ।</p>	<p>उद्युक्तान् * } * त्रिशिरसं * } दूषणं चैव राक्षसम् * रणे रामस् तेषां चैव पदानुगान् रक्षसां निहतान् आसन्</p> <p>वार्यमाणः सु-बहुशो</p>
<p>४१^१ व_२ त्रिशिरसं तथा ~ त्रिशिर एव च. ४२^२ <म_{१-३.७.१३} एकस् ></p>	<p>४१^१-४२^२ क_१ नास्ति ॥ ४२^२ <द_{३.१२} वने > <व_२ घोरांस ></p>	<p><म_{१-३.७.१३} रणे > द_३ घोरांस ~ रामस्. ४२^२ अधिपाठः द वने तस्मिन् निवसता जनस्थान-निवासिना ।२७*। (^१द_{८-१२} ^२निवासिना)</p>
<p>४३^३ अधिपाठः व रक्षस् त्रैलोक्य-त्रिश्रुतम् । नामतो रावणो नाम काम-रूपो महा-बलः ॥ राक्षसाधिपतिः शूरो ।२८*। (^१म_{२-१०} व_{१-३} विश्रुतः, व_४ विक्रमस्. ^२क_१ म_{१-३.७.११.१३} व काम-रूपी)</p>		
<p>४३^३ म_{४.८} साहाय्ये, म_{५.६.९.१०.१२} सहाय्ये ~ सहायं. ४३^३ म_५ काम-रूपी महा-बलः.</p>		
<p>४३^३ अधिपाठः म_५ रावणो रक्षसां श्रेष्ठो मारीचं सु-महा-बलम् ।२९*।</p>		

वङ्ग-विशेषः
१.१.६१

१.१.५५

दक्षिणापथ-विशेषः
१.१.५५

* काल-देशितः

न विरोधो बलवता
क्षमो रावण तेन ते ॥४४॥
अन्-आदृत्य तु तद्-वाक्यं
रावणः काल-चोदितः ।
जगाम सह-मारीचो
रामाश्रम-पदं ततः ॥४५॥
तेन मायाविना दूरम्
अपवाह्य नृपात्मजम् ।
जहार भार्या रामस्य
हत्वा गृध्रं जटायुषम् ॥४६॥
गृध्रं च निहतं दृष्ट्वा
हतां भार्या च दुर-लभाम् ।
राघवः शोक-संतप्तो
विललापाकुलेन्द्रियः ॥४७॥
ततः स तत्र काकुत्स्थो
दग्ध्वा गृध्रं जटायुषम् ।
कबन्धं ददृशे भूयो
दनोः पुत्रं महा-बलम् ॥४८॥
तं स तेनैव कोपेन
कबन्धं घोर-दर्शनम् ।

तस्याश्रम-पदं तदा

* नृपात्मजौ

गृध्रं हत्वा *

* श्रुत्वा * मैथिलीम्

* तेनैव शोकेन

गृध्रं दग्ध्वा *

मार्गमाणो बने सीतां

राक्षसं संदर्श ह ।

कबन्धं नाम रूपेण

विकृतं घोर-दर्शनम् ॥

४५^२ < म_{१-३.१.१३} काल-देशितः >

४४^५ क_१ म_{११} राक्षसो रावण तेन ते.
क_१ म_{११} काल-चोदितः, म_{४.५.८.१०.१२}
क्रोध-मूर्च्छितः.

४६^२ म_{२-६.८.१०.१२} अपसार्य ~ अपवाह्य.

६७.१. काल-नोदितः.

< म_{१.१३} व_२ नृपात्मजौ >४६^२ अधिपाठः उ

रावणो ऽन्तरम् आसाद्य सीतां सुर-सुतोपमाश्च ॥३०॥

४६^५ < व_{८-१०} हत्वा गृध्रं >४७^१ क_१ म_{११} < व_{१-३} > तु ~ च.४७^२ म_{१०} सु- ~ च.म_{१.१३} बलभाम् ~ दुर-लभाम्.४७^५ म_{१.१३} विललाप सु-दुःखितः.४९^१ म_{१.१३} घृतसू ~ तं स.म_{२.३} घरेणैव ~ स तेनैव.४९^२ म_{१३} कबन्धो घम-दर्शनम्.

वङ्ग-विशेषः १.१.५५	१.१.५८	दक्षिणापथ-विशेषः १.१.५९
स च * *	<p>निहत्य काष्ठैर् अदहत सो ऽभूद् दिव्य-वपुस् तदा ॥४९॥</p> <p>कथयामास रामस्य श्रमणां शबरीं ततः । तस्यैव वचनाद् रामो लक्ष्मणेन सहानघः । शबरीं धर्म-निपुणाम् अभ्यगच्छद् रघूद्वहः ॥५०॥</p> <p>शबर्या पूजितः सम्यग् रामो दशरथात्मजः । पम्पा-तीरे हनुमता संगतो वानरेण ह ॥५१॥</p> <p>हनुमद्-वचनाच् चैव</p>	<p>तं निहत्य महा-बाहुर् ददाह स्वद् गतश्च च सः ।</p> <p>स चास्य कथयामास शबरीं धर्म-चारिणीम् । श्रमणीं धर्म-निपुणाम् अभिगच्छेति राघव । सो ऽभिगच्छन् महा-तेजाः शबरीं शत्रु-सूदनः ॥</p>
४९ ^५ <म _{५.५.७.८.९} स च >	<p>४९^१ म_{२.३} काष्ठेन दहत . म_८ तथा ~ तदा .</p> <p>५०^० म_{२-६-८.९.१०.१२} रामाय ~ रामस्य .</p> <p>५०^१ म_{२-३} श्रावणां, म_{५.६} श्रमणां, म_{७-९} <व_{१.२}> श्रवणां .</p> <p>५०^२, ५०^३ एतयोः श्लोकार्थयोर् व्यत्यासः क_१ म_{७.९.११.१३} ॥</p> <p>५०^४ म_९ तस्य तद् ~ तस्यैव .</p> <p>५०^५ म_६ महा-रघुः, म_७ सहायवान् ~ सहानघः .</p> <p>५०^६ म_७ धर्म-निरताम् .</p> <p>५०^७ म_{७.९} अभिगच्छ रघूद्वह .</p> <p>५१^{१-५} क_१ म_{११} नास्ति ॥ म_{१-३-९.१३} वानरेण स संगतः, म_७ <व_५> वानरेण समागतः .</p>	<p>द_{७.८} अभ्यगच्छन्, द_{१.१०} अपि गच्छन् .</p> <p>५०^१ <अधिपठः क_१ म_{१-३-७.९.११.१३} अभ्यगच्छन् महा-तेजाः शबरीं शत्रु-सूदनः ॥५१॥ (^१क_१ म_{११} अभ्यगच्छ, म_७ सो ऽभि- गच्छन्, म_{१३} अभिगच्छन् . म_७ महा-बाहुः . ^२क_१ म_{११} शबरीं) ></p> <p>द_१ संगतो वानरैः सह .</p>

वङ्ग-विशेषाः

१.१.६८

१.१.६२

दक्षिणापथ-विशेषाः

१.१.६३

सुग्रीवेण समागतः ।
 सुग्रीवस्य च तत् सर्वं
 रामो ऽशंसन् महा-बलः ॥५२॥
 सुग्रीवस् तस्य रामस्य
 श्रुत्वा वाक्यं महात्मनः ।
 चक्रे वानर-राजेन
 वैरानुकथनं महत् ॥५३॥
 रामे निवेदितं सर्वं
 प्रणयाद् दुःखितेन च ।
 बालिनश् च बलं तत्र
 कथयामास वानरः ॥५४॥
 प्रतिज्ञाते तु रामेण
 तदा बालि-वधं प्रति ।

सुग्रीवाय * * *
 शंसद् रामो *
 सुग्रीवश् चापि तत् सर्वं
 * रामस्य वानरः
 ततो *
 * प्रति
 रामायावेदितं *

प्रतिज्ञातं च रामेण
 तदा बालि-वधं प्रति ।
 बालिनश् च बलं तत्र
 कथयामास वानरः ॥

५३^१ व_{२.३} तत्र ~ तस्य.

५२^१ म_{२.१०} च संगतः, म_{१३} < व_२ >
 समागतः.
 ५२^२ क_१ म_{११} रामः पृष्टो ~ रामो ऽशंसन् .

५३^२ म_४ महा-बलः.

५३^१ म_{५.६.१०.१२} राज्ञेन ~ राजेन.
 ५३^२ म_{२.३} प्रसूतेन ~ दुःखितेन.
 म_{४.१०.१३} < व_{२.४} > हि, म_{५.६-८.२}
 ह ~ च.

५४^१ म_{२.३} बालिनः स बलं चैव.
 ५४^२ म_२ < व_२ > च ~ तु.
 ५४^३ क_१ म_{११} ततो ~ तदा.

द_४ समाहितः ~ समागतः.

५२^२ अधिपाठः द
 आदितश् च यथा-वृत्तं
 सीतायाश् च विशेषतः । ३२*।
 (१'द_{८.१०.११} तद् ~ च)

द_{३-५} चैव ~ चापि.
 व_{११} भावितं ~ वानरः.

५३^१ अधिपाठः द < म_{२-४.६.९-११} व_{१.२} >
 चकार सख्यं रामेण
 प्रीतश् चैवाग्नि-साक्षिकम् । ३३*।

< म_{२-५.८-१०.१२} ततो ~ चक्रे >

< ५४ उत्तरार्ध-५५ पूर्वार्धयोर् व्यस्तासः
 म_{३.५} >

वह-विशेषः
१.१.७१

१.१.६५

दक्षिणापथ-विशेषः
१.१.६७

* * हृष्टा

राघवे बालि-वीर्येण
सुग्रीवः शङ्कितो ऽभवत् ॥५५॥

रामः संप्रत्ययं कर्तुं
सुग्रीवे वानराधिपे ।
पादेन दुन्दुभेः कायं
चिक्षेप शत-योजनम् ॥५६॥

बिभेद सप्त तालांश्च
शरेणानत-पर्वणा ।
गिरिं रसातलं चैव
जनयंस् तस्य विस्मयम् ॥५७॥
ततः प्रीत-मनास् तस्य
कर्मणा तेन सो ऽभवत् ।

सुग्रीवः शङ्कितश् चासीन्
नित्यं वीर्येण राघवे ।

{ राघव-प्रत्ययार्थं तु
दुन्दुभेः कायम् उत्तमम् ।
दर्शयामास सुग्रीवो
महा-पर्वत-संनिभम् ॥
उत्स्मयित्वा महा-बाहुः
प्रेक्ष्य चास्थि महा-बलः ।
पादाङ्गुष्ठेन चिक्षेप
संपूर्णं दश-योजनम् ॥

* च पुनः सालान्
सप्तैकेन महेषुणा

जनयन् प्रत्ययं तदा

* * तेन

विश्वस्तः स महा-कपिः

५६^१ <क, म, १.७.१.११.१३ हृष्टा>

<व, कर्तुं>
५७^१ <द, २.७.१.११.१२ तालान् ~ सालान्>
५७^२ म, २.३ शरेणैकेन राघवः
५७^३ म, २.३ गिरिं ~ गिरिं.
५७^४ म, ४ प्रत्ययम् ~ विस्मयम्.
५८^१ म, ५.८.८.१०.१२ तस्य ~ तेन.

५५^१ <म, २.३ सुग्रीवः शङ्कितश् चासीत्
तद्-वचं प्रति राघवे>५६ <म, अष्टौ पादाः । आधाश् चत्वारश्
चरमौ च द्वौ यथा द, मध्यस्थौ तु यथा
म>५८^१ <म, ४-८.८.१०.१२ तेन>५८^२ अधिपाठः च

सुग्रीवो वानर-श्रेष्ठः परं हर्षम् अवाप च ॥
ततो वानर-राजेन कृत्वा सक्रयं महा-बलः ।
प्रत्ययं जनयामास तदाभ्योऽभ्यस्य वै मिथः ॥
समयं तौ ऋतः कृत्वा नर-वानर-युगवौ । ३४॥

(* व, महाभना ~ महा-बलः)

(* म, २.३ प्रणयं ~ प्रत्ययं.
* म, २.३ ततो ~ तदा.
* म, २.३ समयम्)

वङ्ग-विशेषाः १.१.७५	१.१.६९	दक्षिणापथ-विशेषाः १.१.७०
* शब्देन *	<p>किष्किन्धां राम-सुग्रीवौ जग्मतुस् तौ गुहां तदा ॥५८॥ ततो ऽगर्जद् धरि-वरः सुग्रीवो मेघ-निःस्वनः । तेन नादेन महता निर्जगाम हरीश्वरः ॥५९॥ ततः सुग्रीव-वचनाद् धत्वा बालिनम् आहवे । सुग्रीवायैव तद्-राज्यं राघवः प्रत्यपादयत् ॥६०॥</p>	<p>* राम-सहितो जगाम च * * * हेम-पिङ्गलः सुग्रीवम् एव तद्-राज्ये</p>
<p>५९^१ व_{३.५} (व_३ प्रान्ते) °श्रेष्ठः ~ °वरः. ५९^२ व_५ हरि-पिङ्गलः ~ मेघ-निःस्वनः</p>	<p>५८^१ क, म_{५.६.१०.११} किष्किन्धां. < द_{१०.११} सुग्रीवौ > ५८^५ क, म_{२.३.११} तां ~ तौ. म_{५-६.१०} बालि-रक्षितां, म_८ बालि- पाक्षितां ~ तौ गुहां तदा. म_{५.१०} भीम° ~ मेघ°.</p>	
<p>५९^३ अधिपाठः व_{१.२} नर्दन् इव स सुग्रीवः पूरयामास रोदसी ॥३५॥ (व_१ पूरयामास, व_१ प्रान्ते पूर°)</p>		<p>५९^५ अधिपाठः द < म_५ व_{१.२} > अनुमान्य तदा तारां सुग्रीवेण समागतः । मिजघान च तत्रैनं शरैर्गैकेन राघवः ॥३६॥ (^१ व_{१.२} ततस् ~ तदा. ^३ व_{१.२} नास्ति)</p>
	<p>६०^१ म_{५.५.१०} °वचसा. ६०^३ म_{२.३} सुग्रीवाय च तद् वाक्यं.</p>	
<p>६०^५ अधिपाठः म_{५-६.१०.१२} व (व_{१.२} प्रान्ते) अनुज्ञातस् तु रामेण किष्किन्धां प्रविवेश ह । चतुरो वार्षिकान् मासान् उवास समयेन सः ॥३७॥ (^१ म_{६.१०} किष्किन्धां. ^२ म_{५-६.१०} चत्वारो. ^५ म_{५.७.८.१२} व उचित्वा ~ उवास. म_७ व तु ~ सः)</p>		

वङ्ग-विशेषाः
१.१.८१

१.१.७५

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.७५

स च सर्वान् समानाय्य
वानरान् वानरर्षभः ।
दिशः प्रस्थापयामास
दिदक्षुर् जनकात्मजाम् ॥६१॥
ततो गृध्रस्य वचनात्
संपातेर् हनुमान् कपिः ।
शत-योजन-विस्तीर्णं
पुप्लुवे मकरालयम् ॥६२॥
ततो लङ्कां समासाद्य
पुरीं रावण-पालिताम् ।
ददर्श सीतां ध्यायन्तीम्
अशोक-वनिकां गताम् ॥६३॥
निवेद्य चाप्य् अभिज्ञानं
प्रवृत्तिं विनिवेद्य च ।
गृहीत्वा प्रत्यभिज्ञानं
मर्दयामास नैर्ऋतान् ॥६४॥
पञ्च मन्त्रि-सुतान् हत्वा
पञ्च सेनाग्रगान् अपि ।
कुमारम् अक्षं निष्पिप्य
ग्रहणं समुपागमत् ॥६५॥

* * * समानीय

* * बली

* लवणार्णवम्
तत्र * *

निवेदयित्वाभिज्ञानं

समाश्वास्य च वैदेहीं

* तोरणम्

* सेनाग्रगान् *

* सप्त मन्त्रि-सुतान् *

शूरम् * च *

६१^१ व_२ ततः ~ स च.

६१^२ म_७ बलवान् ~ वानरान्.
६१^३ म_{४-६.८.१०.१२} विचेतुं ~ दिदक्षुर्.
६२^१ म_{४.१०} वचसा.
६२^२ म_{१-३} पुप्लुवे, म_{५.६.१२.१३} <व_{१०}>
पुप्लुवे.
म_{५-७.९.१०} मकराकरम्.
६३^{१-६४} म_{५.६.८.१२} नास्ति ॥
६३^५ क_१ म_{१.१३} वनिका- ~ वनिकां.
६४^१ क_१ म_{११} अभिज्ञानं.
६४^{२-३} क_१ म_{११} नास्ति ॥
६४^५ क_१ म_{११} नैर्ऋतम्.
६५^१ म_{१३} निष्पिप्य ~ निष्पिप्य.

<म_२ समानीय>६४^१ व_{१-५.१२} च निवेद्य ~ विनिवेद्य.व_२ निष्पीड्य.६५^१ व_२ समुपागतः.

वङ्ग-विशेषाः
१.१.८६

१.१.८०

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.८०

अस्त्राद् उन्मोच्य चात्मानं
ज्ञात्वा पैतामहान् वरान् ।
ममर्ष रक्षसां वीरो
यन्त्रणां तां यदृच्छया ॥६६॥
ततो दग्ध्वा पुरीं लङ्कां
पुनर् दृष्ट्वा च मैथिलीम् ।
समाश्वास्य च वैदेहीं
पुनर् आयान् महा-कपिः ॥६७॥
सो ऽभिगम्य महात्मानं
कृत्वा रामं प्रदक्षिणम् ।
निवेदयामास तदा
दृष्ट्वा सीता मयेति वै ॥६८॥
ततः सुग्रीव-सहितो
गत्वा तीरं महोदधेः ।
समुद्रं क्षोभयामास
शैरेर् आदित्य-संनिभैः ॥६९॥
दर्शयामास चात्मानं
समुद्रो राघवस्य च ।

अस्त्रेणोन्मुक्तम् आत्मानं
* पैतामहाद् वरात्
* राक्षसान् *
यन्त्रिणसु तान् *

ऋते सीतां * *
रामाय प्रियम् आख्यातुं

न्यवेदयद् अमेयात्मा
* सीतेति तत्त्वतः

समुद्रः सरितां पतिः

६६^१ व_{१,२} विमोच्य (व, प्रान्ते प्रमोच्य).
ष_३ (प्रान्ते) नास्त्रान् मोच्यद्
आत्मानं, अस्त्रान् नोन्मुच्य चात्मानं,
ष_४ अस्त्रात् प्रमोच्य चात्मानं.

क_१ म_{१,२,११,१३} विमोच्य.

६६^२ क_१ म_{२,३} श्रुत्वा, म_{१,१३} <व_१>
स्मृत्वा (व, प्रान्ते ज्ञात्वा)

६६^३ म_{४,१,१०} ममर्ष यन्त्रणां तत्र.

६६^४ म_{२,३} यन्त्रसु ततो, म_{४,१,१०} राक्ष-
सानां ~ यन्त्रणां तां.

६७^१ क_१ म_{२,३,११} दग्ध्वा पुरी लङ्का.
म_{४,१०} पुनर् ~ पुरीं.

म_३ पुनर् दृष्ट्वा च मैथिली.

६७^१-६८^२ क_१ म_{११} नास्ति ॥

६८^१-^४ म_{२,३} नास्ति ॥

६९^१ म_{४,१,१०} 'वर्षसैः' ~ 'संनिभैः'.

म_{१,४,१,१०} हि, म_{१,४,८,८,१२} ह ~ च.

६७-१२ मर्षयन्.

<म_३ यन्त्रिणसु तान् >

६७^३ व_३ दृष्ट्वा सीतां तु मैथिलीं.

६७^३ व_३ भार्यां दृष्ट्वा तु रामस्य.

६७^४ व_३ शीघ्रम् ~ पुनर्.

७०^२ व_३ तु ~ च.

घङ्ग-विशेषाः
१.१.९१

१.१.८४

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.८३

* सीतापि

समुद्र-वचनाच्च चैव
नलः सेतुम् अकारयत् ॥७०॥
तेन गत्वा पुरीं लङ्कां
हत्वा तं राक्षसेश्वरम् ।
अभ्यसिञ्चत् स लङ्कार्यां
राक्षसेन्द्रं विभीषणम् ॥७१॥
ताम् उवाच ततो रामः
परुषं जन-संसदि ।
अ-मृष्यमाणा तत् सीता
विवेश ज्वलनं ततः ॥७२॥
स चाग्नि-वचनात् सीतां
ज्ञात्वा विगत-कल्मषाम् ॥७३॥

नलं * *

* रावणम् आहवे
अभिषिच्य च *

* सा *

* * सती

ततो जग्नि° *

☞ ७१ उत्तरार्धात् परं ७४^१-७५^१ व_{१,३,४}।
अत उत्तरं ४१* व_{१,४} ॥

७२^१ व_३ तस्य ~ जन-

७२^३ व_३ सीता तु, < म_{१,३,७} सीतापि >

७०^१ म_० जल- ~ नलः।

७१^१ क_१ म_{११} नास्ति ॥

७२^१ क_१ म_{११,१३} < व_२ > नास्ति (व_२ प्रान्ते,
इतर-हस्तश् च)

७२^२ म_{४-६,८,१२} सीताम् ऊचे ~ ताम्
उवाच.

म_{१-३} < व_{१,४} > तत्र ~ जन-

७२^४ म_{२,७} प्रति ~ ततः।

७२ इलोकस्य ७४ पूर्वार्धस्य च व्यत्यासः म_{२,७,१०} ॥

७२^५ अधिपठः म_{१-१०,१२} व (व_२ प्रान्ते)

ततो वायुः प्रादुर आसीद् वाग् उवाचाशरीरिणी ।

देव-दुन्दुभयो नेतुः पुष्प-दृष्टिः पपात च ॥३९॥

(' व_२ उच्चैः, व_४ वह्निः ~ वायुः. म_१ ततो तदा वायुर् आसीत्,
म_३ तयोत्तमो वायुर् आसीत्. ' व_४ ह ~ च)

७३^१ म_२ विदनात् ~ वचनात्.

७१^२ अधिपठः द

रामः सीताम् अनुप्राप्य

परां व्रीडाम् उपागमत् । ३८*।

७१ उत्तरार्धं ७५ पूर्वार्धात् परं द ॥

७३^२ अधिपठः द_{८,११}

अग्रहीद् अ-मलां रामो

वचनाच्च च गुरोस् तदा । ४०*।

वङ्ग-विशेषः
१.१.९३

१.१.८६

दक्षिणापथ-विशेषः
१.१.८८

कर्मणा तेन महता
देवा इन्द्र-पुरोगमाः ।
स-देवर्षि-गणास् तुष्टा
राघवं ते ऽभ्यपूजयन् ॥७४॥
तथा परम-संतुष्टैः
पूजितः सर्व-दैवतैः ।
कृत-कृत्यस् तदा रामो
वि-ज्वरः समपद्यत ॥७५॥
देवेभ्यः स वरान् प्राप्य
रामः सीताम् अवाप्य च ।
पुष्पकं च समारूढ्य
नन्दि-ग्रामम् उपागतः ॥७६॥

त्रैलोक्यं स-चराचरम्
°गणं तुष्टं
राघवस्य महात्मनः
बभौ रामः संप्रहृष्टः

* प्रमुमोद ह
देवताभ्यो वरं *
समुत्थाप्य च वानरान्
* तत् *
°ग्रामं ययौ तदा

७४-७५ क्रमो यथा प्राक्तन-मूढ-गतेषु ७१-७२-लोक-टिप्पणेषु ॥

७४^२ क_१ म_{११} तेन, म_{२,३} वृप्ता ~ तुष्टा.
७४^५ म_{३-६,८,९,१२} प्रत्य- ~ ते ऽभ्य-

७५^२ अधिपाठः व_{१,४}

ततः सीतां समादाय
राघवाय प्रदत्तवान् ।४१*।
(व_१ प्राप्ते सीतां समानयामास रामो
ऽशोक-वनात् ततः)

७५^२ क_१ म_{१,२,११,१३} तथा ~ तदा.
७६^२ म_{२,३} वनात् ~ वरान्.
७६^५ म_{१२} राघवं स्वं पुनर् आसवान्.

७६^२ अधिपाठः द

अयोध्यां प्रस्थितो रामः
पुष्पकेन सुहृद्-वृतः ।
भरद्वाजाश्रमं गत्वा
रामः सत्य-पराक्रमः ॥
भरतस्यान्तिकं रामो
हनूमन्तं श्वसर्जयत् ।
पुनर् आख्यायिकां जल्पन्
सुग्रीव-सहितश्च तदा ॥४२*॥
('द_{८,११} भरतस्यान्तिके.
व_{११} वृत्तं ~ रामो)

७६^२-७७^५ म_{१२} नास्ति ॥

७६^५ म_{४,५,१०} समासाद्य ~ समारूढ्य.

७६^५ व_{१,२} उपागतम्.

वङ्ग-विशेषः
१.१.९९

१.१.९१

दक्षिणापथ-विशेषः
१.१.९२

* जटां छित्वा

* वि-शोकश्च *
दुर्-भिक्षापाय-वर्जितः

नन्दि-ग्रामे जटा हित्वा
भ्रातृभिः सह राघवः ।
रामः सीताम् अनुप्राप्य
राज्यं पुनर् अवाप्तवान् ॥७७॥
हृष्टः प्रमुदितो लोकस्
तुष्टः पुष्टः सु-धार्मिकः ।
निर्-आमयो नि-रोगश्च
दुर्-भिक्षायास-वर्जितः ॥७८॥
न पुत्र-मरणं केचित्
पश्यन्ति स्म नराः क्वचित् ।
नार्यश्च चाविधवा नित्यं
पति-शुश्रूषणे रताः ॥७९॥
न वात-जं भयं किञ्चित्
नाप्सु मज्जन्ति जन्तवः ।

* जटां *

* सहितो ऽनघः

प्रहृष्ट-मुदितो *

* ह्य अ-रोगश्च *

दुर्-भिक्ष-भय-वर्जितः

द्रक्ष्यन्ति पुरुषाः *

भविष्यन्ति पति-व्रताः

* चाग्नि-जं * *

७७^१ <म_{३.६.७.१०.११} जटां.
म_{४.६.७.११} छित्वा >

७७^१ म_{१.१३} अवाप्याथ ~ अनुप्राप्य.७७^२ अविपाठः क_१ म_{१-३.७.९.१३} व

इजे च विविधैर् यज्ञैर् हत्वा तं लोक-कण्टकम् ॥४३॥

(* म_७ देव-~ लोक-)मतः परं क_१ (१-५ क_१ लुप्तं) म_{१-३.७.९.१३} व, ७७^२ परंम_{४.६.८.१०.११} (३-६ म_{११} लुप्तं)

सीतया सहितः श्रीमान् रेमे च मुदितः सुखी ।

पालयामास चैवेमाः पितृवन् मुदिताः प्रजाः ।

अयोप्याधिपतिः श्रीमान् राजा दशरथात्मजः ॥४४॥

(* म_{४.५.९} सुखितः ~ मुदितः. * म_३ रामो ~ राजा)

७८^१ व_१ विद्-भाषारो ~ वि-शोकश्च च.
<म_७ वि-शोकश्च >

७८^१ म_{१२} हृष्टा ~ हृष्टः.म_{४.५.९.१०} लोकैस्.७८^२ म_{२.३} अकिल्बिषा ~ मुष्टः.म_{४.६.८.१०} < व_१ > अशिरामश्च ~
नि-रोगश्च.७८^३ <व_३ दुर्-भिक्षायास >७९^१ म_{४.९.१०} भर्तुं ~ पतिं.द_{१.३} प्रहृष्टो मुदितो.७९^१ द_{१.१२} किञ्चित् ~ केचित्.

वङ्ग-विशेषाः

१.१.१०२

११९४

दक्षिणापथ-विशेषाः

१.१.११६

नैवान्धस् * *

न चाग्नि-जं भयं किञ्चिद्
यथा कृत-युगे तथा ॥८०॥

न तस्य राष्ट्रे विधवा
ना-नाथस् तत्र ना-बुधः ।
न दुर-गतो न कृपणो
न व्याध्य-आतो ऽभवन् नरः ॥८१॥

अश्वमेध-शतैर् इष्ट्वा
तथा बहु-सुवर्णकैः ।
गवां शत-सहस्राणि
बहूनि स हि दास्यति ॥८२॥

बहून् वर्षांश् च राज्यं स
राघवो वै करिष्यति ।

* वात-जं * *
नापि ज्वर-कृतं तथा
न चापि क्षुद्-भयं तत्र
न तस्कर-भयं तथा ।
नगराणि च राष्ट्राणि
धन-धान्य-युतानि च ।
नित्यं प्रमुदिताः सर्वे
यथा कृत-युगे तथा ॥

* कोट्य-अयुतं दत्त्वा
ब्रह्म-लोकं प्रयास्यति
अ-संख्येयं धनं दत्त्वा
ब्राह्मणेभ्यो महा-यशाः ।
राज-वंश्यान् शत-गुणान्
स्थापयिष्यति राघवः ॥

८०^v व, सत्य-युगे.८१^r < म_{४-१.१२} नैवान्धस् >८१^r अधिपाठः व_{१.२}

न जडो नैव बधिरो

नैवान्धः प्रिय-साहसः । ३५*

८०^r म_१ नास्ति ॥म_{४-६.८.१.१२.१३} युगं .८१^r म_{४-१.१२} राज्ये बधिरो.८१^r म_{४-६.८.१.१२.१३} दुःखितो, म_७ < व,
मान्ते > दुर-मना ~ दुर-गतो.८१^v म_{२-३.७} भवेन् ~ ऽभवन्.८२^r म_{२.३} सुवर्णकं.८२^v म_{२.१३} हि ~ हि.८३^r क_१ म_१ वंश्यांश् च, म_३ स्व-वंश्यान्
~ वर्षांश् च.क_१ म_१ राज्ञ स्म, म_{२-३.१३} राज्ञश्च, म_{४.९} राज्यं च ~ राज्यं स.८३^r म_{४-६.८.१.१२} हि विधास्यति ~ वै
करिष्यति.द_{७.१२} ज्वर-भयं.५^r द_{७.१२} नास्ति ॥८२^r द_{७.१२} नास्ति ॥द_{५.१.१} गमिष्यति.द_{८.११} विद्वज्यो विधि-पूर्वकम्.३^r द_५ राज-वंशात्, द_५ राज-वंश-छत-गुणान्, द_{१.०.११} राज-वंशांश् छत-.

वङ्ग-विशेषाः
१.१.१०८

१.१.९९

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.१.९९

चातुर्वर्ण्यं च लोके ऽस्मिन्
स्व-धर्मे स्थापयिष्यति ॥८३॥
दश वर्ष-सहस्राणि
दश वर्ष-शतानि च ।
रामो राज्यम् उपास्यासौ
विष्णु-लोकं गमिष्यति ॥८४॥
इदम् आख्यानम् आयुष्यं
यशस्यं बल-वर्धनम् ।
यः पठेद् राम-चरितं
सर्व-पापैः प्रमुच्यते ॥८५॥
इदं पठन् सदाध्यायं
पुण्य-श्रवण-कीर्तनम् ।
स-पुत्र-पौत्र-स्वजनो
नरः कृच्छ्राद् विमुच्यते ॥८६॥

स्वे स्वे धर्मे नियोक्ष्यति

* * उपासित्वा
ब्रह्म-लोकं *
* पवित्रं पाप-घ्नं
पुण्यं वेदैश् च संमितम्

एतद् आख्यानम् आयुष्यं
पठन् रामायणं नरः ।
स-पुत्र-पौत्रः स-गणः
प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥

८३^१ व_{१,२} धर्मे सं-~ स्व-धर्मे.८४^१ < म_४ उपासित्वा >८४^२ < व_३ ब्रह्म-लोकं >व_{१-९९} प्रयास्यति ~ गमिष्यति.

८४^१ अधिपाठः च < व_{१,११} चरमा पक्तिर् एव >
स सर्व-गुण-संपन्नः श्रीमान् ऊर्जित-शासनः ।
यन् मां पृच्छसि वाल्मीके राम एभिर् गुणैर् युतः ॥
नारदस्य वचः श्रुत्वा वाल्मीकिर् इदम् अब्रवीत् ।
देवर्षे ये स्वया प्रोक्ता गुणाः पुरुष-दुर-लभाः ।
तेषां तु समवायस् तं सांप्रतं रामम् आश्रितः ॥४६॥

(^१ म_४ वृत्तः ~ युतः . ^१ क, मुनिर् ~ इवम् .^{११०} म_{१-१०,१२} < व_{१,११} > एव समवायस्~ तु समवायस् तं. म_{२,३} समवायं तु ~ समवायस् तं.
क, म_{११} आश्रितं)८६^१ व_{१,४} < म_{७,८} > इमे ~ इदं.८६^२ व_{१,३} प्रमुच्यते.८६ म_४ नास्ति ॥८६^३ म_{२,३} प्रवरो ~ स्वजनो.८६^१ अधिपाठः च

रामायणम् अ-क्षेपं च तेनैव श्रावितं भवेत् ।

य इदं विदुषां मध्ये पठेत् कृदा-समन्वितः ॥४७॥

वङ्ग-विशेषः

१.१.११०

१.१.१०१

दक्षिणापथ-विशेषः

१.१.१००

पठन् द्विजो वाग्-ऋषभत्वम् ईयात्
क्षत्रान्वयो भूमि-पतित्वम् ईयात् ।
वणिग्-जनः पण्य-फलत्वम् ईयाच्
सृण्वंश् च शूद्रो ऽपि महत्त्वम् ईयात्
॥८७॥

इत्थ् आर्षे रामायण आदि-काण्डे
प्रथमः सर्गः ॥ १ ॥

स्यात् क्षत्रियो * *

जनश्च * * * * *

(१ म_१ रामायण-विशेषं.व_३ अ-शेषेण ~ अ-शेषं च.२ क_१ म_{२.३.११} व तेन च, म_{६.८} तेन वै, म_{१.१३} तेन सं ~ तेनैव.म_{१३} भजेद् ~ भवेत्.३ म_{४-६.८.१०} इमं ~ इदं)८७^१ म_७ क्षत्रात्मजो.८७^२ क_१ म_{२-७.९-१३} < व_{१-९} > पुण्य^०
~ पण्य^०.८७^३ क_१ म_{२.३.७.११} हि ~ च.

भवसान-वचनम् ॥

द_{१२} पण्य-पतित्वम् ~ फलत्वम् .द_१ वृद्धितम् ॥द_{१२} श्री-वाल्मीकि-विरचिते ~ आर्षे.द_{२.३.५.८} < म_६ व_१ > श्री-रामायणे,द_५ श्रीमद्-रामायणे ~ रामायणे.द_२ आदि-काण्डे श्रीमद्-वाल-काण्डे

श्रीमतो श्री-राम-वाक्ये श्री-वाल-काण्डे

श्री-संक्षेपो नाम, द_३ आदि-काण्डे

वाल्मीकीये नारद-वाक्ये श्रीमद्-वाल-

काण्डे श्री-संक्षेपो नाम, द_{५.११}वाल्मीकीये (द_५ नास्ति) आदि-काण्डे नारद-वाक्ये संक्षेपो नाम, द_५

आदि-काण्डे श्रीमद्-वाल-काण्डे श्री-

संक्षेपो नाम, द_८ वाल्मीकीये बाल-काण्डे, द_९ आदि-काण्डे वाल्मीकीयेनारद-वाक्ये संक्षेपो नाम, द_{१०} बाल-

काण्डे नारद-वाक्ये संक्षेप-वर्णनो नाम

~ आदि-काण्डे.

व_१ महर्षि-वाल्मीकीये आदि-काण्डे चतु-
र्विंशति-साहस्र्यां संहितायाम् आदि-
काण्डे नारद-वाक्यं प्रथमः सर्गः, व_२
वाल्मीकीये आदि-काण्डे आदि-काण्डे
नारद-वाक्यं नाम प्रथमः सर्गः, व_३
आदि-काण्डे चतुर्विंशति-साहस्र्यां
संहितायाम् आदि-काण्डे नारद-वाक्यं
नाम संग्रहाध्यायः, व_४ < म_७ >
महर्षि-वाल्मीकीये आदि-काण्डे चतु-
र्विंशति-साहस्र्यां संहितायाम् आदि-
काण्डे नारद-वाक्यं नाम संग्रहो ऽथ
सर्गः ~ आदि-काण्डे प्रथमः सर्गः.

क_१ म_{११} आदि-काण्डे नारद-वाक्यं नाम
संग्रहाध्यायः, म_१ आदि-काण्डे
नारद-वाक्यं नाम संग्रहणः सर्गः,
म_{२.३} आदि-काण्डे नारद-वाक्यं नाम
प्रथमः (म_६ प्रथमः सर्गः), म_{५.८.१०}
बाल-काण्डे आदि-काण्ड-पर्याये नारद-
वाक्ये (म_५ वाक्य-) संग्रहणं नाम
प्रथमः (म_५ प्रथम-) सर्गः,
म_{५.६.८.१२} आदि-काण्डे नारद-वाक्य-
(म_{८.१२} वाक्ये) संग्रहणं नाम प्रथमः
(म_{८.१२} प्रथमः नास्ति) सर्गः, म_{१३}
वाल-काण्डे वाल्मीकि-विरचितार्यां
नारद-वाक्यं नाम प्रथमः सर्गः ~
आदि-काण्डे प्रथमः सर्गः.

वङ्ग-विशेषाः
१.२.४

१.२.४

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.२.३

नारदस्याथ * *

नारदस्य तु तद् वाक्यं
श्रुत्वा वाक्य-विशारदः ।
वाल्मीकिः शिष्य-सहितो
नारदं प्रत्यपूजयत् ॥१॥
यथावत् पूजितस् तेन
देवर्षिर् नारदस् ततः ।
तम् आपृच्छ्याभ्यनुज्ञातो
जगाम त्रिदशालयम् ॥२॥
स मुहूर्तं गते तस्मिन्
देव-लोकाय नारदे ।
जगाम तमसा-तीरं
वाल्मीकिर् मुनि-सत्तमः ॥३॥

पूजयामास धर्मात्मा
सह-शिष्यो महा-मुनिः

* * तदा
आपृष्ट्वैवाभ्यनुज्ञातः
स जगाम विहायसम्

देव-लोकं मुनिस् तदा

जाह्वव्यास् त्व अ-विदूरतः

१^१ <म_{१-३,५-८,१०,१२} नारदस्याथ >

क, तथा ~ तु तद्.

म_{४,९,११} च ~ तु.१^२ म_{१३} मतिमतां वरः ~ वाक्य-विशारदः.१^१ अधिपाठः व

विस्मयं परमं ययौ ॥

मनसैव च रामाय पूजां चक्रे महा-मुनिः ।

तं चापि शिष्य-सहितो ।४८॥

(^१म_{२-४,९-११,१३} महा-मतिः.)१^५-२^१ क, नास्ति ॥१^५ म_{१३} यथावन् मुनि-सत्तमः.१^५ अधिपाठः म_{१३}

पूजयामास धर्मात्मा

देवर्षिर् नारदं ततः ।४९॥

२^१ म_{१३} यथा च ~ यथावत्.म_{१३} स मुनिर् ~ देवर्षिर्.म_{२,३} <द_{८,१०}> तथा ~ ततः.२^५ क, म_{१-३,७} <व_५> त्रिदशालयम्.३^१ म_{१,१३} <द_१> मुहूर्तं.३^२ म_३ तमसा-तीरे.३^५ म_{१३} कृत्वा परम् इतिः श्रुतिः.१^२ व, देवर्षिर् अथ नारदः.२^५ म_{१,२} नारदः.<म_{७,१०,११,१३} तदा >२^१ द_{८,१३} <म_{११}> आपृच्छयैवा^०,<म_{१३} आपृष्ट्वा चाभ्य^०>

वङ्ग-विशेषः
१.२.१३

१.२.१३

दक्षिणापथ-विशेषः
१.२.१०

स गुरोर् वचनाच् छीघ्रम्
आगम्य पुनर् आश्रमात् ।
आनीय वल्कलं तस्मै
गुरवे प्रत्यपादयत् ॥७॥
स शिष्य-हस्ताद् आदाय
परिधाय च वल्कलम् ।
निरीक्षमाणो व्यचरत्
सर्वतस् तमसा-वनम् ॥८॥
ततः स यमसा-तीरे
विचरन्तम् अ-भीतवत् ।
दर्शं क्रौञ्चयोस् तत्र
मिथुनं चारु-दर्शनम् ॥९॥
तस्माच्च च मिथुनाद् एकम्
आगत्यान्- उपलक्षितः ।

एवम् उक्तो भरद्वाजो
वाल्मीकेन महात्मना ।
प्रायच्छत गुरोस् तस्य
वल्कलं नियतो गुरोः ॥

वल्कलं नियतेन्द्रियः ।
विचचार ह पश्यंस् तत्
* विपुलं वनम्
तस्याभ्याशे तु मिथुनं
चरन्तम् अन्-अपायिनम् ।
* भगवांस तत्र
क्रौञ्चयोश् चारु-निःस्वनम् ॥
* तु * *
पुमांसं पाप-निश्चयः

७^१ क_१ म_{१-३} <व_१> पुनर् आगम्य
(क_१ आगत्य) आश्रमात्.
म_३ आगत्य.
७^२ म_{१३} चास्मै ~ तस्मै.
७^३ म_{२.३.६.८.१०.१३} गुरवे.
क_१ म_{१-३.७.१३} प्रत्यवेदयत्.
८^१ म_२ सह ~ स.
८^२ म_{१३} स्नात्वा स च महा-मुनिः.

द_३ वल्कला.द_{३.८} वल्कलात्.८^२ अधिपाठः उ

अवगाह्य जलं स्नात्वा जप्त्वा जप्यं च वाग्-यतः ।

तर्पयित्वा च विधिवद् द्योयेन पितृ-देवताः ॥

(१^२ म_{१३} नास्ति ॥१^२ म_२ च जलं, म_६ जले.२^२ म_{२.३} जजाप ब्रह्म ~ जप्त्वा जप्यं)

८^१ क_१ म_{२-१२} निरीक्षमाणो.
म_१ व्यचरत्, म_{२-३} विचरन् ~
व्यचरत्.

८^२ म_{२.४-६.८-१३} तत् तीर्थं तमसां च
ताम् (म_{१२} तमसा-वृत्तम्)

९^२ म_{२-१.११.१२} विचरत् तद् ~ विचरन्तम्

१०^१ म_२ उपलक्षितः ~ उपलक्षितः.

<म_{२.३.१३} पुमांसं (म_{२.३} जगृहे)
पाप-निश्चयः>

वङ्ग-विशेषाः १.२.८	१.२.८	दक्षिणापथ-विशेषाः १.२.६
* तीर्थं समं *	<p>स च तत् तीर्थम् आसाद्य तमसायां महा-घुनिः । शिष्यम् आह स्थितं पाद्वे दृष्ट्वा तीर्थम् अ-कर्दमम् ॥४॥ निः-शर्करम् इदं तीर्थं भारद्वाज निशामय । पुण्यं चैव प्रसन्नं च सज्-जनानां यथा मनः ॥५॥ इदं तीर्थ-वरं सौम्यं सु-जलं सूक्ष्म-वालुकम् । अस्मिन् एवावगाहिष्ये तीर्थे ऽहं तमसा-जलम् । बल्कलं त्वम् इहादाय शीघ्रम् एह आश्रमात् पुनः ॥६॥</p>	<p>स तु तीरं समासाद्य तमसाया घुनिस् तदा अकर्दमम् * * भरद्वाज * रमणीयं प्रसन्नाम्बु सन्-मनुष्य-मनो यथा न्यस्यतां कलशस् तात दीयतां बल्कलं मम । इदम् एवावगाहिष्ये तमसा-तीर्थम् उत्तमम् ॥</p>
<p>४^१ व_२ पूतं ~ च तत्. ४^२ व_३ तीर्थकम् उत्तमम्. ४^३ <क, म_{१-३.७.१३} तीर्थं समं></p>	<p>क, म_{२,३} वरं ~ च तत्. म_{१३} तीरं ~ तीर्थं. म_{२.२-११} अ-करदमम् ~ अ-कर्दमम्. ५^१ <व_{७-११} भारद्वाज> ५^२ म_५ मन इदम् ~ यथा मनः. ६^{१*} म_५ नास्ति ॥ म_५ सौम्यं. ६^२ म_२ स-जलं, म_{१३} सु-जनं. ६^३ म_{३.४} <व_२> तमसा-जले.</p>	<p><म_{७.१३} व_{१.४} च (म_{१३} तु) तीरं समासाद्य> ४^१ <क, म_{१-४.७.११} तमसाया> <क, म_५ भरद्वाज> ६^१ <अधिपाठः म_{१३} व_{१.४} (व_{१.४} ६^२ परं) न्यस्यतां कलशस् तात दीयतां बल्कलं मम । (म_{१३} तावन् नीयतां ~ तात दीयतां)> ६^{१*} <म_{१३} यथा द></p>

६^१ अधिपाठः स

यथा काकात्पयो न स्यात् तथा साधु विधीयताम् । ५०३।

(^१ म_{१.३} विगाहताम् ~ विधीयताम्)अतः परं <म_५

इदम् एवावगाहिष्ये तमसा-तीर्थम् उत्तमम् ।

एवम् उक्तो भारद्वाजो वासमीकेन महात्मना ।>

वक्त्र-विशेषाः
१.२.१६

१.२.१६

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.२.१४

* बद्धानुशयो

जघान कश्चिद् धानुष्को
निषादो मुनि-संनिधौ ॥१०॥
तं शोणित-परीताङ्गं
चेष्टमानं मही-तले ।
दृष्ट्वा क्रौञ्ची रुरोदार्ता
करुणं खे-परिभ्रमा ॥११॥
तं तथा निहतं दृष्ट्वा
निषादेनाण्ड-जं वने ।
मुनेः शिष्य-सहायस्य
कारुण्यं समजायत ॥१२॥
ततः करुण-वेदित्वाद्
धर्मात्मा स द्विजोत्तमः ।

* वैर-निलयो
* तस्य पश्यतः

भार्या तु निहतं दृष्ट्वा
रुराव करुणां गिरम्
तथा तु तं द्वि-जं दृष्ट्वा
निषादेन निपातितम्
ऋषेर् धर्मात्मनस् तस्य
* समपद्यत

अ-धर्मो ज्यम् इति द्वि-जः

१०^१ <म_{१,७} बद्धानुशयो>

<म_{२,३,१३} वैर-(म_{१३} तीर)-निलयो>
१०^२ <म_{२,३} तस्य पश्यतः>

११^१ म_{१३} तं स रुधिर-दिग्धाङ्गं
वेपमानं महा-मनाः.
११^२ क_१ म_{५,८,१२} वेष्टमानं, म_६ वीष्टमानं.
११^३ म_{४-६,८,१२} कृपणं ~ करुणं.
म_१ खे पराभ्रमत्, म_{५,६,८,१२} ख-
परिभ्रमा.
म_{२,३} विलापान् कुर्वती तदा,
म_{१,३} विललापार्तया गिरा.

११^१ <म_{२,३,१३} भार्या तु निहतं दृष्ट्वा>
द_{३-५} रुरोद ~ रुराव.

११^२ अधिपाठः म_{१३}
तथा विलपमानां तां
क्रौञ्चीं पाप-कृतं तथा ॥५२*॥

११^२ अधिपाठः द < म_५>
वियुक्ता पतिना तेन
द्वि-जेन सह-चारिणा ।
ताम्र-शीर्षेण मत्सेन
पत्त्रिणा सह तेन वै ॥५३*॥
(^५ द_७ सहितेन ~ सह तेन)

१२^१ म_७ <व_४> ततस् तं ~ तं तथा.

१२^१ <म_{१३} यथा द>
द_{७-११} तथा-विधं ~ तथा तु तं.
द_{१२} भार्या ~ तथा.

१२^२ म_{१३} दृष्ट्वा ~ मुनेः.
१२^३ म_{१३} मुनेः कारुण्यम् आगमत्.
१३^१ म_३ करुणा ~ करुणं.

१३^१ <म_{१३} इदं वचनम् अभ्रवीत्>

वङ्ग-विशेषाः
१.२.१९

रुदन्ती * * *

१.२.१९

निशम्य करुणं क्रौञ्चीं
क्रन्दन्तीं तां जगाद् इदम् ॥१३॥
मा निषाद प्रतिष्ठां त्वम्
अगमः शाश्वतीः समाः ।
यत् क्रौञ्च-मिथुनाद् एकम्
अवधीः काम-मोहितम् ॥१४॥
तस्येदम् उक्त्वा वचनं
चिन्ताभूत् तद्-अनन्तरम् ।
शकुनं शोचता ह्य एवं
किम् इदं व्याहृतं मया ॥१५॥
मुहूर्तम् इव च ध्यात्वा
तद् वाक्यं प्रविमृश्य च ।
शिष्यम् आह स्थितं पार्श्वे
भारद्वाजम् इदं वचः ॥१६॥

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.२.१७

* रुदती *

इदं वचनम् अब्रवीत्

} तस्यैवं ब्रुवतश्च चिन्ता
} बभूव हृदि वीक्षतः
} शोकार्तेनास्य शकुनेः

चिन्तयन् स महा-प्राज्ञश्च
चकार मतिमान् मतिम् ।
} शिष्यं चैवाब्रवीद् वाक्यम्
} इदं स मुनि-पुंगवः ॥

१३^१ अधिपाठः म_{१३}
अहो वत नृशंसेन
निषादेनाल्प-बुद्धिना ।
असंघायं कृतम् इदं
लोके कर्म विगर्हितम् ॥५४॥

१३^१ व_२ रुदन्तीं च जगाम तस्.

म_{६.५.९-११} प्र-~तां.

१५^१ म_{२.३} शकुनिं, म_{४-६.८.९.११.१२}
शकुनं

१५^२ क, एवं, म_{१-३.७} <व_१> एतद्
~ इदं.

म_{१३} भाषितं ~ व्याहृतं.

१६^१ व_२ अपि ~ इव.

क, म_{७.१३} <व_५> तद् ~ च.

१६^२ क, म_{१.२.१३} वाक्यं तद्.

१६^३ म_{१३} उवाच शिष्यं भगवान्.

१६^४ म_{४-६} भरद्वाजम्.

१३^१ <म_{१३} रुदती>

<म_{१३} पुनर वचनम् अब्रवीत् >

१४^१ द_{११} अवधीत्.

१५^{१.२} <म_{१३} यथा व>

<म_{१३} शोकार्तेनैव शकुनेः>

<अतः परं व १६^{१.२} अधिपाठत्वेन म_५ ग्रन्थे
निहितम् >

वङ्ग-विशेषः
१.२.२२

१.२.२२

दक्षिणापथ-विशेषः
१.२.२०

समायाद् आश्रमं मुनिः

पादैश् चतुर्भिः संयुक्तम्
इदं वाक्यं समाक्षरैः ।
शोचतोक्तं मया यस्मात्
तस्माच्च छुको भवत् इति ॥१७॥
शिष्यो ऽथ तस्य तच्च छुत्वा
मुनेर् वाक्यम् अन्-उत्तमम् ।
तथेति प्रतिजग्राह
गुरोः प्रीतिं प्रदर्शयन् ॥१८॥
संभाषमाण एवाथ
शिष्येण सहितस् तदा ।
तम् एव चिन्तयन् अर्थम्
आश्रमाय न्यवर्तत ॥१९॥

पाद-बद्धो ऽक्षर-समस्
तन्त्री-लय-समन्वितः ।
शोकार्तस्य प्रवृत्तो मे
श्लोको भवतु नान्यथा ॥
शिष्यस् तु तस्य ब्रुवतो

प्रतिजग्राह संहृष्टस्
तस्य तुष्टो ऽभवद् गुरुः
सो ऽभिषेकं ततः कृत्वा
तीर्थे तस्मिन् यथा-विधि

उपावर्तत वै मुनिः

व, निदर्शयन्.

१७^१ म_{४.६.२-१२} सहितम् ~ संयुक्तम् .१७^२ म_४ <व_४> समाक्षरं.१७^३ क_१ भवद्युतः, म_{४.६.२-१२} भविष्यति
~ भवत् इति.१८^१ म_२ शिष्यस् तु, म_३ स शिष्यस् ~
शिष्यो ऽथ.१८^२ क_१ प्रति-~ प्रीतिं.क_१ विदर्शयन्, म_{१.७} <व_{१.३}>
विदर्शयन्, म_{२.३} व्यदर्शयन्, म_६
ददर्शयन्.१९^१ क_१ म_{१.२.६} <व_{१.४}> स भाषं,
म_{४.८} स भाष्यं, <व_२ संभाष्यं>म_{१.२} एवं ~ एव.<म_{१३} पाद-बद्धः समस् चैव>१७^{२-४} <म_{१३} यथा द><अतः परं द १७^{१-२} अधिपाठत्वेन म_४ ग्रन्थे
निहितम्><म_{१३} ब्रुवतो>१८^१ <म_{१३} प्रतिजग्राह संहृष्टः>द_{८.११} मुनिः ~ गुरुः.<म_{१३} प्रीतो ऽभूत् स जगद्-गुरुः>१८^२ अधिपाठः <म_{१३}

सो ऽभिषेकं ततः कृत्वा

तीर्थे नद्यां यथा-क्रमम् ।>

१९^{१-२} व_४ नास्ति ॥१९^१ व_३ श्लोकम् ~ अर्थम्.१९^२ व_२ उपायाद् ~ समायाद्.

वङ्ग-विशेषाः
१.२.२६

१.२.२६

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.२.२४

* महा-मुनिम्

स्वयं * *

तम् अन्वयाद् विनीतात्मा
भारद्वाजो महा-मतिः ।
पूर्णं कलशम् आदाय
शिष्यः परम-संमतः ॥२०॥
स प्रविश्याश्रम-पदं
शिष्येण सह धर्म-वित् ।
उपविष्टस् ततस् तस्मिन्
बभूव ध्यानम् आस्थितः ॥२१॥
आजगाम ततो ब्रह्मा
लोक-कर्ता स्वयं प्रभुः ।
तत्र स्वयं-भूर भगवान्
द्रष्टुं तम् ऋषि-सत्तमम् ॥२२॥
वाल्मीकिर् अपि तं दृष्ट्वा
सहसोत्थाय वाग्-यतः ।
प्राञ्जलिः प्रणतो भूत्वा
तस्थौ परम-विस्मितः ॥२३॥

भरद्वाजस् ततः शिष्यो
विनीतः श्रुत्वान् मुनिः ।
कलशं पूर्णम् आदाय
पृष्ठतो ऽनुजगाम ह ॥

* कथाश् चान्याश्
चकार * *

चतुर-मुखो महा-तेजा
* * मुनि-पुंगवम्
* अथ * *

२०^१ म_{४.१२} अन्वियाद्.
२०^२ म_{५.८} भर^०.
२०^३ म_{४-६.८.१०-१२} पयः-~ पूर्णं.

२१^१ क_१ म_५ संप्रविश्या^०.
२१^२ क_१ म_{१.१३} उपविश्यासने दूर्ष्णी
ध्यानम् एवान्वपद्यत.
२२^१ म_५ स्वयं ~ ततो.
क_१ म_{१३} आजगामाश्रमम् अथो,
म_१ अथाजगाम भगवान्.
२२^२ क_१ म_{१.१३} ब्रह्मा लोक-पितामहः.
म_{४.९-११} ततः ~ स्वयं.

२२^१ <क_१ म_{१.१३} स्वयं>

२२^३ म_{४.९-११} मुनि^० ~ ऋषि^०.
म_{२.३} पुंगवम्.

२३^१ म_{१.०-१३} <म_{२.३} द_{१.१.११}> प्रयतो
~ प्रणतो.

द_{८.११} गुरोः ~ मुनिः.<म_{१-३.७.१३} यथा द>२०^४ <म_{१-३.७} यथा द><क_१ म_{१३} पृष्ठतो मुनि-सत्तमः><म_{२.३} चतुर-मुखो महा-तेजा>द_३ ऋषि^० ~ मुनि^०.२३^२ <व_३ अथ>

वङ्ग-विशेषः

१.२.२१

१.२.२१

दक्षिणापथ-विशेषः

१.२.२०

* च तस्मिन् तु

व्याधेनानात्म-बुद्धिना

* सु-चारु-रवं *

पूजयामास चैवैनं
पाद्यार्घ्यासन-वन्दनैः ।
प्रणतो विधिवच्च चैनं
पृष्ठान्-आमयम् अ-व्ययम् ॥२४॥
अथोपविश्य भगवान्
आसने परमार्चिते ।
बाल्मीक्ये ऽप्य् आसनं स
दिदेशान्-अन्तरं ततः ॥२५॥
उपविष्टे ततस् तस्मिन्
साक्षाल् लोक-पितामहे ।
तद्-गतेनैव मनसा
बाल्मीकिर् ध्यानम् आस्थितः ॥२६॥
शोचन् इव स तां क्रौञ्चीं
ततः श्लोकम् इमं पुनः ।
जगादान्तर्गत-मना
भूत्वा शोक-परायणः ॥२७॥
कृतं पापात्मना कष्टं
व्याधेनानात्म-बुद्धिना ।
यत् सु-चारु-स्वनं क्रौञ्चम्
अवधीद् आत्म-कारणात् ॥२८॥

* तं देवं

प्रणम्य * *

* महर्षये
संदिदेशासनं *

* तदा *

पापात्मना कृतं कष्टं
वैर-ग्रहण-बुद्धिना ।
यस् तादृशं चारु-रवं
क्रौञ्चं हन्याद् अ-कारणात् ॥
शोचन् एव मुहुः क्रौञ्चीम्
उपश्लोकम् इमं पुनः ।
जगाद् अन्तर्गत-मना
भूत्वा शोक-परायणः ॥

२३^१ अधिपाठः म_{१३}
दक्षिणाम्यर्चितः सम्यग्
आसीचक्रे वरासने ।५४५।

२४^१ क_१ म_{२,३} पाद्यार्घ्यासनं.
म_{१-३} चन्दनैः ~ वन्दनैः.
म_{१३} पाद्यार्घ्यं तु निवन्दनैः.

२५^१ व_{२,३} तत्रो ~ अथो.२५^१ म_५ च ~ स.

२४^१ व_२ चैवं, व_१ चैव ~ चैनं.
२४^१ व_{८,११} पृष्ठा चैव निर-भासयम्.

२५^१ अधिपाठः द
दक्षिणा समनुज्ञातः
सो ऽप्य् उपाविशद् आसने ।५५५।

२६^१ < म_{५-८,९-१२} च तस्मिन् तु >

Pub. Dept
1938

वङ्ग-विशेषाः १.२.३४	१.२.३४	दक्षिणापथ-विशेषाः १.२.३२
मच्च-छन्दाद् * * *	<p>तम् उवाच ततो ब्रह्मा प्रहसन् मुनि-सत्तमम् । श्लोक एवास्त्व अयं बद्धस् तव वाक्यस्य शोचतः ॥२९॥ स्व-च्छन्दाद् एव ते ब्रह्मन् प्रवृत्तेयं सरस्वती । रामस्य चरितं कृत्स्नं कुरु त्वम् ऋषि-सत्तम ॥३०॥ धर्मात्मनो गुणवतो</p>	<p>* मुनि-पुंगवम् * एव त्वया बद्धो नात्र कार्या विचारणा मच्च-छन्दाद् * * *</p>
<p>२७^१ व_२ यतः ~ स तां.</p> <p>२८^१ <म_२ सु-चार-रवं> व_{१,३} <म_{१,०}> स चार-रवं. २८^२ व_४ आत्म-कारणम्.</p>	<p>म_३ क्रौञ्चं</p> <p>२७^१ म_{४,९} शोकम् ~ श्लोकम्. म_४ <व_३> हवं ~ इमं. म_{१,३} तम् एवार्थं पुनः पुनः. २७^२ क_१ 'न्यकृत'.</p> <p>म_{२,४,८,९,११,१२} जगादार्तमना (म_{८,९} जगादान्तमना) भूत्वा २७^३ म_{४,५,८,११,१२} दुःख- ~ भूत्वा. क_१ श्लोक ~ शोक'.</p> <p>२८^१ म_{१,३} कष्टं कृतं पापवता. २८^२ म_{१,३} निषादेनाख्य-शुदिना. क_१ स कामातुरं ~ सु-चार-स्वनं. क_१ म_{१,३} भवधीत् तम् भ-कारणम्.</p> <p>२९^१ म_{२,३,१०} सत्तमः.</p>	<p><म_४ एव ~ हव. क_१ म_{४,५,१३} व_{१,४} सुहुः, म_१ मुनिः ~ स तां></p> <p>^१व_{८,११} जगौ ~ पुनः. ^२व_{८,११} पुनर् ~ जगाद्.</p> <p>२८ म_{१,३} यथा द ॥</p> <p>^३व_{८,११} भ-कारणम्.</p> <p>२८^२ <अतः परं म_४ ग्रन्थे द २८ अधिपाठत्वेन निहितम्></p> <p>व_{२,३,४} <म_{१,३}> प्रहस्य मुनि-पुंगवम्.</p>
<p>२९^१ अधिपाठः व महर्षे यद् अयं प्रोक्तस् त्वया क्रौञ्च-वचाभयः । ५६५।</p>		
<p>२९^१ म_{४-८,९,११-१२} स चास्त्व ~ एवास्त्व. २९^२ म_{१,३} तस्य ~ तव. ३०^१ म_{४,९} प्रवृत्तेव. ३०^२ म_{१,३} रवं ~ कुरु. म_{४,१०,११} मुनि' ~ ऋषि'.</p> <p>व_{१,३} कुरुष्व ~ कुरु त्वम्.</p>		

वङ्ग-विशेषाः
१.२.३९

१.२.३९

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.२.३५

लोके रामस्य धीमतः ।
वृत्तं प्रथय रामस्य
यथा ते नारदाच्च हृतम् ॥३१॥
रहस्यं च प्रकाशं च
यद् वृत्तं तस्य धीमतः ।
रामस्य स-सहायस्य
राक्षसानां च सर्वशः ॥३२॥
वैदेह्याश्चैव यद् वृत्तं
प्रकाशं यदि वा रहः ।
तच्च चाप्य् अ-वितर्थां सर्वं
विदितं ते भविष्यति ॥३३॥
न ते वाग् अन्-ऋता काचिद्
अत्र काव्ये भविष्यति ।

* कथय धीरस्य

* सह-सौमित्रे

* * अ-विदितं *

* * * * काव्ये
काचिद् अत्र *

३१^२ म_{५.८.११.१२} <व_{१-३} द_{१०}>
लोकारामस्य, म_५ लोकाकामस्य.

३१^५ म_{२.३} तन् ~ ते.

३२^८ क_१ स्व-प्रकाश्यं ~ च प्रकाशां.
म_{३ १.११.१२} प्रकाश्यं.

३३^१ क_१ वार्त्ता तां ~ यद् वृत्तं.
म_{१३} अपि ~ चैव.

३३^{१५} म_{१३} नास्ति ॥

३३^१ म_{२.३.८.१०.१२} तथाप्य् ~ तच्च चाप्य्.
म_{८.१२} किञ्चित् ~ सर्वं.

३३^५ म_{४.१.१०} वेदितं.

३१^१ द_{७.१२} धीरस्य.३२^१ <म_{२.३} सह-सौमित्रे><म_{१.८.१२} व_{२.४} अ-विदितं>३३^५ अपिपाठः उ

स-राष्ट्रेण स-दारेण राज्ञा दशरथेन यत् ।
भासितं भाषितं चैव गतं यच्च चाप्य् अनुष्ठितम् ।
यच्च चाप्य् अ-विदितं किञ्चिद् विदितं ते भविष्यति ॥५७॥
(१.२ म_{४.८.१२} नास्ति ॥

^१ क_१ म_{१.२.१३} व_{२.३} स-दारेण स-राष्ट्रेण, व_१ स-दारेण स-पुत्रेण.
^२ म_{१३} च, व, तु ~ यत्. ^३ म_३ भणितं ~ भाषितं. ^४ क_१ म_{१-३}
मतं, म_७ तत् तु ~ गतं. म_{१३} कृतं चाप्य् अनुष्ठितम्. ^५ म_{१३} तच्च
~ यच्च, अ-वितर्तं ~ अ-विदितं. म_{१३} व_३ सर्वं ~ किञ्चिद्. ^६ क_१
म_{४.११} वेदितं ~ विदितं)

वङ्ग-विशेषः

१.२.४३

१.२.४३

दक्षिणापथ-विशेषः

१.२.३९

कुरु राम-कथां पुण्यां
श्लोक-बद्धां मनो-रमाम् ॥३४॥
यावत् स्थास्यन्ति गिरयः
सरितश् च मही-तले ।
तावद् रामायण-कथा
लोकेषु प्रचरिष्यति ॥३५॥
यावद् रामस्य च कथा
त्वत्-कृता प्रचरिष्यति ।
तावद् ऊर्ध्वम् अधश् च त्वं
मल्ल-लोकेषु निवत्स्यसि ॥३६॥
इत्य् उक्त्वा भगवान् ब्रह्मा
तत्रैवान्तर-अधीयत ।
ततः स-शिष्यो वाल्मीकिर्
विस्मयं परमं ययौ ॥३७॥
तस्य शिष्यास् ततः सर्वे
जगुः इलोकम् इमं तदा ।

* रामायण-कथा

* * भगवान्
मुनिर् विस्मयम् आययौ

* * * पुनः

३४^१ <दु यथा व>३४^२ म_८ तेन ~ न ते.३५^१ म_{४-६.८-११} विचरिष्यति.३६^१ म_{२.३.१३} <व_३ द_{८.१०}> नास्ति ॥३६^२ म_{४-८} <व_४ द_४> यावच्च च रामस्य
कथा.

मं, स-राष्ट्रेण स-दारेण.

म_{४.५} स्वत्-कथा.३६^३ म_{१३} चैव ~ च त्वं.३६^४ म_{४-९.११.१२} मल्ल-लोके विचरिष्यति.<द_{७.८.१२} वाल्मीकिर्>म_८ विस्मये.म_{१३} गतः ~ ययौ.३७^१ म_१ ततः ~ तस्य, तस्य ~ ततः.म_{४.१.११} च ते ~ ततः.३७^२ म_{४-६.८-१२} गुरोः ~ जगुः.म_{१३} हितं ~ इमं.म_{१३} तथा ~ तदा.३४^१ <म_{१३} यथा द>३४^२ द_{७.१२} <म_{१३}> दिव्यां ~ पुण्यां.
द_{२.१०} स्वत्-कृता ~ लोकेषु.<म_१ व_१ रामायण-कथा>द_{७.१२} ऊर्ध्व-गतिश् <म_{२.३} गतिं>
~ ऊर्ध्वम् अधश्.द_{११.१२} <म_{२.१०.१३}> निवत्स्यति.३६^३ व, <म_१> लोकेषु ~ स्वत्-कृता.३७^१ व, ततः स शिष्य-सहितो.३७^२ व, वाल्मीकिर् विस्मयं ययौ.म_{२.४} इवं ~ इमं.

वक्त्र-विशेषाः
१.२.४५

१.२.४५

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.२.४२

मुहुर् मुहुः प्रीयमाणाः
प्राहुश् च भृश-विस्मिताः ॥३८॥
समाक्षरैश् चतुर्भिर् यः
पादैर् गीतो महात्मना ।
सो ऽनुव्याहरणाद् भूयः
शोकः श्लोकत्वम् आगतः ॥३९॥
तस्य बुद्धिर् अभूत् तत्र
वाल्मीकेर् अथ धीमतः ।
कृत्स्नं रामायणं श्लोकैर्
ईदृशैः करवाण्य् अहम् ॥४०॥
उदार-वृत्तार्थ-पदैर् मनो-हरैस्

* * महर्षिणा

* * इयं जाता
* भावितात्मनः
* * काव्यम्

* मनो-रमैस्

८

३९^२ म_१, पदैर्.
क_१ म_{५.१२} महात्मनः, म_{१३} महा-
मनाः.
३९^३ म_{१०} ऽनुव्याहरणाद्.
३९^४ म_{२.३} <व_१> श्लोकः ~ शोकः.
क_१ म_{४.५.८.९.११.१२} आगतः.
४०^१ म_{१३} ततो ~ तस्य, तस्य ~ तत्र.
४०^२ क_१ एव ~ अथ.

४०^३ अधिपाठः म_{१३}
कृत्स्नं रामायणं काव्यम्
एष वै प्रकरोम्य् अहम् ।
जगौ स भगवान् कृत्स्नम्
एतद् बीजं निशम्य वै ॥५८॥

४०^४ क_१ म_{११} करवाण्य्.४०^५ अधिपाठः च

धर्म-कामार्थ-संबद्धं बहु-चिन्तार्थ-विस्तरम् ।
समुद्रम् इव रत्नाढ्यं लोक-श्रुति-परायणम् ॥५९॥
('म_{२.९} सर्वं ~ धर्मं. व_{१.४} (व, प्रान्ते) धर्मार्थ-कामं. म_७ व_{१.४}
संयुक्तं ~ संबद्धं.
^१ म_१ अपि ~ इव. क_१ म_{४-८-११} रम्यार्थ, म_{१३} रक्षार्थ ~ रत्नाढ्यं.
^२ क_१ म_{१.२} लोके श्रुति-रसायणम्, म_४ श्लोकेष्व् अति-रसायणम्,
म_५ श्लोकैः श्रुति-रसायणम्, म_६ श्लोके वृत्ति-रसायणम्, व_{१.३}
रसायणम्)

४१^१ म_१ <व_३> उदार-वृत्तान्तं.<म_{४-८-१२} मनो-रमैस्>

वङ्ग-विशेषाः
१.२.४७

१.१.४७

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.२.४२

ततः स रामस्य चकार कीर्त्तिमान् ।
समाक्षरैः श्लोक-शतैर् यशस्विनो
यशस्-करं काव्यम् उदार-धीर् मुनिः
॥४१॥

तद् अस्य * * *

इत्थं आर्षे रामायण आदि-काण्डे
द्वितीयः सर्गः ॥२॥

४१^३ व_२ कीर्त्तिम् ~ कीर्त्तिमान्.

म_१ कीर्त्तनम्, म_७ <व_४ द_७>
वीर्यवान् ~ कीर्त्तिमान्.
म_{१०} हरैस् तद् अर्थस्य चकार
कीर्त्तिमान्.

४१^१ म_{१३} श्लोक-पदैर्.
क_१ यशस्विने.

४१^४ व_२ उदार-धीः परम् इति.

म_{४-६.८-१२} उदारम् अड्य-धीः, म_{१३}
उदार-धी मति.

४१^५ अधिपाठः द

तद् उपगत-समास-संधि-योगं
सम-मधुरोपनतार्थ-वाक्य-बद्धम् ।
रघुवर-चरितं मुनि-प्रणीतं
दशशिरसश् च वधं निशामयध्वम् ॥६०*॥

भवसान-वचनम् ॥

व_१ ब्रह्मागमनं द्वितीयः सर्गः, व_{२.३}
ब्रह्मागमनं ~ द्वितीयः सर्गः.
व_४ ब्रह्मागमनं नाम सर्गः ~ आदि-
काण्डे द्वितीयः सर्गः.

क_१ ब्रह्माभिगमनं, म_१ ब्रह्मागमनं
नाम सर्गः, म_२ ब्रह्मागमनं नाम
द्वितीय-सर्गः, म_३ ब्रह्मागमनं ~
द्वितीयः सर्गः.

म_४ बाल-काण्डे ब्रह्मागमनं नाम,
म_५ वाल्मीकीये आदि-काण्डे २४
साहस्र्यां संहितायां बाल-काण्डे ब्रह्मा-
गमनं नाम, म_७ ब्रह्मागमनं नाम ~
आदि-काण्डे.

म_{६.८-१२} इत्थं आर्षे (म_{१०.११} नास्ति)
रामायणे (म_{६.१०.११} श्री-रामायणे)
वाल्मीकीये आदि-काण्डे (म_६ नास्ति,
म_{१२} काण्डे) २४ साहस्र्यां
संहितायां आदि-काण्डे (म_{१२} काण्डे)
ब्रह्मागमनं नाम (म_{१०} नास्ति)
द्वितीयः (म_६ नास्ति) सर्गः.

द_२ श्रीमद्-रामायणे बाल-काण्डे
श्रीमद्-आदि-काण्डे, द_{३.४} इति श्री-
मद्-रामायणे बाल-काण्डे ~ इत्थं
आर्षे रामायण आदि-काण्डे.

द_{५.७.१२} बाल-काण्डे, द_{६-११} वाल्मी-
कीये बाल-काण्डे ~ आदि-काण्डे.

द्वितीयस्मात् सर्गात् परम् उत्तरापथ-हस्तलेखेषु सर्वत्राधिपाठः

प्राप्त-राज्यस्य रामस्य बालमीकिर् भगवान् ऋषिः ।
 चकार चरितं चित्रं विचित्र-पदम् अर्थवत् ॥ १॥
 पवित्रं वैष्णवं दिव्यम् इदम् आख्यानम् उत्तमम् ।
 वेदैश् चतुर्भिः समितम् इतिहासं पुरातनम् ॥ २॥
 श्रावयामास वै विप्रान् सु-व्रतान् नियतेन्द्रियान् ।
 धौम्य-माण्डव्य-कुशिकान् सार्धिषेणान् स-कोहलान् ॥ ३॥
 तौ चैवैक्ष्वाकु-दायादौ मुनि-वेशौ कुशीलवौ ।
 धन्यं यशस्यम् आयुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्त्य-अयनं महत् ॥ ४॥
 कृतां च तत्त्वतः कीर्तिं राघवस्य महात्मनः ।
 इहैवार्थिश् च धर्मश् च निखिलेनोपपद्यते ॥ ५॥
 दण्ड-नीतिश् च विपुला त्रयी वार्ता च कृत्स्नशः ।
 य इदं शृणुयान् नित्यं यश् चेदं परिकीर्तयेत् ॥ ६॥
 इह भोगान् वरान् प्राप्य देवैर् गच्छति तुल्यताम् ।
 इक्ष्वाकूणाम् इदं चैव जनकस्य च धीमतः ॥ ७॥
 पुलस्त्यस्य च देवर्षेः कीर्तनं समुदाहृतम् ।
 अश्वमेधावसाने च राघवस्य महात्मनः ॥ ८॥
 कथितं पुष्टि-जननम् इदम् आख्यानम् आदितः ।
 अत्र धर्मार्थ-संयुक्तं पापानां नाशनं शुभम् ॥ ९॥

आदि-काण्डम् इदं प्रोक्तं विस्तरश् चास्य कथ्यते ।
 प्रथमं नारद-भद्रनो नदी-गमनम् एव च ॥ १०॥
 ब्रह्मणो दर्शनं चैव वर-प्राप्तिश् च पुष्कला ।
 पुत्रार्थं च नरेन्द्रस्य मन्त्रणं समुदाहृतम् ॥ ११॥
 अश्वमेध-क्रिया चैव वर-प्राप्तिश् च पुष्कला ।
 भागार्थिनां च देवानाम् आगमः परिकीर्तितः ।
 रावणस्य वधोपाये मन्त्रो ऽथ परिकीर्तितः ॥ १२॥
 दिव्या च पायसोत्पत्तिः पुत्र-जन्म नृपस्य च ।
 अंशावतरणं चैव सुराणां समुदाहृतम् ॥ १३॥
 कौसल्यायां च रामस्य कैकेय्यां भरतस्य च ।
 यमयोश् च सुमित्रायां संभवः समुदाहृतः ।
 वानराणां च सर्वेषाम् उत्पत्तिः परिकीर्तिता ॥ १४॥
 राज्ञो दशरथस्येह विश्वामित्रेण संगमः ।
 प्रदानं चैव रामस्य रक्षणार्थं महा-ऋतोः ॥ १५॥
 लक्ष्मणानुगमश् चैव विद्या-प्राप्तिश् च पुष्कला ।
 अनङ्गाश्रम-वासश् च ताडका-वन-दर्शनम् ॥ १६॥
 ताडकायाश् च निघनम् अस्त्र-लाभश् च कीर्त्यते ।
 सिद्धाश्रम-निवासश् च सस्त्र-रक्षणम् एव च ॥ १७॥

- २^१ क, आख्यानम्. म, उत्तमः. ^२ म, १.७.८ व, संहितम् ~ समितम्.
 ३^१ म, १.३.७ सार्धिषेणान्, म, ४.७.९-११ सार्धिसेनान्, म, सृष्टिं,
 व सार्धिषेणान्. व, १.३.४ स-कोसलान्, व, स-गोतमान्.
 ४^१ क, भावेवैक्ष्वाकुं. म, ४-६.८-१२ तौ तु चैक्ष्वाकुं. ^२ म, २
 कुशीलवौ. ^३ म, १.० धान्यं. ^४ म, ४-६.९.१२ परं ~ स्वर्ग्यं. म, २.७
 सौख्यायनं.
 ५^१ क, म, कृता, म, ४-६.८-१२ कृतं, म, कृत्वा ~ कृतां.
 म, ४-६.११.१२ तन्वता, म, तद्वता, म, नन्दता ~ तत्त्वतः.
^२ म, कामश् ~ धर्मश्. ^३ क, म, नोपलभ्यते, म, २.३
 नोपगम्यते. म, दण्ड-नीतिश् च वर्तते.
 ६^१ म, २.१. यश् ~ यश्. व, १.४ चापि ~ चेदं. क, परिकीर्तितम्,
 म, परिकल्पयेत्.
 ७^१ व, श्रेष्ठान् ~ भोगान्.
 ८^१ म, ४.१.१० ऽस्य ~ च.
 ९^१ क, म, २.३.० पुष्टिं ~ पुष्टिं. ^२ क, म, व, २.४ यत्र, म,
 यश् च, म, २. जयं ~ अत्र. ^३ क, म, १.३.७ व पावनं ~
 नाशनं. म, व महत् ~ शुभम्.
 १०^१ क, म, २.३ इह ~ इदं. ^२ म, १.४.१ विस्तरश्. ^३ व, तरणम्.
 ११^१ म, ४-६.८-१२ वर-प्राप्तेश् च वर्णनम् (म, १२ दर्शनम्)
 ११^२ अधिपाठः क, म, १.३.७.१०.११ व (म, १.११ प्रान्ते)

- श्लोकानां परिमाणं च यत्रैतत् परिकीर्त्यते ।
 अयोध्या-वर्णनं चैव राज्ञो दशरथस्य च ।
 अमात्य-वर्णनं चैव कौसल्यायाश् च वर्णनम् ॥
 (^२ व, ३ परिकीर्तितः, व, २.४ परिकीर्तितम्. ^३ म, २.३.१०
 दर्शनं ~ वर्णनं)
^३ म, ६.८ तु ~ च. ^४ म, ३.४.१-११.१३ मन्त्रेण, म, ५.६.८.१२ सत्रेण.
 १२ व, प्रान्ते, इतर-हस्तश् च ॥ ^२ क, तु ~ च. ^३ म, २.३
 कार्यार्थिनां ~ भागार्थिनां. ^४ क, म, समुदाहृतः, म,
 समुदाहृतं ~ परिकीर्तितः. ^५ क, म, १.३.७ व, वधोपायं.
^६ म, ४.९.११ नास्ति ॥ ^७ क, म, १.३.७ व, मन्त्रणं समुदाहृतम्,
 म, ५.६.८.१२ मन्त्रश् च समुदाहृतः.
 १३^१ म, २.८ नास्ति ॥
 क, म, १.७ व, १.३ पूर्वोत्तरार्थयोर् व्यत्यासः ॥
 १४^१ म, ४.९.१० कैकेय्यां. ^२ व, १.४ (व, प्रान्ते) समुदाहृता ~ परि-
 कीर्तिता.
 १५^१ म, ४.९.११ ततो ~ राज्ञो. ^२ म, २.३ रक्षणार्थं, म, ४.१० रक्षणं च.
 १६ व, नास्ति ॥ ^२ म, २ गतश् ~ गमश्. ^३ म, ४.६.९.१०.१३
 ताडकां, क, व, तारकां.
 १७^१ क, तारकायाश्, म, ४-६.९. ताडकायाश्. म, ४.९-११
 ताडका-निघनं चैव. ^२ म, २ कीर्तनम्, म, ३ कीर्तितम्, म,

सुबाहोर् निधनं चात्र मारीचस्य च भरसनम् ।
 विश्वामित्रस्य चैवर्षेः स्व-वंश-परिकीर्तनम् ॥१८॥
 गङ्गायाः प्रभवश्च चैव पवित्रः परिकीर्तितः ।
 दिव्य-गर्भावपतनं कार्तिकेयस्य संभवः ॥१९॥
 विशालस्य च राजर्षेर् वंशस्य परिकीर्तनम् ।
 अहल्या-शाप-मोक्षश्च मिथिलायाश्च दर्शनम् ॥२०॥
 दर्शनं यज्ञ-वाटस्य मैथिलस्य च दर्शनम् ।
 चरितं चैव कात्स्न्येन कौशिकस्य महात्मनः ॥२१॥
 कथितं चात्र रामस्य शतानन्देन धीमता ।
 धनुषो भेदनं चैव कन्यायाश्च निवेदनम् ॥२२॥
 राज्ञो दशरथस्येह जनकस्य च संगमः ।
 सीतादीनां च कन्यानां विवाहः समुदाहृतः ॥२३॥
 वधूर् गृहीत्वा वृपतेर् यानं दशरथस्य च ।
 समागमश्च रामस्य जामदग्न्येन धीमता ॥२४॥
 जामदग्न्यस्य लोकानां वधश्च चात्रानुकीर्तितः ।
 अयोध्या-संप्रवेशश्च प्रवासो भरतस्य च ॥२५॥
 अयोध्या-वासिनां चैव प्रमोदः परिकीर्त्यते ।
 इत्य् एतत् प्रथमं काण्डम् आदि-काण्डम् इहोच्यते ॥२६॥
 सर्गाश्च चैव चतुः-षष्टिः श्लोकानां चैव कीर्त्यते ।

द्वे सहस्रे शतान्य् अष्टौ श्लोकाः पञ्चाशद् एव तु ॥२७॥
 बाल-चर्या हि यत्रोक्ता राघवस्य महात्मनः ।
 अतः परं द्वितीयं तु अयोध्या-काण्ड-संज्ञितम् ॥२८॥
 यत्राभिषेक-संकल्पो व्याघातश्च चैव कीर्त्यते ।
 कैकेय्य-अनुनयश्च चैव शोको दशरथस्य च ॥२९॥
 वन-प्रयाणं रामस्य लक्ष्मणानुगमस्य तथा ।
 विषादः प्रकृतीनां च तथैव च विसर्जनम् ॥३०॥
 निषादाधिप-संवादः सूतस्य च विसर्जनम् ।
 गङ्गायाश्च चाभिसंतारो भरद्वाजस्य दर्शनम् ॥३१॥
 वास्तु-कर्म-निवेशश्च चित्रकूटे महा-गिरौ ।
 उपावृत्ते सुमन्त्रे च राज्ञो मोहागमः परः ॥३२॥
 स्व-शाप-कथनं चैव स्वर्ग-प्राप्तिर् नृपस्य च ।
 भरतागमनं तूर्णं तथा राज-गृहाद् अपि ॥३३॥
 राम-प्रसादनार्थं च भरतस्य महात्मनः ।
 गमनं कीर्त्यते वासो भरद्वाजस्य चाश्रमे ॥३४॥
 दर्शनं चैव रामस्य पितुश्च च सलिल-क्रिया ।
 प्रसादनं च रामस्य बहुवाः परिकीर्तितम् ॥३५॥
 जाबालेर् यत्र वाक्यानि वामदेवस्य चोभयोः ।
 इक्ष्वाकूणां च वंशस्य कीर्तनं समुदाहृतम् ॥३६॥

कीर्तिते. १ क, मन्त्र, म_{२.३} तंत्र.

- १८ वृ नास्ति ॥ १ म_{४.१-११} मरणं ~ निधनं. १ क, म_{४.१.१०-१} देवर्षेः.
 १९ म, प्रान्ते ॥ १ म_{४-६.१-१२} संभवश्च, ३ वृ^२ गर्भावतरणं.
 २० व, विशालस्यापि. १ म_{६-६.१-१२} धर्मस्य ~ वंशस्य.
 व, वंशश्च च परिकीर्तितः. १ म_{२.३.७} अहिल्या. म_२
 अहिल्यायाः शाप-मोक्षो. म_{४.१.१०} निर्मोक्षो ~ मोक्षश्च
 च. १ म_{४.१.१०} मैथिलस्य.
 २१ म, प्रान्ते ॥ १ म_{४.१.१०} नास्ति ॥ २ म_४ व_३ मिथिलस्य.
 १ म_४ दर्शनं ~ चरितं.
 २२ म, प्रान्ते ॥ १ व, राघवस्यात्र ~ चात्र रामस्य.
 २३ म, प्रान्ते ॥ १ क, म_२ संभवः ~ संगमः. १ क समु-
 द्दीरितः, व, परिकीर्तितः.
 २४ म, प्रान्ते ॥ १ म_{२.३} समागमं.
 २५ व रोषश्च ~ वधश्च. म_{७.१-११.१३} च परिकीर्तितः १ म_{२.३}
 प्रवेशो ~ प्रवासो.
 २६ क, म_{१.३} अयोध्या-वासनं. १ क, म_{१-३} परिकीर्तितः.
 २७ म_२ व_३ चात्र ~ चैव. १ व_३ कथ्यते. १ क, म_{१-३.७}
 पञ्च-दशैव तु. म_{१.२} व, च ~ तु.
 २८ म_{४.१.११} च ~ हि. म, या प्रोक्ता ~ यत्रोक्ता. १ क,

म_{१.७.१२.१३} व तद् ~ तु.

- २९ म_{१.२} संघातो ~ संकल्पो. १ म_{४.१.११} वर्ण्यते ~ कीर्त्यते.
 १ म_{१-४.६.७.९-११} कैकेय्यानुनयश्च (म, कैक०)
 ३० क, म_{१-३} लक्ष्मणानुगतिस्य. म_{६.८.१०.११.१३} तदा ~
 तथा.
 ३१ म_२ व_२ नास्ति ॥ १ म_{४.१.१०} संवासः.
 १ क, नास्ति ॥ १ म_{२.३} निषादाधिप-संवादः (३१ पुनर्-
 उक्तिः) व, चापि ~ चाभि. १ क, म_{३-४.७-१३} भर-
 द्वाजस्य.
 ३२ अधिपाठः क, म_{१.३.७} व_{१.३.४}
 भारद्वाजस्य चैवाज्ञा चित्रकूटस्य दर्शनम् ।
 ३३ म_{२.३} महात्मनोः ~ महा-गिरौ. १ म_{४.१.११} तु ~ च.
 १ म_{४-९.१३} पुनः, म_८ ततः ~ परः.
 ३४ म_{१.२} पूर्वं ~ तूर्णं.
 ३५ म_{२.३} नास्ति ॥ १ म_{४.१.११} प्रसादनं चाथ, म_{४.६.८.१२}
 प्रसादनार्थं च. १ म_८ भरतागमनं तथा.
 ३६ म_८ नास्ति ॥ १ म_{४-६.९-१२} चैव ~ वासो. १ क,
 म_{१-३.१०.१२.१३} भार.
 ३५ म_{२.३} नास्ति ॥ १ म_८ परिकीर्त्यते.
 ३६ क, म, राम-देवस्य. १ म_८ वंशस्य कथनं तथा.

प्रतिज्ञां चैव रामस्य गमने कोसलान् प्रति ।
पादुकाहरणं चैव भरतस्य विसर्जनम् ॥३७॥
नन्दि-ग्राम-प्रवेशश्च च मातृणां च विसर्जनम् ।
अयोध्या-संप्रवेशश्च शत्रुघ्नस्य महात्मनः ॥३८॥
काण्डं द्वितीयम् इत्युक्तम् अयोध्या-काण्ड-संज्ञितम् ।
अशीतिः संख्यया सर्गाः श्लोकानां चात्र कीर्त्यते ॥३९॥
श्रीणि श्लोक-सहस्राणि नव श्लोक-शतानि च ।
श्लोकानां द्वे शते चैव भूयः श्लोकाश्च च सप्ततिः ॥४०॥
अतः परं तृतीयं तु आरण्यकम् इति स्मृतम् ।
यत्र रामो महा-बाहुर् दण्डकं प्राविशद् वनम् ॥४१॥
अनुसूया-समस्या च अङ्ग-राजस्य चार्पणम् ।
विराध-दर्शनं चैव वधश्च समुदाहृतः ॥४२॥
ऋषीणां दर्शनं चैव मैथिल्याश्च चैव सान्त्वनम् ।
शरभङ्गाश्रम-प्राप्तिर महेन्द्रस्य च दर्शनम् ॥४३॥
सुतीक्ष्णाश्रम-संप्राप्तिः संवादः सह सीतया ।
मन्दकर्णेन कथितं शक्रस्य च विसर्जनम् ॥४४॥
इल्वलस्य च संवादः कीर्तनं च दुरात्मनः ।
अगस्त्याश्रम-वासश्च तथा संपरिकीर्तितः ॥४५॥
दर्शनं पञ्चवट्याश्च तु जटायोश्च चैव दर्शनम् ।

जनस्थान-निवासश्च च शिशिरस्य च वर्णनम् ॥४६॥
स्मरणं भरतस्याथ कैकेय्याश्च चैव गार्हणम् ।
संवादः शूर्पनख्या विरूप-करणं तथा ॥४७॥
खरस्य च वधो घोरो वृषण-त्रिशिरो-वधः ।
लङ्का-प्रवेशो राक्षस्याः शूर्पनख्याः प्रकीर्तितः ॥४८॥
सीताया लोभनं चैव रावणस्यानुशब्दितम् ।
मारीचाश्रम-संप्राप्ती रावणस्य दुरात्मनः ॥४९॥
मारीचश्च च मृगो भूत्वा वैदेहीं समलोभयत् ।
लोभयित्वा च वैदेहीं राघवस्यापकर्षणम् ॥५०॥
मारीचस्य वधश्च चैव लक्ष्मणस्य विगर्हणम् ।
सीताया हरणं चैव संकरश्च च महात्मनः ॥५१॥
हृतां च जानकीं मत्वा विलापो राघवस्य च ।
जटायोर् दर्शनं चैव सत्कारश्च च महात्मनः ॥५२॥
गृध्र-राजस्य रामेण कृता चैव जल-क्रिया ।
कबन्धस्य वधः प्रोक्तः स्वर्ग-प्राप्तिश्च च पुष्कला ॥५३॥
कबन्धस्य च वाक्येन सुम्रीवाण्वेषणं परम् ।
शबरी-दर्शनं चैव पम्पायां परिदेवनम् ॥५४॥
इति काण्डं तृतीयं तु आरण्यकम् इति स्मृतम् ।
सर्गाणां तु शतं चैव सर्गाश्च चैव चतुर-दश ॥५५॥

- ३७^१ क_१ म_{१-३.७.९} व अ-प्रतिज्ञा च (व चात्र) ~ प्रतिज्ञां चैव.
क_१ धर्मस्य ~ रामस्य. ^१म_१, चापि. ^२म_{१०}. भरतस्यागमः
पुनः.
३८^१ म_{१२} नास्ति ॥ ३८^१ म_{१०} नास्ति ॥ ^१व_३ नन्दि-ग्रामे.
३९^१ अधिपाठः क_१
प्रसादनं च रामस्य बहुशः परिकीर्तितः ।
^१व_२ चानु-~ चात्र. म_२ कीर्तनम्, व_३ कथ्यते.
४०^१ म_{४-६.८.९.११.१२} पुनः ~ भूयः.
४१^१ क_१ म_{१,२} व काण्डं ~ परं. ^१क_१ श्रुतम् ~ स्मृतम्. ^२म_२
दण्डकान्.
४२^१ म_३ अनुसूया^१. म_{२,३} अनुसूयाश्रमे चापि. क_१ म_{१,४-६.९.१०}
चाप्य ~ च.
४३^१-४३^२ म_{१२} नास्ति ॥
४३^१ व_२ चापि ~ चैव. ^१म_१ वैदेह्याश्च ~ मैथिल्याश्च. क_१
म_{१-३.७} व_{१,२.४} चापि ~ चैव.
४४^१ म_{१२} नास्ति ॥ क_१ म_{१,२} सुतीक्ष्णस्याश्रम-प्राप्तिः. ^१म_{२,३}
संवासः. ^१व मन्दकर्णेश्च च. ^१क_१ म_{४,९} यत्र शत्रु-; म_{२,३.११}
व_{२,३} यत्र शक्र-~ शक्रस्य च.
४५^१ म_{४,९} इल्वलस्य, म_{१,२} इल्वलस्य. ^१म_{४,९.११} संवासश्च ~
वासश्च च.
४६^१ क_१ म_{१-३.५-७.९.१२} व च ~ तु. ^१व_१ चापि ~ चैव.

- ४७^१ म_२ कैकेय्याश्च. म_{१-३} चाथ ~ चैव. ^१क_१ म_{२,३} व_२ शूर्पन-
ख्याश्च च, म_१ णख्याश्च च, म_{१,७.११-१३} व_{१,३.४} शूर्पणख्या.
४८^१ म_{४,६.९.१२} खर-वृषणयोश्च चैव वधश्च त्रिशिरसश्च तथा ।
^१म_{२,३} परिकीर्तितम्.
४९^१ म_७ व_{१,४} रावणस्याथ शब्दितम्, म_{१२} वर्णिनम्.
५०^१ म_४ राघवस्यापि कर्षणम्, म_{४,६} राघवस्याभि^१.
५१^१ म_४ नास्ति ॥ ^१म_{२,३} दुरात्मताम्, म_{१,१} अपगर्हणम्, म_{१,३} व
च गार्हणम्. ^१म_३ नास्ति ॥ म_{२,३} मारीचस्य संवादो
राघवेण महात्मनः. ^१म_{१,७.१०.१३} व सौमित्रेश्च चात्र
(व_२ चानु-~ चात्र) संगमः.
^१अधिपाठः म_{१,७.१०} व
जटायुषो वधश्च चात्र सीतायाश्च च प्रदेशनम् ।
लक्ष्मणस्य संवादे राघवेण महात्मनः ॥
(^१व प्रवेशनम्. ^१व_२ महा-वने ~ महात्मनः)
५२^१ म_१ नास्ति ॥ ^१क_१ संकरश्च ~ सत्कारश्च.
५३^१ म_{४,६.९.१२} व खग-राजस्य. ^१क_१ प्रोक्तः, म_{२,३} प्राप्तिः.
^१क_१ म_{७,९.११} वृ ~ च.
५४^१ म_{४,६.१२} ततः, म_७ व_{१,४} (व पाल्ते) तदा, व_३ स्मृतम्
~ परम्. ^१म_४ देवनम् ~ देवनम्. म_{४,६.११.१२}
पम्पायाश्च चैव दर्शनम्.
५५^१ म_{१,१} इदं ~ इति. म_{१,२} च ~ तु. ^१म_{४,६.९.१२} व च ~ तु.

चत्वारीह सहस्राणि श्लोकानां कीर्तितानि च ।
 शतं चैवात्र विज्ञेयं श्लोकाः पञ्चाशद् एव तु ॥५६॥
 अतः काण्डं चतुर्थं तु कैष्किन्धिकम् इति स्मृतम् ।
 ऋष्यमूक-गिरि-प्राप्ती राववस्य महात्मनः ॥५७॥
 हनुमद्-दर्शनं चैव संवादश्च चात्र कीर्त्यते ।
 आरोहणं च शैलस्य ऋष्यमूकस्य कीर्तितम् ॥५८॥
 राम-सुग्रीव-सख्यं च बालि-पौकष-कीर्तनम् ।
 सप्त-ताल-विभेदश्च च प्रत्ययोत्पादनं तथा ॥५९॥
 बालि-सुग्रीव-युद्धं च बालिनो वध एव च ।
 अन्तःपुर-विलापश्च च तारा-कारुण्यम् एव च ॥६०॥
 सुग्रीवस्याभिषेकश्च च करणं चाश्रमस्य च ।
 विलापो राघवस्यात्र लक्ष्मणेन च सास्वनम् ॥६१॥
 प्रावृद्ध-विलापश्च चैवात्र शरद्व-वर्णनम् एव च ।
 विलापश्च चैव शरदि समयस्य च लङ्घनम् ॥६२॥
 सुग्रीवं प्रति रामस्य कोपो यत्र च कीर्तितः ।
 रामस्य कोपं विज्ञाय लक्ष्मणस्य च संभ्रमः ॥६३॥
 प्रशमो लक्ष्मणस्याथ दौत्येन रामनं तथा ।
 सुग्रीवस्य यथा चात्र रामनं राघवाश्रमे ॥६४॥
 प्रसादनं च रामस्य वानराणां च संग्रहः ।
 पृथिव्या वर्णनं चैव सुग्रीवेण महात्मना ॥६५॥
 प्रस्थापनं वानराणाम् अङ्गुलीयस्य चार्पणम् ।

हनुमत्-प्रभृतीनां च विन्ध्य-पर्वत-लङ्घनम् ॥६६॥
 स्वयंप्रभा-गुहायाश्च च प्रवेश इह कीर्तितः ।
 अ-प्रवृत्तौ च वैदेह्या विषाद-गमनं महत् ॥६७॥
 प्रायोपवेशानं चात्र वानराणां महात्मनाम् ।
 दर्शनं चात्र संपातेद् गुध्र-राजस्य धीमतः ॥६८॥
 निवेदनं च लङ्काया गृध्र-राजेन धीमता ।
 चतुर्थम् एतत् काण्डं तु कैष्किन्ध्यम् इति संज्ञितम् ॥६९॥
 सर्गाश्च चैवात्र विज्ञेयाश्च चतुःषष्टिस्तु संख्यया ।
 श्लोकानां द्वे सहस्रे च अष्टौ श्लोक-शतानि च ॥७०॥
 श्लोकानां शतं ज्ञेयं पञ्च-विंशतिर् एव च ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि काण्डं सुन्दर-संज्ञितम् ॥७१॥
 हनुमत्-प्लवनं यत्र सुरसायाश्च च दर्शनम् ।
 मैनाकस्य गिरेश्च चैव दर्शनं परिकीर्तितम् ॥७२॥
 निधनं सिंहािकायाश्च च लङ्का-दर्शनम् एव च ।
 प्रवेशश्च चैव लङ्काया वर्णनं विचयस्तथा ॥७३॥
 मार्गणं चैव वैदेह्या रावणान्तःपुरे शुभे ।
 दर्शनं पुष्पकस्येह रक्षसां प्रमदा-वनम् ॥७४॥
 दर्शनं राक्षसेन्द्रस्य रावणस्य दुरात्मनः ।
 विचयः पुष्पकस्येह जातक्याश्च चैव मार्गणम् ॥७५॥
 अ-दर्शने च वैदेह्याः शोकोपगमनं तथा ।
 प्रविश्याशोक-वनिकां वैदेह्याश्च चैव दर्शनम् ॥७६॥

- ५६^१ म_{२,३} चत्वारी च, म_८ चत्वाराधे- । ^१ क_१ म_{४,९,१०,११}
 कीर्तितानि वै (म_{१०} च) । ^२ म_४ विज्ञेयः, ^३ म_{१,२} संज्ञितम्
 ~ एव तु ।
- ५७^१ म_{१,२} नास्ति ॥ ^१ म_{५,७} व_{१,३} परं ~ काण्डं, म_{५,६,८} व_३
 प्रवक्ष्यामि ~ चतुर्थं तु, क_१ च ~ तु, ^२ क_१ म_{१०} कैष्किन्दिः,
 म_{१,३} व_{१,३} कैष्किन्ध्यम्, म_{५,७,८} किष्किधाम्, म_६
 कैष्किधम्, म_{७,८} काण्ड ~ इति, म_{५,६,८} व_{१,३} संज्ञितम्,
^३ म_८ नास्ति ॥
- ५८^१ म_{१,२,३,७} व_{२,४} चैव ~ चात्र ।
- ५९^१ व_{१,४} सप्त-तालं, म_७ व_१ प्रभेदश्च, ^२ म_{१०} हरेः ~ तथा ।
- ६०^१ म_७ विलापं, म_{१,२} विनाशश्च, व_{१,४} निवासश्च ।
- ६१^१ म_{१,२} अभिषेकस्य ~ अभिषेकश्च, ^२ व_१ यौवराज्यं
 च तस्यात्र, ^३ म_{२,३} नास्ति ॥ व_१ लक्ष्मणस्य ।
- ६२^१ म_{२,३} नास्ति ॥ ^२ म_१ वर्णनम् ~ लङ्घनम् ।
- ६३^१ म_२ नास्ति ॥ ^२ व_३ अत्र ~ यत्र, म_६ व प्रकीर्तितः ।
- ६४^१ म_७ व_{३,४} प्रेषणं ~ प्रशमो, ^२ म_{५-७,१२} व तथा, ^३ म_{१-३}
 भ्रमम् ।
- ६५^१ म_६ प्रसादेन, ^२ म_{५,६,११,१२} संग्रमः, ^३ क_१ म_{४,९-११}
 सर्व ~ चैव ।

- ६६^१ व_३ प्रस्थानं वानराणां च, ^२ व अङ्गुरीयस्य ।
- ६७^१ म_{५,६,१२} प्रवेशः परिकीर्तितः, ^२ म_{२,३} अल्पवृत्तौ ।
^३ म_{१,२} नास्ति ॥ ^४ व_{१,३} तथा ~ महत् ।
- ६८^१ व_४ दर्शनश्च चैव ।
- ६९^१ म_{१,२} नास्ति ॥ ^२ म_६ निदर्शनं, ^३ म_२ राजस्य, म_{५,६}
 कीर्तितम् ~ धीमता, ^४ म_{४,६,७,९-११,१३} स्मृतम्, म_{१,२}
 कीर्तितम् ।
- ७०^१ क_१ म_{२-५,६,१२} संख्या ~ संख्यया, ^२ म_७ व_४ सहस्रे तु,
 म_{५,१०} सहस्रेण ।
- ७२^१ क_१ म_{४,९} लङ्घनं, म_{२,३} क्रमणं, म_{१,२} सवनं, म_{५,६,८,१२}
 व_{१,४} चैव ~ यत्र, ^२ म_{५,६,८,१२} सिंहािकायाश्च ।
- ७३^१ म_{१,१} नास्ति ॥ ^२ म_{५,६,८,१२} नास्ति ॥ ^३ म_{१,४} विजयस्य,
 म_२ विषयस्य, म_७ चिन्तयस्य ।
- ७४^१ म_{५,६,८,१२} नास्ति ॥ ^२ क_१ मार्गणश्च, ^३ व_२ तथा ~ शुभे-
^४ म_{१,३,७,१३} व आपानस्य च वर्णनम् ।
- ७५^१ क_१ म_{४,९} नास्ति ॥ ^२ म_{५,६,८-११,१२} प्रवेशो ~ दर्शनं,
^३ म_{२,३} विजयं, म_{१०} दर्शनं ~ विचयः ।
- ७६^१ क_१ म_{४,७,९} नास्ति ॥ म_१ प्रान्ते ॥ ^२ म_{५,६,१२} व_{१-३}
 अ-दर्शनं ।

प्रवेशो रावणस्येह रक्षसः प्रमदा-वनम् ।
 प्रलोभनं च सीताया रावणस्य च भर्त्सनम् ॥७७॥
 तर्जनं राक्षसीनां च हनुमद्-दर्शनं तथा ।
 चूडा-मणि-प्रदानं च प्रतिसंदेश एव च ॥७८॥
 वन-प्रभङ्गः क्रूराणां राक्षसानां च गर्जनम् ।
 किङ्कराणां वधश् चैव मन्त्रि-पुत्र-वधस् तथा ॥७९॥
 कीर्तितं ब्रह्म-युद्धं च हनुमन्-भेषनादयोः ।
 ब्रह्मास्त्रेण च बन्धो वै मार्कतेः परमाद्भुतः ॥८०॥
 निवेदनं च दूतस्य भर्त्सनं च हनूमतः ।
 लाङ्गूलोद्दीपनं चैव लङ्का-दाहस् तथैव च ॥८१॥
 सीताया दर्शनं भूयः प्रत्यागमनम् एव च ।
 जाम्बवत्-प्रसुलैश् चैव हरिभिः सह संगमः ॥८२॥
 तथा मधुवन-प्राप्तिर् मधुनां च विलोपनम् ।
 दर्शनं देव-मार्गस्य भङ्गो मधु-वनस्य च ॥८३॥
 अङ्गद-प्रसुखानां च हरीणां राम-दर्शनम् ।
 हनुमतः परिष्वङ्गो राघवेण महात्मनः ॥८४॥
 प्रवृत्तिश् चैव सीताया मणि-दानं तथैव च ।
 लङ्काया दर्शनं चैव दर्शनं रावणस्य च ॥८५॥
 सीताया दर्शनं चैव प्रतिसंदेश एव च ।
 दुर्ग-कर्म-विधानं च राक्षसानां विचेष्टितम् ॥८६॥
 भशोक-वनिका-भङ्गं दुर्गस्य च विनाशनम् ।
 यत्रैतत् कथयामास हनुमान् राघवाय वै ॥८७॥
 यत्र सुग्रीव-सहितो राघवः सह-लङ्कमणः ।

महता हरि-सैन्येन प्रययौ दक्षिणा-मुखः ॥८८॥
 सर्वे च सहिता यत्र निविष्टाः सागरं प्रति ।
 इत्थं एतत् सुन्दर-काण्डं पञ्चमं परिकीर्तितम् ॥८९॥
 सर्गाणाम् अत्र संख्या च काण्डे सुन्दर-संज्ञिते ।
 चत्वारिंशत् त्रयश् चैव सर्गाश् च समुदाहृताः ॥९०॥
 श्लोकानां द्वे सहस्रे च चत्वारिंशत् च पञ्च च ।
 अतः परं तु षष्ठं च युद्ध-काण्डम् इति स्मृतम् ॥९१॥
 यत्र रामो महा-बाहुः सागरं समुपस्थितः ।
 यत्र लङ्कां जिगमिषुर् मन्त्रयामास राघवः ॥९२॥
 प्राप्तं च राघवं श्रुत्वा मन्त्रयामास राघवः ।
 शमार्थं यत्र रामेण ज्येष्ठम् आह विभीषणः ॥९३॥
 मुच्यतां मैथिली राजन् स्वस्य अस्तु नगरस्य नः ।
 एतद् धि परमं श्रेयो विपरीतो जनयो भवेत् ॥९४॥
 एवम् उक्तो दशग्रीवः क्रोध-संरक्त-लोचनः ।
 जघान यत्र पादेन आतरं वै विभीषणम् ॥९५॥
 रावणं च परित्यज्य चतुर्भिः सचिवैः सह ।
 आगच्छद् राघवाभ्याशं गदा-पाणिर् विभीषणः ॥९६॥
 अभिविक्तश् च रामेण लङ्का-राज्ये विभीषणः ।
 सागरात् तोयम् आदाय प्रयतेन महात्मना ॥९७॥
 यत्र रामस्य संरम्भः समुद्रस्य च दर्शनम् ।
 नल-सेतु-क्रिया चैव सागरानुमते तथा ॥९८॥
 तरणं चैव घोरस्य सागरस्य महात्मनः ।
 सुवेलासादनं चैव चार-प्रणिधिर् एव च ॥९९॥

७७ म_१ नास्ति ॥ ^१ क_१ म_१ नास्ति ॥ ^१ म_{२,३} राक्षसेन्द्रस्य.
^१ व_{१,३,४} वने. ^१ व_४ वैदेह्या ~ सीताया.
 ७८^१ म_१ व_{१,३} तर्जितं, व_४ गर्जितं.
^१ अधिपाठः म_{१-३,६,१२} व
 अभिज्ञान-प्रदानं च सीता-संभाषणं तथा ।
 ७९^१ क_१ म_{४,१,१३} राक्षसीनां. म_{१,३} तर्जनम्, म_{४,५,७,१२}
 व भर्त्सनम्. ^१ क_१ म_{४,१} किङ्करीणां, व_{१,३} चात्र ~ चैव.
^५ अधिपाठः म_{१,६,१२} व
 सेनापति-वधश् चात्र अक्षस्य च वधस् तथा (म_{१,६}
 चैव ~ चात्र)
 ८०^१ क_१ म_{१,२,११} दुर्गं ~ ब्रह्मं.
 ८२^१ क_१ म_{४,१,१०} हर्षणं ~ दर्शनं. म_{१,२} चैव ~ भूयः. ^१ म_{१,२}
 जाम्बवत् ~ जाम्बवत्. ^५ म_४ चैव ~ सह.
 ८३^१ म_{१,६,७,१२} व विलुंठनम्, म_१ विलोपनम्. ^१ व_{१,३} देव-
 मार्गाभिरोहश् च. ^५ क_१ म_{४,१} सङ्गो.
 ८४ म_{१,२} नास्ति ॥ ^१ म_{२,३} नाम ~ रामं.
 ८५^१ व_१ चापि ~ चैव. ^१ क_१ म_{३,४,९,११} नास्ति ॥

८७^१ म_{१,७,१२} व ^१ भङ्गो. ^१ व_१ निवेशनम्. ^१ म_{६,११,१२}
 यद् ~ यत्र.
 ८९^१ म_{२,३} वर्ष-समाहिता यत्र. म_{५,६,१२} सर्वे च समा-
 हितास् तत्र. ^१ म_{२,३,५-७,८,१२} व पञ्चमं काण्डं
 सुन्दरं. व_{१,३} नाम ~ परि.
 ९०^१ क_१ म_{१,२} व_{१,३,४} यत्र ~ अत्र. ^१ क_१ संज्ञके. ^५ व_{२,३}
 सर्गाः सम्यग् उदाहृताः.
 ९१^१ म_{१,७,१२} व_{२,४} च ~ तु.
 ९२^१ म_{३,४,९} समरं ~ सागरं.
 ९४^१ म_{५,६,१२} जानकी. ^१ म_१ च ~ नः. ^५ म_{१,५-७,१२} विपरीते.
 ९५^१ व_{३,४} कोपं. ^५ व_१ तं, व_२ च ~ वै.
 ९६^१ क_१ व_३ तु, म_५ सं ~ च. ^५ क_१ भ्याशे, म_{१,३,५,७} भ्यासं.
 ९७^१ क_१ म_{४,६,९,१२} नास्ति ॥ ^१ म_{२,३,१०} काले ~ लङ्कां.
^५ म_{५,१२} आसाद्य ~ आदाय. ^५ म_{१,५-७,१२} व_{१,४} प्रयत्नेन.
 ९९^१ म_{५,६,१२} महाद्भुतम्. ^१ म_{६,९} साधरं ~ सादनं.
^५ म_२ तथा लंकावरोधनं. म_{२,३} (म_२ प्रान्ते) वान-प्रणिधिर्
 एव च.

शुक-सारण-वाक्यं च वानरानीक-दर्शनम् ।
 मन्त्रणं राक्षसेन्द्रस्य माया-राम-शिरः-क्रिया ॥१००॥
 वाक्यानि सरमायाश् च सीताश्वसनम् एव च ।
 यत्र माख्यवतो वाक्यं लङ्काया गुप्तिर् एव च ॥१०१॥
 मन्त्रणं राघव-बले चराणां च प्रवेशनम् ।
 सुवेलारोहणं चैव तथा लङ्कावरोधनम् ॥१०२॥
 समारम्भश् च युद्धस्य द्वन्द्व-युद्ध-प्रवर्तनम् ।
 सुसह-यज्ञकोपादि-वधो यत्राजुशब्दितः ॥१०३॥
 रात्रि-युद्ध-विधानं च शर-बन्धस्य तथैव च ।
 सुपर्ण-दर्शनं चैव अस्त्र-बन्धस्य मोक्षणम् ॥१०४॥
 धूम्राक्षस्य वधश् चैव तथैवाकम्पनस्य च ।
 प्रहस्तस्य वधश् चैव प्रभङ्गो रावणस्य च ॥१०५॥
 दुर्गा-कर्म-विधानं च कुम्भकर्ण-प्रबोधनम् ।
 दर्शनं कुम्भकर्णस्य संप्रश्नो रावणस्य च ॥१०६॥
 निर्याणं कुम्भकर्णस्य वानराणां च संभ्रमः ।
 सुग्रीव-ग्रहणं चैव मोक्षश् चात्र कीर्त्यते ॥१०७॥
 वधश् च कुम्भकर्णस्य राघवात् ससुदाहृतः ।
 नरान्तक-वधश् चात्र देवान्तक-वधस्य तथा ॥१०८॥
 महापार्श्व-वधश् चात्र अतिकाय-वधस्य तथा ।

मेघनादास्त्र-मोहश् च स-सैन्ये राघवे तथा ॥१०९॥
 औषध्य-आनयनाच् चापि प्रबोधश् च हनूमता ।
 उक्तं मिहार-युद्धं च वधः कुम्भ-निकुम्भयोः ॥११०॥
 मकराक्ष-वधश् चात्र निर्गमो रावणेः पुनः ।
 माया-सीता-वधश् चात्र मेघनाद-वधस्य तथा ॥१११॥
 क्रोधश् च राक्षसेन्द्रस्य तथा निष्टानकं महत् ।
 रावणस्य च निर्याणं विरूपाक्ष-वधस्य तथा ॥११२॥
 मत्तस्यापि वधश् चात्र उन्मत्त-वध एव च ।
 राघवस्य च वाक्यानि भर्त्सनं रावणस्य च ॥११३॥
 राम-रावणयोश् चैव अस्त्र-युद्धं महात्मनोः ।
 लक्ष्मणस्य वधश् चैव विलापो राघवस्य च ॥११४॥
 औषध्य-आनयनं चैव लक्ष्मणोत्थानम् एव च ।
 प्रदानं देव-राजेन रथस्य च महात्मना ॥११५॥
 मातलेर् दर्शनं चैव शक्र-वाक्य-निवेदनम् ।
 संग्रामे राक्षसेन्द्रस्य प्रभङ्गो रावणस्य च ॥११६॥
 सारथेर भर्त्सनं चैव रावणेन दुरात्मना ।
 देवानां विग्रहश् चैव गगने दानवैः सह ॥११७॥
 द्वैरथं च महा-घोरं ससाहं क्षिति-कम्पनम् ।
 वधश् च राक्षसेन्द्रस्य त्रिषु लोकेषु विधुतः ॥११८॥

१००^१ म_{२.३} वानराणां च, म_{५.९} वानरानेक-^१ क_१ म_५ मन्त्राणां
 ~ मन्त्रणं. ^२ व_२ नास्ति ॥ ^३ म_{२.३} संग्रामः शिरसः क्रिया.
 म_७ व_५ तथा ~ क्रिया.
 १०१^१ व_२ नास्ति ॥
 १०२^१ क_१ म_{१.५-७.१२} चाराणां, म_{२.३} वानराणां, व_२ बलानां.
 १०३^१ क_१ म_{५.९} नास्ति ॥ ^२ म_{५.९.१२} आरम्भश् चैव
 युद्धस्य. ^३ म_{२.३} द्वन्द्व-युद्धं प्रवर्तते. ^४ क_१ म_{५.१०} सुसहं,
 म_५ सुषुम्नं (प्राप्ते सुसहं) ^५ क_१ म_{५.१.१०} यत्राजु
 शब्दितः, व_२ यत्र विशब्दितः.
 १०४-१०६ व_२ नास्ति ॥
 १०४^१ म_{१.२} रामं ~ रात्रिं. ^२ म_{५.९.१२} सर्पं ~ शरं. ^३ म_६
 सपर्णं ~ सुपर्णं.
 १०५^१ म_{१.२} व_{३.४} नास्ति ॥
 १०६^१ म_{२.३.९.१२} राघवस्य ~ रावणस्य.
 १०७^१ म_६ ग्रहणं ~ ग्रहणं.
 १०८^१ व_३ वधस्य त्रिशिरसश् चैव. ^२ क_१ म_{५.९.७.९-११.१३}
 नरान्तकं ~ नरान्तकं. म_{५.९.९.१२} चव ~ चात्र.
^३ अधिपाठः म_{१-३.५-७.१२} व_{१.२.४}
 महोदर-वधश् चात्र वधस्य त्रिशिरसस्य तथा ।
 १०९^१ म_{१.१२} व_{१.२.४} चैव ~ चात्र. ^२ म_१ अतिपार्श्वं ~ अति-
 कायं. ^३ व_३ नास्ति ॥ ^४ म_{३.५.६} मोक्षश् ~ मोहश्.

११०^१ म_{२.३} औषध्य-आनयनं, म_{५.९} औषध्य-आनयनश्, म_७
 औषध्य-आनयनं, म_{१२} औषध्य-आनयणश्, म_{१२} चैव ~ चापि.
^२ म_{५.९.१२} संप्रबोधो ~ प्रबोधश् च. ^३ म_१ व_५ उल्काभि-
 हरणं युद्धं (व_५ चैव), म_{२.३} उल्कासिहरिणं युद्धं,
 म_{५.९.१०.१२} उल्का-नीहार-युद्धं, म_७ उल्कासिहरणं चैव,
 व_३ उल्काभिहार-युद्धं.
 १११^१ म_{२.५.९.१२} चैव ~ चात्र. ^२ व_३ निहृतो ~ निर्गमो.
 म_{५.९.१२} रावणस्य च. ^३ म_{१२} व_३ चैव ~ चात्र. ^४ म_२
 उन्मत्तमवध एव च.
 ११२^१ म_{२.९} नास्ति ॥ म_{५.९.१२} व_१ वि- ~ च.
 ११३^१ म_१ नास्ति ॥ ^२ म_५ चैव ~ चात्र. ^३ व_{१.४} चोन्मत्तं ~
 उन्मत्तं. ^४ म_{६.१२} रावणस्य. ^५ म_{१२} राघवस्य.
 ११४^१ म_{१.५-७.१०} शस्त्रं, व_{२.४} द्वन्द्वं ~ अस्त्रं. म_६ महात्मनः.
^२ व_३ चापि ~ चैव.
 ११५^१ म_{१.३} औषध्यं.
^२ अधिपाठः म_{५.९.१०.१२}
 मन्दोदर्यास्य तथा केशाकर्षणं चागदेन च ।
^३ म_{२.३.६} राघवेन. ^४ क_१ म_{५.९.१०} महात्मनः.
 ११६^१ व_{१.२} संग्रामो.
 ११७^१ म_७ विग्रहं. ^२ म_५ गहने, म_५ गगने ~ गगने.
 ११८^१ म_{५.६} द्वै. म_६ रथे, म_{१०} रथं. ^३ म_{५.९.१२} भूमिं,

इति षष्ठम् इदं काण्डं युद्ध-काण्डम् इति स्मृतम् ।
 सर्गाणां तु शतं ज्ञेयं पञ्च सर्गासु तथैव च ॥११९॥
 काण्डे ह्य् अस्मिन् तथा संख्या श्लोकानां चात्र शक्यते ।
 चत्वार्य एव सहस्राणि पञ्च श्लोक-शतानि च ॥१२०॥
 अतस् एव अभ्युदयं नाम सोत्तरं संप्रचक्षते ।
 यत्र रावण-दाराणां विलापः समुदाहृतः ॥१२१॥
 विभीषणाभिषेकश्च सत्कारो रावणस्य च ।
 हनुमत्-संप्रवेशश्च मैथिल्याश्च चैव दर्शनम् ॥१२२॥
 सीताया निर्गमश्च चैव रामेण च समागमः ।
 भर्त्सनं चैव सीताया राघवेण महात्मना ॥१२३॥
 परित्यागं चैव वैदेह्याश्च तथा चाग्नि-प्रवेशनम् ।
 अग्नि-प्रवेशो च तदा अ-दाहं परमाद्भुतम् ॥१२४॥
 ब्रह्मादीनां च सर्वेषां देवानाम् इह दर्शनम् ।
 वृष-ध्वजस्य देवस्य दर्शनं चात्र कीर्त्यते ॥१२५॥
 पितामहाद् वरश्च चापि पितुर् दर्शनम् एव च ।
 कैकेय्याः शाय-नाशश्च चतुः-षष्टिर् दशरथस्य च ॥१२६॥
 शक्राद् वरस्य संप्राप्तिर् हरीणां प्रतिजीवनम् ।
 रत्नानां संविभागश्च राक्षसेन्द्रस्य धीमता ॥१२७॥
 पुष्करारोहणं चैव राघवस्य महात्मनः ।
 वानराणां च सर्वेषां राक्षसानां तथैव च ॥१२८॥

प्रतियानं च कथितं विस्तरेण महात्मनः ।
 भरद्वाजाश्रम-प्राप्तिर् ऋषेर् दर्शनम् एव च ॥१२९॥
 नन्दि-ग्राम-प्रवेशश्च च गुरुणां चैव दर्शनम् ।
 अयोध्यायां प्रवेशश्च च व्रतस्य च समापनम् ॥१३०॥
 अभिषेकश्च च रामस्य प्रमोदो नगरस्य च ।
 यौवराज्य-प्रदानं च भरतस्य महात्मनः ॥१३१॥
 मुनीनाम् इह संप्राप्तिर् उत्पत्तिश्च चैव रक्षसाम् ।
 त्रैलोक्य-विजयाख्यानम् अहल्या-कीर्तनं तथा ॥१३२॥
 सीता-विवासनं चैव लक्ष्मणेन महात्मना ।
 वाल्मीक्य-आश्रम-संप्राप्तिर् मैथिल्याश्च चात्र कीर्त्यते ॥१३३॥
 कुशीलव-समुत्पत्तिर् इक्ष्वाकु-कुल-वृद्धये ।
 लवणस्य वधश्च चात्र शत्रुघ्नेन प्रकीर्तितः ॥१३४॥
 शत्रुकस्य वधश्च चात्र कुम्भयोनि-समागमः ।
 अलंकारस्य संप्राप्तिः श्वेतोपाख्यानम् एव च ॥१३५॥
 अश्वमेध-समारम्भो गीत-श्रवणम् एव च ।
 काव्यस्य चान्ते विज्ञाय स्व-पुत्रौ तौ कुशीलवौ ॥१३६॥
 वाल्मीकेश्च चैव वाक्यानि विलापो राघवस्य च ।
 रसातल-प्रवेशश्च च वैदेह्याः परमाद्भुतः ॥१३७॥
 राघवस्य च संरम्भो दर्शनं परमेष्ठिनः ।
 काल-दुर्वाससोः प्राप्तिः संत्यागो लक्ष्मणस्य च ॥१३८॥

म_७ भूतं, व_२ भू-प्रकल्पनम्. ^१म_{२.३} विश्रुतम्.
 ११९^१ म_१ व_४ श्रुतम्. व_२ उदाहृतम् ~ इति स्मृतम्.
^१म_{१.६.१२} व_{३.४} च ~ तु.
 १२०^१ म_८ नास्ति ॥ ^१म_{१.७} व_{२-४} चापि, म_{५.६.१२} चैव ~
 चात्र. म_{२.३} वापिष्यन्ते ~ चात्र शक्यते. ^१क_१ म_{४.२-११}
 अत्र ~ एव. ^१म_{१२} पञ्च सर्गासु तथैव च.
 १२१^१ क_१ चक्ष्यते, म_{२.३} व_२ चक्ष्यते. ^१क_१ म_{४.१०-११} नारीणां
 ~ दाराणां.
 १२२^१ क_१ म_{३०} संकरो, म_{१.३७} व_{१.४} संस्कारो (म_१ प्रान्ते),
 म_{५.६.१२} न्यक्कारो. ^१व_१ चापि ~ चैव.
 १२३^१ व_{१.३} चात्र ~ चैव. क_१ म_{५.९} राघवेण ~ रामेण च,
 क_१ महात्मना.
 १२४^१ म_{२.५.६.१२} परित्यागश्च. ^१म_{५.६.१२} तथैवाग्निं. ^१म_{५.६.१२}
 व_१ तथा ~ तदा. ^१म_{२.३.५-७.१२} अ-दाहः. म_{२.३.५-७.१२}
 परमाद्भुतम्.
 १२५^१ म_{५.६.१२} विष्णु-आदीनां. ^१म_५ चास्य ~ चात्र.
 १२६^१ क_१ म_२ पितामहः. म_{२.३} वचश्च ~ वरश्च. क_१ म_{१-३.७} व_{३.४}
 चात्र ~ चापि. व_{१.२} वर-प्राप्तिः. ^१म_६ पितृ-~ पितुर्.
^१व_{१.२} मोक्षश्च ~ नाशश्च.
 १२७^१ म_{२.३} देवेभ्यो वर-~ शक्राद् वरस्य. ^१म_{५.६.१२} जीवनं

तथा. ^१म_{२.३} प्रविभागश्च.
 १२८ म_{५.६.१२} नास्ति ॥
 १२९^१ म_{५.६.१२} नास्ति ॥ ^१म_{१.२.७} महात्मनाम्. ^१म_{१.२.५} व
 भारं.
 १३०^१ म_७ व_४ निवेशश्च. ^२म_{२.३} नास्ति ॥ ^१म_{५.१२} अयोध्या-
 संप्रवेशश्च.
 १३१^१ क_१ म_{४.१} प्रसादो, व_१ प्रसीद, व_४ प्रमोदी.
 १३२^१ म_५ चैव ~ इहं. ^१क_१ राक्षसम्, म_{५.६} राक्षसः.
^१म_{२.३} अहिल्यां. म_५ तदा ~ तथा.
 १३३^१ व_१ निवासनं. ^१म_{१-३.५} व वाल्मीकाश्रमं. ^१म_{१-४.९-११}
 चानु-~ चात्र, व_{१.२} कथ्यते.
 १३४^१ म_७ व_४ चैव ~ चात्र. ^१क_१ म_{४.१} नास्ति ॥ व_४ महात्मना.
 १३५ म_{२.३} नास्ति ॥ ^१क_१ म_{२.११} नास्ति ॥ ^१म_६ अहंकारस्य.
 १३६^१ म_{२.३} नास्ति ॥ ^१क_१ रागे, म_२ गानं, म_{३.४.९-११} गाने,
 म_६ कति ~ चान्ते. ^१व_१ क_१ म_{४.९-११} विज्ञेयो सु-
 विज्ञाय स्व-^१म_{२.३} वंश-प्रवेशश्च च तैः. म_{५.६} तौ स्व-
 पुत्रौ.
 १३७^१ व_४ चापि ~ चैव. म_{५.६.१२} वाक्यान्ते.
^१अधिपाठः व_{१.३.४}
 सीतानयनम् अत्रैव सर्व-लोक-समीहितम् ।

सुहृदां चैव पौराणां वानराणां महात्मनाम् ।
 महा-प्रस्थान-गमनं स्वर्ग-प्राप्तिश्च पुष्कला ॥१३९॥
 इत्य् आभ्युदधिकं काण्डं स-भविष्यं सहोत्तरम् ।
 नवतिः संख्यया सर्गाः श्लोकानां चात्र कीर्त्यते ॥१४०॥
 त्रीणि श्लोक-सहस्राणि नव श्लोक-शतानि च ।
 षष्टिः श्लोकाश्च तथा ज्ञेयाः काण्डे ऽस्मिन् परिसंख्यया ॥१४१॥
 सर्गाणां षट् शतानीह विंशतिश्चैव संख्यया ।
 इत्य् एतद् राम-संबद्धम् आख्यानम् ऋषि-संयतम् ॥१४२॥

चतुर्विंशति-साहस्रं सर्व-पाप-भयापहम् ।
 आख्यानं वैष्णवं दिव्यं कृतं वाल्मीकिना स्वयम् ।
 धन्यं यशस्यम् आद्युष्यं पुत्रीयं पुष्टि-वर्धनम् ॥१४३॥
 पठेद् इमां पर्वणि यः समाहितः
 कथां शुचिर् दाशरथेर् महात्मनः ।
 विमुच्यते ऽसौ कलुषेण मानवः
 सुखं स गच्छेच्च मृतो ऽपि सद्-गतिम् ॥१४४॥

इत्य् आर्वे रामायणे आदि-काण्डे तृतीयः सर्गः ॥

१३९^१ म_१ सीतायाः ~ वैदेह्याः ।
 १३९^२ म_१ सुहृदो, म_{१२} सुहृदम्, म_{४.७.९.१०.१३} पौराणां ।
 १^२ म_{५.७.१२} व_{२-४} राघवाणां ~ वानराणां ।
 १^३ व, सुहृदां चैव सर्वेषां पौराणां च महात्मनाम् ।
 १^४ क, म_{४.९.११} तु ~ च ।
 १४०^१ म_२ एतद् ~ इति, 'म_२ सहोन्नतम् ~ सहो', 'म_{५.८.८.१२}
 शब्धते ~ कीर्त्यते ।
 १४१^१ म_{५.८.१२} तावत् एव ~ नव श्लोक- । 'म_{२.३} कीर्तिताः ~
 संख्यया ।

१४२^१ म_{२.३} षट् शतानां हि, १^२ व_३ कीर्तिता ~ संख्यया, 'म_१,
 संस्थतम्, म_{२.३} संस्कृतम्, म_{५.८.११.१२} सत्तमः ~
 संयतम् ।
 १४३^१ म_८ पञ्चविंशति, १^२ म_{५.८.१२} प्रणाशनम् ~ भयापहम् ।
 १^३ म_{५.१२} हचिर् ~ वैष्णवं, १^४ क, म_५ प्रजीयं, म_८ पूजियं,
 म_{१२} पूज्येयं ।
 १४४^१ म_{५.८.१२} शुचेर् ~ शुचिर्, १^२ म_{८.९.१३} व_२ सुखेन,
 म_{४.५.१०-१२} सुखं च, क म_{४.१२} संगतिम् ।

अवसान-वचनम् ॥

अवसान-वचनं म_८ ग्रन्थे नास्ति ॥

म_८ श्री-महा-रामायणे ~ रामायणे ।

क_१ म_{२.८.७} आदि-काण्डे अनुक्रमणिकाध्याये (म_{२.७} अनुक्रमणिका नाम) तृतीयः सर्गः, म_१ अनुक्रमणिका, म_३ व_४
 अनुक्रमणिका नाम सर्गः, म_{४.५.१२} अनुक्रमणिकाध्यायः (म_{५.१२} अध्याये) तृतीयः सर्गः, म_{५.११} आदि-काण्डे अनुक्रमणिकाध्यायः,
 म_{१३} बाल-काण्डे वाल्मीकिना विरचिते यनमो नाम सर्गः, व_{२.३} आदि-काण्डे अनुक्रमणिका तृतीयः सर्गः (व_३ समाप्ता ~ तृतीयः
 सर्गः) ~ आदि-काण्डे तृतीयः सर्गः ।

व, इत्य् आदि-काण्डे अनुक्रमणिका नाम सर्गः ।

वङ्ग-विशेषाः
१.४.३

१.४.२

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.३.२

* पूर्व *

काव्यस्यान्वेषते *

श्रुत्वा पूर्णं काव्य-बीजं
देवर्षेर् नारदाद् ऋषिः ।
लोकाद् अन्विष्य भूयश्च च
चरितं चरित-व्रतः ॥१॥
उपस्पृश्योदकं सम्यङ्
मुनिः स्थित्वा कृताञ्जलिः ।
प्राचीनाग्रेषु दर्भेषु
काव्यस्यान्वेषयन् गतिम् ।
तपो-बलेन चान्विष्य
चरितं भूरि-तेजसः ॥२॥

श्रुत्वा वस्तु समग्रं तद्
धर्मात्मा धर्म-संहितम् ।
व्यक्तम् अन्वेषते भूयो
यद् वृत्तं तस्य धीमतः ॥

धर्मेणान्वेषते गतिम्

१' <म_{१-३} पूर्व>

१^२ क_१ म_{५.६.८.१२.१३} मुनिः ~ ऋषिः.
१^३ क_१ इलोकम्, म_{५.६.८.११} लोकम्.
१^४ म_{१३} विस्तरं चरितं ततः.
२^२ म_{२.३} स्थित्वा चैव ~ मुनिः स्थित्वा.
२^{२४} म_{२.४.९-११} नास्ति ॥
२^६ क_१ म_{५.६.८.१२} चरितेन च तेजसा.

२' <च_२ धर्मेणान्विष्य वाग्-यतः>

२' अविपाठः द
राम-लक्ष्मण-सीताभी
राज्ञा दुशरथेन च ।
स-भार्येण स-राष्ट्रेण
यत् प्राप्तं तत्र तस्वतः ॥
हसितं भाषितं चैव
गतिर् या यच्च च चेष्टितम् ।
तत् सर्वं धर्म-वीर्येण
यथावत् संप्रपश्यति ॥
स्त्री-मृतीयेन च तदा
यत् प्राप्तं चरता वने ।
सत्य-सन्धेन रामेण
तत् सर्वं चान्वेषयति ॥
ततः पश्यति धर्मात्मा
तत् सर्वं योगम् आस्थितः ।
पुरा यत् तत्र निवृत्तं
पाणाद् आमलकं यथा ॥
तत् सर्वं तस्वतो दृष्ट्वा
धर्मेण स महा-मुक्तिः ।

वङ्ग-विशेषाः

१.४.५

१.४.५

दक्षिणापथ-विशेषाः

१.३.१२

जन्म रामस्य सु-महद्
वीर्यं सर्वानुकूलताम् ।
लोकस्य प्रियतां क्षान्तिं
सौम्यतां सत्य-वाक्यताम् ॥३॥
मिथिला-गमनं चैव
धनुषश् चैव भेदनम् ।
राम-राम-विवादं च
भयं दशरथस्य च ॥४॥
नाना चित्राः कथाश् चान्या
विश्वामित्र-महामुनेः ।

* सत्य-शीलताम्
नाना चित्राः कथाश् चान्या
विश्वामित्र-समागमे ।
जानक्याश् च विवाहं च
धनुषश् च विभेदनम् ॥
राम-राम-विवादं च
गुणान् दाशरथेस तथा ।

अभिरामस्य रामस्य
चरितं कर्तुम् उद्यतः ॥
कामार्थ-गुण-संयुक्तं
धर्मार्थ-गुण-विस्तरम् ।
समुद्रम् इव रत्नाढ्यं
सर्व-श्रुति-मनोहरम् ॥
स यथा कथितं पूर्वं
नारदेन महर्षिणा ।
रघु-वंशस्य चरितं
चकार भगवान् ऋषिः ॥६१*॥
(^१ द.७-१२ समवेक्षितं, द.६ चान्व-
वैक्षितम् .
^२ द. महा-मतिः, द.१.१० महार्थ-वित्,
द.११ महा-मुनिः.
^३ द.१.११ तत् सर्वं ~ चरितं.
^४ द.७.११ संपन्नं ~ संयुक्तं.
^५ द.२.११ महात्मना ~ महर्षिणा.
^६ द.२.११ मुनिः ~ ऋषिः)

द. जन्मां ~ सर्वां.

३^२ क, म.५.६.८.१२ चैवां ~ सर्वां.
म, सत्वानुरूपताम् ~ कूलताम्.
३^३ व, कान्ति ~ क्षान्ति.
३^४ म.२.३ क्षान्तिं ~ सत्यं.

३^५ अशिपाठः द,
विश्वामित्रस्य चरितं
सन्त्रालम्भं तथैव च ।
ताडकायाश् च निधनं
यङ्ग-माट-निदर्शनम् ॥६२*॥

<p>वङ्ग-विशेषाः १.४.७</p>	<p>१.४.६</p> <p>तथाभिषेकं रामस्य कैकेय्या दुष्ट-भावताम् ॥५॥ व्याघातं चाभिषेकस्य राघवस्य विवासनम् । राज्ञः शोकं विलापं च</p>	<p>दक्षिणापथ-विशेषाः १.३.१३</p> <p>विघातं * रामस्य च *</p>
<p>५^१ व, पुण्या, व_{१,४} (व, प्रान्ते) चर्या ~ चान्या.</p>	<p>४^१ म_{२,३-७-९-१०-१२} मिथिलां. म_{१३} जनकेन विवाहं च. ४^२ म_{१३} चापि ~ चैव. ४^३ क_१ म_{४-६-८-१२} विवादश्. म_{१३} राम-रामस्य व्यवरं. ४^४ म_१ वाक्यं, म_{२,३} वृणां, म_{६-९-१०} गुणं, म_{१३} व्यवरं ~ मयं. म_{२-६} चित्र-.</p> <p>५^४ म_१ < द_{८,११} > भावनं, म_{२-४-६-१०-११} भावनम्, म_{१३} भाविता.</p>	<p>२^१ द_{२,३} सहासने, द_{८,९} सहायने, द_{११} सहायतां. २^२ द_{९,१०} विवाहे. ५^२ <म_{१३} विश्वामित्र-सहायनं > ५^३ द_{७,१२} तदा ~ तथा^०.</p>
	<p>५^५ अधिपाठः म_८ अयोध्या-वासिनां चैव प्रमोदः परिकीर्त्यते । इत्य् एतत् प्रथमं काण्डम् आदि-काण्डम् इहोच्यते ॥ सर्गाश् चात्र चतुःषष्टिः श्लोकानां चात्र कीर्त्यते । द्वे सहस्रे शतान् अष्टौ श्लोकाः पञ्चाशद् एव तु ॥ बाल-चर्या च यत्रोक्ता राघवस्य महात्मनः । श्लोका २८४० सर्गाः ६४॥ अतः परं द्वितीयं तु अयोध्या-काण्ड-संज्ञितम् ॥ ६३* ॥</p>	
	<p>६^१ म_{२-४-१०-११} व्याघातश्. ६^२ क_१ म_{५-६-१२} रामस्य च (म_{५,१२} सु-) महात्मनः.</p>	<p><म_{१३} व, रामस्य च ></p>

वङ्ग-विशेषाः
१.४.९

१.४.८

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.३.१५

* * विसर्जनम्

सोहं मरणम् एव च ॥६॥
प्रकृतीनां विषादं च
तथैव च विसर्जनम् ।
निषादाधिप-संवादं
सूतस्य च निवर्तनम् ॥७॥
गङ्गायाश्चैव संतारं
भरद्वाजस्य दर्शनम् ।
भरद्वाजाभ्यनुज्ञानाच्च

पर-लोकस्य चाश्रयम्

प्रकृतीनां *

सूतोपावर्तनं तथा

* चापि *

७^३ व, रामस्य गमनं तथा, व, प्रान्ते
तथैव च विसर्जनम्.

७^४ अधिपाठः व_{१.४}
तमसायां मिवासं च
प्रजानां च विसर्जनम् ।६४*।
अतः परं व,
शृङ्गेर-पुरे वासं
सूतस्य च विसर्जनम् ।६५*।

७^५ <म_{१.७.१०} विसर्जनम् >
व, गङ्गा-कूले महात्मनः.

६^३ म_{१-३} <द_१> शोक-
क, म_{१,२} विषादं, म_४ विषादं, म_६
विषादाद् ~ विलापं.

६^४ म_८ यत्राभिषेक-संक्रुपो
ज्याघातश्चैव कीर्त्यते ।
कैकेयानुनयश्चैव
शोको दशरथस्य च ॥

७^१ म_९ विषादश्च.
म_८ विषादः प्रकृतीनां च.

६^५ <म_{१३} पर-लोकस्य चाश्रये >

७^{१५} म_{८.१३} नास्ति ॥
<व_३ निवर्तनम् >

८^{१२} म_{१३} नास्ति ॥८^१ म_९ तारं च ~ संतारं.८^२ म_{४.२.१०.१२} भरद्वाजस्य. म_३ शासनम्
~ दर्शनम्.८^{१५} म_{५.८} <व_१> नास्ति ॥८^१ म_{४.७.१-१२} भा^०.म_{१.३} भरद्वाजाभ्यनुज्ञां च, म_२ भरद्वाज-
स्यानुज्ञानाच्च, म_{४.२-११.१३} भ्यनुज्ञानं.<म_८ चाभि->

बङ्ग-विशेषाः
१.४.११

१.४.१०

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.२.१७

चित्रकूटस्य दर्शनम् ॥८॥
वास्तु-कर्म-निवेशं च
भरतागमनं तथा ।
प्रसादनं च रामस्य
पितुश्च सलिल-क्रियाम् ॥९॥
पादुकास्त्र् अभिषेकं च
नन्दि-ग्राम-निवेशनम् ।
दण्डकारण्य-गमनं

पादुकाग्रथाभिषेकं *
°निवासनम्

९^१ म_{२.३.८} °निवेशश्च, म_६ °कर्मणि वेशं.
९^२ म_८ चित्रकूटे महा-गिरौ.

९^१ अधिपाठः म_८
उपावृत्ते सुमन्त्रे च
राज्ञो मोहागमस्र ततः ।
स्व-शाप-कथनं चैव
स्वर्ग-प्राप्तिर् नृपस्य च ॥
भरतागमनं तूर्णं
तथा राज-गृहाद् अपि ।
राम-प्रसादनार्थं च
भरतागमनं तथा ॥६६*॥

९^२ क_१ म_{२.५.६.१२} आश्वासनं (म_३ प्रान्ते
प्रसादनं), म_२ दर्शनं चैव ~ प्रसादनं.
९^५ म_{४.७-९.११-१३} क्रिया.

९^५ अधिपाठः म_८
प्रसादनं च रामस्य
बहुशः परिकीर्तितः ।
जाबालेर् यत्र वाक्यानि
वंशस्य कथनं तथा ॥
प्रतिज्ञा चैव रामस्य
गमने कोसलान् प्रति ॥६७*॥

म_{२.३} पादुकायाश् चाभिहरणं, म_४
पादुकस्याभिषेकं च.

१०^१ क_१ म_{४.६.१२} °प्रवेशनम्.

१०^२ म_{२.३} °रामेण ~ °गमनं.

१०^५ म_८

पादुकाहरणं चैव
भरतस्य विसर्जनम् ॥

१०^१ व_१ पादुका अभिषेकं च.

वङ्ग-विशेषाः
१.४.१३

१.४.१२

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.३.१९

सुतीक्ष्णेन समागमम् ॥१०॥
अनसूया-समस्यां च
अङ्ग-रागस्य चार्पणम् ।
शरभङ्गाश्रमे वासं
वासवस्य च दर्शनम् ॥११॥
अगस्त्याश्रम-वासं च
अगस्त्याच्च च विसर्जनम् ।
समागमं विराधेन
वासं पञ्चवटे तथा ॥१२॥

विराधस्य वधं तथा ॥
दर्शनं शरभङ्गस्य
सुतीक्ष्णेन समागमम् ।
अनसूया-समस्यां च
अङ्ग-रागस्य चार्पणम् ॥
दर्शनं चाप्य् अगस्त्यस्य
धनुषो ग्रहणं तथा ।

नन्दि-ग्राम-निवेशश् च
मातृणां च विसर्जनम् ।
अयोध्या-संप्रवेशश् च
शत्रुघ्नस्य महात्मनः ॥
काण्डं द्वितीयम् इत्थ् उक्तम्
अयोध्या-काण्ड-संज्ञितम् ।
अशीतिः संख्यया सर्गाः ८०
श्लोकानां चात्र कीर्तनम् ॥
श्रीणि श्लोक-सहस्राणि
नव श्लोक-शतानि च ।
श्लोकानां द्वे शते चैव
पुनः श्लोकाश् च सप्ततिः ४१७०॥
अतः परं तृतीयं तु
भारण्यकम् इति स्मृतम् ।
यत्र रामो महा-बाहुर्
दण्डकान् प्राविशद् वनम् ॥६८*॥

११^१ म_{१.७.१३} <द_१> अनुसूया^१.
क_१ म_{४.१३.१२} समस्या.
म_{१३} समासाथ ~ समस्यां च.
म_३ अनुसूयया तु सीतायै.

११^२ म_१ शरभङ्गाश्रमाभ्यांशे, म_३ शरभङ्गा-
श्रम-संवासं, म_{४.१-११.१३} शरभङ्गा-
श्रमाभ्यांशं.

११^३ म_{१३} शक्रेण सह संगमः.

१२^१ क_१ म_{५.६.८.१२} वासश्च.

१२^२ म_{४.१.१०} अगस्त्यस्य ~ अगस्त्याच्च च.

^२ द_३ समासंगम्.

^४ द_१ समीपं, द_{१२} सहास्यं ~ समस्या.

द_{११} समापसिम् ~ समस्यां च.

^{१०} द_{१२} अगस्त्य-दर्शनं चैव शूर्पणक्याश्च
च दर्शनम्.

वङ्ग-विशेषाः

१.४.१६

१४.१६

दक्षिणापथ-विशेषाः

१.३.२३

जटायुषो वधश्च *

कबन्ध-ग्रहणं *

हासं शूर्पनखायाश्च च
विरूप-करणं तथा ।
वधं खर-त्रिशिरसोः
कथनं रावणस्य च ॥१३॥
मारीचस्य विनाशं च
वैदेह्या हरणं तथा ।
जटायोर् निधनं चैव
विलापं राघवस्य च ॥१४॥
कबन्ध-दर्शनं चैव
कबन्धस्य वधं तथा ।
शबर्या दर्शनं चैव
पम्पाया दर्शनं तथा ॥१५॥
विलापं चैव पम्पायां
राघवस्य महात्मनः ।

शूर्पणख्याश्च च संवादं

उत्थानं * *

* वधं चैव

} राघवस्य विलापं च
} गृध्र-राज-निर्बहणम्

पम्पायाश्च चापि दर्शनम्

हनुमद्- * *

१२^१ क, म_{५.८.१२} कबन्धेन, म_६ विबन्धेन
~ विराधेन.

१३^१ हस्त-लेखेषु शूर्पनखा-शब्दे कापि नकारः कापि णकारः ॥

म_{२.३} हास्यं. म_{१३} शूर्पणखा-प्रहारे च.

१४^१ म_{४.९.११} नास्ति (म_{११} प्रान्त इतर-इस्तेन
लिखितम्)

१४^१ क, म_{५.६.८} मारीचिप्र-, म_{१२} मारीचप्र-,
म_{१३} रावणस्य ~ मारीचस्य.

< व_५ विनाशं च >

१४^१ क, म_{५.६.८.११} वैदेही-

< व_५ प्रान्ते जटायु-निधनश्च >

म_{१०} < व_३ > विलापो.

१४^१ < म_{१०} जटायुषो वधश्च >

व, लक्ष्मणानुगमनं चैव.

१४^१ व_{२.४} राघवस्य विलापनम्.

१५^१ < म_{१-४.७.९.११.१३} ग्रहणं >

१५^१ व_{२.४} चैव दर्शनम् ~ दर्शनं तथा.

१५^१ व_{१.३.७.८.१२} चैव ~ चापि.

१५^१ १६^१ व_५ नास्ति ॥

१५^१ व_{८-१०} शबरी-व_{८.११} फल-मूलाशनं तथा.

< म_{१३} हनुमद्- >

व_{८.११} प्रलापं.

१६^१ म_{२.३.५.६} < व_१ > पम्पाया.

१६^२ अधिपाठः म_८

इति काण्डं तृतीयं तु

आरण्यकम् इति स्मृतम् ।

सगीर्णां च शतं चैव

वङ्ग-विशेषाः
१.४.२०

१.४.१९

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.३.२६

ऋष्यमूकाभिगमनं
सुग्रीवेण समागमम् ॥१६॥
प्रत्ययोत्पादनं सख्यं
बालि-सुग्रीव-विग्रहम् ।
बालि-प्रमथनं राज्ये
सुग्रीव-प्रतिपादनम् ॥१७॥
तारा-विलाप-शमनं
वर्षा-रात्रि-निवासनम् ।
कोपं राघव-सिंहस्य
बालानाम् उपसंग्रहम् ॥१८॥
दिशः प्रस्थापनं चैव
पृथिव्याश् च निवेदनम् ।
अङ्गुलीय-प्रदानं च
तथैव बिल-दर्शनम् ॥१९॥

ऋष्यमूकस्य गमनं

* चैव

तारा-विलापं समथं

अङ्गुलीयक-दानं *
ऋक्षस्य *

सर्गाश् चैव चतुर्-दश ॥
चत्वारार्ष-सहस्राणि
श्लोकानां कीर्तितानि च ।
शतं चैवान्न विज्ञेयं
श्लोकाः पञ्चाशद् एव तु ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि
किष्किन्वा-काण्ड-संज्ञितम् ।६९*॥

१७^१ म_७ प्रत्ययो दर्शनं ~ प्रत्ययोत्पादन.
म_{२.१-११} चैव ~ सख्यं.
१७^२ म_{१३} राज्ये ~ राज्ये.

१८^१ च, निवासनम्.क_१ म_{१.१३} < द_{१.१२} > रात्रिं.

१८^१ म_७ कोपो, म_{१३} कोपाद्.
१८^२ म_{२.६.८.९.१२} बालानाम्.
१९^१ क_१ म_{१.६.८} दिक्षु, म_{१३} < द_३ >
दिशां.
म_{१३} < द_३ > चापि ~ चैव.
१९^२ म_{१.१२} बलिं ~ बिलं.
म_{१३} तथा बिल-विदर्शनम्.

१८^१ द_{११} विलापनं चैव.
< म_{१-४} व_{२.३} विलाप-समथं, म_{७.१०.११}
विलाप-समथे, म_{१३} विलाप-संपन्नं >
द_५ वर्ष-रात्रिं, द_{८.९.११} < म_८ >
वर्ष-रात्रिं.
द_{११} उपसंगमम्.

१९^१ < म_{१३} व_३ अङ्गुलीयक-दानं >

वङ्ग-विशेषाः
१.४.२२

१.४.२१

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.३.२८

रात्रि- * *

२० व, प्राग्ते हतर-हस्तश् च ॥
२०^१ व, प्रायोपदर्शनं.

प्रायोपवेशनं चैव
संपातेश् चैव दर्शनम् ।
पर्वतारोहणं चैव
सागरस्य च लङ्घनम् ॥२०॥
सिंहिका-दर्शनं चैव
लङ्का-निलय-दर्शनम् ।
रात्रौ प्रवेशं लङ्कायां

* चापि
* चापि *
* चापि
सिंहिकायाश् च निघ्नं
°मलय°
* लङ्का-प्रवेशं च

म_{१३} प्रायोपवेशं शोकं च.
<द_{१३} चैव>
२०^१-२१^१ म_{६.१२} नास्ति ॥

२०^१ द_{११} चारु~ चापि.

२०^२ अधिपाठः म_८
निवेदनं च लङ्कायां
गृध्र-राजेन कीर्तितम् ।
चतुर्थेऽप्युत् काण्डं वै
किष्किन्धाम् इति संज्ञितम् ॥
सर्गाश् चैवात्र विज्ञेयाश्
चतुः-षष्टिश् तु संख्यया ।
श्लोकानां च शतं ज्ञेयं
पञ्च-विंशतिर् एव च ॥
अतः परं प्रवक्ष्यामि
काण्ड-सुन्दर-संज्ञितम् ।
हनुमत्-लवनं चैव
सिंहिकायाश् च दर्शनम् ॥७०॥

२०^३ <द_{७.८.१२} चैव>
२०^४ म_८ सैनाकस्य गिरेश् चैव
दर्शनं परिकीर्तितम् ।

२०^४ द_{८-११} सागरस्यापि.

२०^५ अधिपाठः द (उत्तरार्धं द_{१-५.७.१२} नास्ति)
समुद्र-वचनाश् चैव
सैनाकस्य च दर्शनम् ।
राक्षसी-तर्जनं चैव
छाया-ग्राहस्य दर्शनम् ॥७१॥

२१^१ म_{१.४.१३} नास्ति ॥
२१^२ म_{२.३.१०} लङ्का-लय-निर्दर्शनम्.
म_८ लङ्का-दर्शनम् एव च.
म_१ प्रवेशो.

२१^१ <म_८ निघ्नं सिंहिकायाश् च>

२१^३ म_८ प्रवेशो राक्षसेन्द्रस्य
रावणस्य दुर्-आत्मनः ।

२१^१ <म_{१-४.७.१-१२} रात्रि->

वङ्ग-विशेषाः
१.४.२४

१.४.२३

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.३.२१

चिन्तां हनुमतस् तथा ॥२१॥
आपान-भूमि-गमनम्
अवरोधस्य दर्शनम् ।
अशोक-वनिका-यानं
सीतायाश् चापि दर्शनम् ॥२२॥
राक्षसी-तर्जनं चापि
रावणस्य च दर्शनम् ।
संभाषणं च मैथिल्या
अभिज्ञानस्य चार्पणम् ॥२३॥

एकस्यापि विचिन्तनम्

त्रिजटा-स्वप्न-दर्शनम्
अभिज्ञान-प्रदानं च
रावणस्य च दर्शनम्

२१^४ क, म_८ चिन्ता.
म_{२.३} चिन्ता हनुमतस्य च.

२१^४ अधिपाठः म_८
विचयः पुष्पकस्येह
जानक्याश् चैव मार्गणम् ।
अ-दर्शनेन वैदेह्या
अशोकोपरगमनं तथा ॥७२*॥

२२^१ म_८ नास्ति ॥
२२^१ म_{४.९-११} आपानु^०.
म_{१३} भूमौ.

२२^२ अधिपाठः द
दर्शनं रावणस्यापि
पुष्पकस्य च दर्शनम् ।७३*॥
(^१ द_{२.३} पुष्पकस्यापि)

२२^{१४} क, म_{११.१३} नास्ति ॥
२२^१ म_{५.६.१२} वनिकायां च.
म_८ प्रविश्याशोक-वनिकां.
२२^४ म_८ वैदेह्याश् ~ सीतायाश्.
म_{५-८.१२} < व_{२.४} द_७ > चैव ~ चापि.
२३^१ म_{५.१३} नास्ति ॥
२३^१ म_{१-४.९-११} < व_३ द_१ > दर्शनं,
< द_७ भर्त्सनं > ~ तर्जनं.
म_{१-४.७.९.११} < द_{१२} > चैव.
म_८ प्रवेशो रावणस्वेह.

व, राक्षसी-दर्शनं चैव (प्रान्ते राक्षसी-
तर्जनं चापि)

२३^१ म_८ राम प्रमदा-वनम्.
२३^{१४} म_८ नास्ति ॥

२३^१ व_{१.४} वैदेह्या ~ मैथिल्या.

वङ्ग-विशेषाः
१.४.२७

१.४.२७

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.३.३३

वृक्ष° * *

वृक्ष° * *

* चैव

मणि-प्रदानं सीताया
वन-भङ्गं तथैव च ।
राक्षसी-विद्रवं चैव
किंकराणां निवर्हणम् ॥२४॥
ग्रहणं वानरेन्द्रस्य
लङ्का-दाहाभिमर्दनम् ।
प्रतिप्रयाणम् एवापि
मधूनां भक्षणं तथा ॥२५॥
राघवाश्वासनं चापि
मणि-निर्यातनं तथा ।

* वायु-सुनोश् च
°भिगर्जनम्
प्रतिप्लवनम् एवाथ
* हरणं *

२४^१ वृ_३ दानं च ~° प्रदानं.२४^२ < म_{१-४.७.१-१३} वृक्ष° >२४^३ व, रक्षसां ~ राक्षसी°.< व, दृ_२ वन° >म_{२.३.१३} ° भङ्गस्य.म_{२.३} ° विमर्कं ~° विद्रवं.२४^४ क, म_{५.६.१२} वधं तथा ~ निवर्हणम्.२३^४ दृ_{७-११} सीतायाश्चापि भाषणं.२४^४ अधिपाठः उ

अमात्य-पुत्र-निधनं सेनापति-वधं तथा ।

अक्षस्य निधनं चापि निर्याणेन्द्रजितस्य तथा ॥७४॥

(^२ वृ_३ प्रान्ते ष्टुत्युर् निधनम् एव च.
^४ वृ_२ मेघनादस्य निर्यामम्)

(^१ म_{२.३} ° वधस्य. ^४ क, म_{५.६.१२} निर्याते°
म_{२.३} थाणमि° ~ निर्याणि°. म_{१३}
निर्याणिं मेघ-नादितः)

२५^३ वृ_३ प्रतिपूरणम्.२५ म_{६.१२} नास्ति ॥२५^१ म_१ < वृ_३ > ° भिमर्शनम्.२५^२ म_{१३} नास्ति ॥२६^१ म_{१३} समुद्र-तरणं चैव
राघवस्य च चिन्तनम् ।२६^२ म_४ निर्याणेन्द्रजितस्य तथा.

२६^१ अधिपाठः व,
ततः समुद्र-गमनं
समुद्रस्य च दर्शनम् ।
विभीषणागमं चैव
अभिषेकं तथैव च ॥७५॥

२६^१ अधिपाठः म,
यत्र सुग्रीव-सहितो
राघवः सह-रुक्मिणी ।
महता हरि-सैन्येन
प्रययौ दक्षिणा-मुखः ॥
सर्वे च सहितास्तत्र
निषिद्धाः सागरं प्रति ।

वङ्ग-विशेषाः
१.४.३०

१.४.२९

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.३.३६

संगमं च समुद्रस्य
नल-सेतोश् च बन्धनम् ॥२६॥
प्रतारणं समुद्रस्य
रौद्रं लङ्कोपरोधनम् ।
विभीषणेन संसर्गं
वधोपाय-निवेदनम् ॥२७॥
कुम्भकर्णस्य च वधं
मेघनाद-वधं तथा ।
रावणस्य विनाशं च
सीतावार्तिं तथैव च ॥२८॥

* * समुद्रेण

प्रतारं च *
रात्रौ लङ्कावरोधनम्

* निधनं
मेघनाद-निवर्हणम्

* अरेः पुरे

इत्थं एतत् पञ्चमं काण्डं
सुन्दरं परिकीर्तितम् ॥
सर्गाणाम् अत्र संख्या च
काण्डे सुन्दर-संज्ञिते ।
चत्वारिंशत् त्रयश्चैव
सर्गास्तु सम्यग् उदाहृताः ॥
श्लोकानां द्वे सहस्रे च
चत्वारिंशच्च च पञ्च च ।
सर्गाः ४३ । श्लोकाः २४५ ॥
अतः परं च षष्ठं च
युद्ध-काण्डम् इति स्मृतम् ।
यत्र रामो महा-बाहुः
सागरं समुपस्थितः ॥७६॥

२६^३ म_२ संग्रामं ~ संगमं.
२६^४-२७^१ क_१ नास्ति ॥
२७^१ म_२ नास्ति ॥
२७ म_{१३} नास्ति ॥
२७^३ म_{१.४.८.९-११} तरणं च, म_{६.८.१२} प्रभावं
च ~ प्रतारणं-म_{२.३} यानं वानरेन्द्रस्य.
२७^३ म_{१.८.११} रौद्रं ~ रौद्रं. क_१ लङ्कोप-
मर्दनम्. म_{४.९.१०} रौद्र-लोको (म_१
लोके)परोधनम्.
२७^३ म_{१.४.९.११} संसर्गः.
२८^१ म_{१३} वधो. म_{२.३} राक्षसानां वधं चैव.
२८^३ म_{२.३} वधस्य. म_{१३} मेघनाद-निपा-
तितम्.
२८^४ म_१ आसिस्, म_{२.३.७.१३} वासिस्.

< म_२ प्रतारं च >

वक्र-विशेषाः
१.४.३१

१.४.३१

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.३.३७

विभीषणाभिषेकं च
पुष्पकारोहणं तथा ।
अयोध्यायाञ्च च गमनं
भरतेन समागमम् ॥२९॥
रामाभिषेकाभ्युदयं

पुष्पकस्य च दर्शनम्

२८^४ अधिपाठः म_८
द्वैरथं च महा-घोरं
ससाहं भूमि-कम्पनम् ।
वधश्च च राक्षसेन्द्रस्य
त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥
इति पद्यम् हृदं काण्डं
युद्ध-काण्डम् इति स्मृतम् ।
सर्गाणां च शतं ज्ञेयं
पञ्च सर्गासु तथैव च ॥
१०५ सर्गाः ।
चत्वार्य एव सहस्राणि
पञ्च श्लोक-शतानि च ।
पुनस्तु दूर्व-सहस्राणि
युद्ध-काण्डे निर्दिष्टाः ४५०० ॥
अतस्तु अभ्युदयं नाम
सोत्तरं संप्रचक्ष्यते ।
यत्र रावण-दाराणां
विलापः समुदाहृतः ।७७*।

२९^१ म_८ अभिषेकश्च.२९^२ <म_{११}, पुष्पकस्य च दर्शनम्>

२९^३ अधिपाठः द_८ <म_{१३}>
ब्रह्मादि-देवागमनं
सीतायाः प्रस्थानं प्रति ।७८*।

२९^४ क_१ म_{४-८.८.१०.१२} <द_{२.१०}>
अयोध्यायां.

२९^५ द_{८.११} भरद्वाज-समागमम्.

२९^६ अधिपाठः द_{८.११}
प्रेषणं वायु-पुत्रस्य
भरतेन समागमम् ।७९*।

३०^१ म_{८.१२} नास्ति ॥३०^२ क_१ म_{५.८} अभ्युदयः.

वङ्ग-विशेषाः
१.४.३३

१.४.३२

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.३.३८

हरि-रक्षो-विसर्जनम् ।
सीतायाश्च च परित्यागं
प्रकृतीनां च रञ्जनम् ।
अन्-आगतं च यत् किञ्चित्
शामस्य वसुधा-तले ॥३०॥

इत्थ् आर्षे रामायण आदि-काण्डे
तृतीयः सर्गः ॥३॥

सर्व-सैन्य-विसर्जनम्
} स्व-राष्ट्र-रञ्जनं चैव
} वैदेह्याश्च च विसर्जनम्

३०^१ अधिपाठः क_१ म_{५.७.८.११.१३} व_{१.२.४}

अगस्त्य-प्रमुखाणां च महर्षीणां समागमम् ।८०#।

(^१व_२ अगस्त्य-प्रभृतीनां)

अतः परं व_{१.२.४}

राक्षसानां समुत्पत्तिं

रावणस्य जयं तथा ।८१#।

३०^२ म_{१३} नास्ति ॥

३०^३ म_{२.३} परित्यागः.

३०^४ क_१ म_{५.६.८.१२} रञ्जनं प्रकृतेस् तथा.

३०^१ अधिपाठः द

तश्च चकारोत्तरे काण्डे

वाल्मीकिरु भगवान् ऋषिः ।८२#।

अवसान-वचनम् ॥

उत्तरापथ-ग्रन्थेषु नात्र सर्ग-समाप्तिः ॥

द_१ आर्षे वाल्मीकि-रामायणे, द_{२.३}
श्रीमद्-रामायणे बाल-काण्डे, द_४
श्रीमद्-रामायणे, द_५ आर्षे श्रीमद्-
रामायणे, द_६ आर्षे रामायणे बाल-
काण्डे, द_{१.१०} आर्षे रामायणे वाल्मी-
कीये बाल-काण्डे (द_{१०} बाल-काण्डे
नाम), द_{११} आर्षे वाल्मीकीये रामा-
यणे बाल-काण्डे, द_{१२} आर्षे रामायणे
~ आर्षे रामायणे आदि-काण्डे.

वङ्ग-विशेषाः
१.४.४०

१.४.३९

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.४.४

प्राप्त-राज्यस्य रामस्य
चरितं यच्च च धीमतः ।
श्रुति-रत्न-चयाकीर्णं
काव्य-सागरम् अद्भुतम् ॥१॥
कृत्वा चेदम् अ-शेषेण
काव्यं रामायणाह्वयम् ।
चिन्तयामास क इदं
लोके ऽस्मिन् प्रथयिष्यति ॥२॥
अथ चिन्तयतस् तस्य
महर्षेर् भाषितात्मनः ।
तदा जगृहतुः पादौ

वाल्मीकिर् भगवान् ऋषिः ।
चकार चरितं कृत्स्नं
विचित्र-पदम् आत्मवान् ॥
कृत्वापि तन् महा-प्राज्ञः
स-भविष्यं सहोत्तरम् ।
चिन्तयामास को न् एतत्
प्रयुञ्जीयाद् इति प्रभुः ॥
तस्य चिन्तयमानस्य
अगृहीतां ततः *

 अतः परं म_{१,३} ग्रन्थो न प्रयुक्तः ॥
१^२ क_१ म_{५-८.१२} तस्य ~ यच्च च.

१^२ अधिपाठः क_१ म_{५-८.१२} ८२*॥
(पाठान्तरं काण्डे ~ काव्ये)

अतः परं क_१ म_{५-८.१२} १^२ परं म_{१-४.९-११} व
अभ्यागमम् ऋषीणां च शत्रुघ्नस्य विसर्जनम् ।
वने प्रसूतिं सीताया लवणस्य रणे वधम् ॥
काल-दुर्वाससोः प्राप्तिं लक्ष्मणस्य विसर्जनम् ।
स्थापयित्वा सुतान् राज्ये यथा रामो दिवं गतः ॥
त्रैलोक्य-दर्शां तत् सर्वं तपो-योग-बलेन च ।
ददर्श चैव प्रत्यक्षं पाणाव् आमलकं यथा ॥
दृष्ट्वा चान्-भन्तरं चक्रे रामस्य चरितं महत् ।
धर्म-कामार्थ-संयुक्तं पुण्य-भ्रवण-कीर्तनम् ॥८३*॥
(१^२ व_२ राम-~ वने. १^३ म_{२.३} प्राप्तिः. १^४ म_{२.३} सुतं, म_७ सुतौ.
म_{२.३} राष्ट्रे. १^५ म_{१.३.४.११} व त्रैलोक्यं. १^६ व_{१-३} तत्र ~ चैव. १^७ व_१
तन्त्री-पाशा-धरौ वने. १^८ क_१ म_{५.८.८.१२} धर्मार्थ-कामं, म_{२.३}
धर्म-कामार्थं)

१^१ म_{४.९-११} मयाकीर्णं.

१^५ अधिपाठः व
चतुर्विंशत्-सहस्राणि
श्लोकानाम् उक्तवान् ऋषिः ।
तथा सर्ग-शतान् पञ्च
षट् काण्डानि तथोत्तरम् ॥८३*॥

१^५ व_२ प्रथयेद् इति.

वङ्ग-विशेषः

१.४.४५

१.४.४४

दक्षिणापथ-विशेषः

१.४.८

मुनि-वेष-धरौ वने ॥३॥
 वाल्मीकि-शिष्यौ तरुणौ
 रूपौदार्य-गुणान्वितौ ।
 कुशीलवाव् इति ख्यातौ
 सीता-रामाङ्ग-संभवौ ॥४॥
 स तौ मूर्धन्य् उपाघ्राय
 वाल्मीकिर् भगवान् ऋषिः ।
 उवाचेदं तदा वाक्यं
 प्रणताव् अग्रतः स्थितौ ॥५॥
 आर्षं रामायणं काव्यम्
 इदं तावन् मया कृतम् ।
 गृह्णीतं मन्-नियोगेन
 पुण्य-श्रवण-कीर्तनम् ॥६॥
 पौलस्त्य-वध-संयुक्तं
 धर्म-कामार्थ-संहितम् ।
 पाठे गेये च मधुरं
 प्रमाणैस् त्रिभिर् अन्वितम् ॥७॥
 तन्त्री-गीतैश् च मधुरैर्
 अन्वितं सप्तभिः स्वरैः ।
 जातिभिः सप्तभिर् युक्तं
 श्रोत्र-श्रुति-मनोहरम् ॥८॥

मुनि-वेषौ कुशीलवौ

कुशीलवौ तु धर्म-ज्ञौ
 राज-पुत्रौ यशस्विनौ ।
 भ्रातरौ स्वर-संपन्नौ
 ददर्शाश्रम-वासिनौ ॥
 स तु मेधाविनौ दृष्ट्वा
 वेदेषु परिनिष्ठितौ ।
 वेदोपबृंहणार्थाय
 ताव् अग्राहयत प्रभुः ॥
 काव्यं रामायणं कृत्स्नं
 सीतायाश् चरितं महत् ।

पौलस्त्य-वधम् इत्य् एव
 चकार चरित-व्रतः ॥
 पाठ्ये * * *

जातिभिः सप्तभिर् बद्धं
 तन्त्री-लय-समन्वितम्

३^व व_२ तदा ~ वने.व_{१,३,४} तथा ~ तदा.७^र व_{१,३,४} < म_७ > संयुतम् .८^र व_{७,८} < म_{३,४,९,११} > तन्त्रं .क_१ म_{५.६.१२} तु तौ ~ वने.५^र म_{६.८.१२} मुनिः.५^र म_७ उवाचेमौ.क_१ म_{५.८.१२} ततो ~ तदा.६^र म_{२.३} आर्ष्यं ~ आर्षं.६^र म_{१-४.९-११} गृह्णीतं.क_१ म_{४.५.१०} सन् ~ मन् .म_६ मन्त्र-योगेन.म_५ संविधम् .७^र < व_{७.९-११} पाठे > , म_{२.३} वाक्ये.७^र म_{३.४.९.११} उज्ज्वलम् , म_{१२} अर्चितम्
 ~ अन्वितम्.म_{२.३} तन्त्रैर्.व_८ वाक्ये, < व_{३,४} पाठ्ये >

वङ्ग-विशेषाः
१.४.५०

१.४.४८

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.४.१३

* यदा *

शृङ्गार-वीर-बीभत्स-
रौद्र-हास्य-भयानकैः ।
करुणाद्भुत-शान्तैश्च
युक्तं काव्य-रसैर् अपि ॥९॥
वाग्-विधेयं ततस् ताभ्यां
कृतं तच्च च विशेषतः ।
राजर्षीणां पुण्य-कृतां
साधूनां च समागमे ॥१०॥
गुरुणैवम् अनुज्ञातौ
ततस् तौ देव-रूपिणौ ।

हास्य-शृङ्गार-कारुण्य-
वीर-रौद्र-भयानकैः ।
बीभत्सादि-रसैर् युक्तं
काव्यम् एतद् अगायताम् ॥
वाचो विधेयं तत् सर्वं
कृत्वा काव्यम् अ-निन्दितौ ।
ऋषीणां च द्वि-जातीनां
} यथोपदेशं तच्च-ञ्चौ
} जगतुस् तौ समाहितौ ।

८^४ क, श्रोतुः, म_{१,१२} श्रोतुं.
९^१ म_१ करुणां ~ बीभत्सं.
म_२ शृङ्गार-बीभत्स-रौद्रं.
९^२ म_१ हास्य-रौद्रं.
९^३ म_१ बीभत्साद्भुतं.
९^४ म_२ काव्यं.

१^१ द.८.११ युक्तं ~ बद्धं.

द.२.८-१०.१२ रसैः ~ हास्य-.

द.२.८-१०.१२ < म_२ > हास्य-वीर-
भयानकैः.

द.८ वीरादिभी रसैर्.

द.२.१.१० वीरादिभिश्च च संयुक्तं.

द.४ वाक्यम् ~ काव्यम्.

९^४ अधिपाठः उ

एवम् उक्त्वा तु तौ बालौ भगवान् ऋषि-सत्तमः ।
सम्यग् अभ्यापयामास काव्यं राम-कथाश्रयम् ॥८५॥

१^१ क, म_{५,६,८,१२} व_३ च ~ तु.२^१ व, वीरौ ~ बालौ, क, म_{५,८,१२} मुनिं.४^१ म, रामायणाश्रयम्)९^४ अधिपाठः द

तौ तु गान्धर्व-तप-ञ्चौ
मूर्च्छना-स्थान-कोविदौ ।
भ्रातरौ स्वर-संपन्नौ
गन्धर्वाश्च इव रूपिणौ ॥
रूप-लक्षण-संपन्नौ
मधुर-स्वर-भाषिणौ ।
बिम्बाद् इवोद्धृतौ बिम्बौ
राम-देहात् तथापरौ ॥
तौ राज-पुत्रौ कास्त्र्येन
धर्म्यम् आख्यानम् उत्तमम् ॥८६॥
(४^१ द.७-११ अश्विनात् ~ गन्धर्वाश्च)

१०^१ व_३ यथा ~ यदा.
< म_७ यदा >

क, म_{५,६,८,१२} तदा ~ ततः.१०^१ अधिपाठः उ (म, वर्ज)

पुण्यं रामायणं काव्यं तदा तौ मुनिर् अभवीत् ।

गीयताम् इदम् आख्यानं भवद्भ्याम् ऋषि-संसदि ॥८७॥

वङ्ग-विशेषाः

१.४.५६

१.४.५४

दक्षिणापथ-विशेषाः

१.४.१६

* देव-रूपिणौ
* * मध्ये

तौ कदाचित् समेतानाम्
ऋषीणां चैव संनिधौ ।
काव्यं रामायणं नाम
सहिताव् अभ्यगायताम् ॥११॥
शृण्वतां तु तदा काव्यम्
ऋषीणां हर्ष-संभवः ।
सहसाम्भून् महा-शब्दः
साधु साध्व् इति शंसताम् ॥१२॥
सु-प्रीत-मनसश् चैव
मुनयो धर्म-वत्सलाः ।

* भावितात्मनाम्
} आसीनानां समीपस्थाव्
} इदं काव्यम् अगायताम् ।
तच्च ह्रुत्वा मुनयः सर्वे
वाष्प-पर्याकुलेक्षणाः ॥
} साधु साध्व् इति ताव् ऊचुः
} परं विस्मयम् आगताः ।
ते प्रीत-मनसः सर्वे

११^२ अधिपाठः ङ

कुशीलवौ राज-पुत्रौ प्रकृत्या मधुर-स्वरौ ।
रूपानुरूपौ रामस्य विम्बाद् विम्बम् इवोद्धृतौ ॥
वेद-वेदाङ्गेतिहास-शास्त्रेषु परिनिष्ठितौ ।
जगतुस्तौ तदा काव्यं मधुरं मधुर-स्वरौ ॥
यथोपदिष्टम् ऋषीणां संनिधौ ब्रह्म-वादिनाम् ।
तयोर् ब्रह्माभवत् प्रीतः सेन्द्राश् च सुर-सत्तमाः ।
गन्धर्वाः पन्नगाश् चैव पतङ्गाश् च महर्षयः ॥८८॥

(^{१-८} म_{१२} नास्ति ॥ ^१क_१ म_{५.८} अनुरूपौ च, म_६ अनुरूपस्य.
^२व_३ इवोद्धृतौ. ^३म_{२.४.१-११} च ततः ~ तदा. व_३ काव्यं ~ काव्यं.
^४क_१ म_{५.६.८} स्वनौ, म_{२.७} व_१ स्वरैः. ^५क_१ म_६ अथो. ङ अधिपाठः.
^६म_५ ब्रह्मा भवेत्. ^७म_२ गन्धर्वाप्सरसश्. म_{१.७} व पतङ्गाश् ~ पन्नगाश्.
^८म_{१.७} व पन्नगाश् ~ पतङ्गाश्. म_{१-४.१.१०} व_{१-३} महर्षिभिः)

११^२ अधिपाठः द

महात्मानौ महा-भागौ
सर्व-लक्षण-लक्षितौ ॥८९॥

११^१ <म_{१.४.७-११} देव-रूपिणौ, म_{२.३}
दिव्य-रूपिणौ >

११^१ <म_{१-४.७.१.१०} मध्ये >

११^१ अधिपाठः व,
राज-धानीषु राज्ञां च
समीपेष्व् अभ्यगायताम् ॥९०॥

१२^१ व_३ तच्च ह्रुण्वतां ~ शृण्वतां तु.

१२^१ म_{१.७} संघशो ~ सहसा.
म_{१.२} महान् शब्दः.

१२^२ म_६ शृण्वताम्, म_{१३} शंसिताम्.

१३^१ म_६ नास्ति ॥

द_{८-१०} मध्ये सर्भां ~ आसीनानां.

वङ्ग-विशेषाः
१.४.६१

१.४.६०

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.४.१९

* तत् *

शशंसुर भ्रातरौ तत्र
गायन्तौ तौ कुशीलवौ ।
संरक्तं चापि रक्तं च
परया स्वर-संपदा ॥१३॥

प्रशशंसुः प्रशस्तव्यौ
गायमानौ *
सहितौ मधुरं रक्तं
संपन्नं *

१३^४ <म_{१.४.९-११} तत् >म_{२.३} तु ~ तत्र.१३^४ अधिपाठः क_१ म_{४-६.८.१२} वर्जं सर्वत्र

अहो भावानुगं काव्यम्
अहो गीतम् अ-विस्वरम् ।
अहो भगवता सम्यग्
रामस्य चरितं महत् ।
चिर-वृत्तम् इव वा एतत्
प्रत्यक्षम् इव दर्शितम् ॥९१॥

अहो गीतस्य माधुर्यं
श्लोकानां च विशेषतः ।
चिर-निर्वृत्तम् अप्य् *

(^१व_{२.४} <म_७> संगीतम् ~ काव्यम् ।
व_१ अहो भावानुसंगीतम् ।
^२व_१ महा-काव्यं महा-स्वरम् ।
^४व_१ प्रान्ते कृतं ~ महत् ।
^६व <म_{१.७}> दृश्यते)

(^१म_{२.३} अतो ~ अहो ।
म_१ अहो भावानुसंगेयम् ।
^२म_{२.३} अतो ~ अहो ।
^३म_{२.३} अतो ~ अहो ।
^४म_{२.३} विनिवृत्तम् ।
म_{१.२.७} अपि ~ इव)

९१* परं म_{२.३.९-११} व

संस्कृतं मधुरं चैव समाक्षर-पद-क्रमम् ।
प्रयोक्तारान् इमौ चापि सम्यग् अस्य कुशीलवौ ॥९२॥

(^२म_{२.३} समाजनं ~ समाक्षरं ।
^३म_{२.११} चास्य ~ चापि)

९२* परं म_{२.३.९-११} व, १३^४ परं क_१ म_{४-६.८.१२} ९१* परं म_{१.७}

कुमारौ देव-गर्भामौ तरुणौ मधुर-स्वरौ ।
अहो श्राव्यम् अहो स्वाद्यम् अहो गीतम् अ-विस्वरम् ॥
युक्तं च मधुरं चैव परया स्वर-संपदा ।
पद-संधि-समायुक्तं ताल-तान-समन्वितम् ॥९४॥

(^१व_१ गीतम्, व_२ साधु, व_३ श्राव्यम्
~ स्वाद्यम् ।
^४व_१ अहो स्वाद्यम् अहो स्वरम्)

(^२म_{६.८} मधुर-स्वनौ ।
^३म_{५.१०} श्राव्यम् ~ श्राव्यम् ।
^४क_१ म_{५.६.८.१२} सु-विस्तरम् ~ अ-वि° ।
^५म_{१.४.९-११} वृत्तं ~ संधि° ।
^६क_१ म_{५.६.८.१२} भाव°, म_{२.३.७}
<व_{२.४}> तारं ~ तानं)

१३^४ व_२ संयुक्तं ~ संरक्तं.

म_७ संयुक्तं ~ संरक्तं ।
म_७ <व_{१.४}> चाति ~ चापि ।
म_{२.३} वा विरक्तं ~ चापि रक्तं ।

१३^४ व_{३.७.९-११} संपन्नौ.

वङ्ग-विशेषाः
१.४.६३

१.४.६२

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.४.२१

* * साधु

एवं प्रशस्यमानौ तौ
श्लाघ्यमानौ महर्षिभिः ।
भूयो रक्ततरं स्वादु
मधुरं चाप्य् अगायताम् ॥१४॥
ताभ्यां प्रीतो मुनिः कश्चित्
पानीय-कलशं ददौ ।
कश्चिद् वन-फलं स्वादु
वलकलं कश्चिद् ईप्सितम् ॥१५॥

तपः-श्लाघ्यैर् महात्मभिः
संरक्ततरम् अत्यर्थं
* ताव् *
प्रीतः कश्चिन् मुनिस् ताभ्यां
संस्थितः कलशं ददौ ।
{ प्रसन्नो वलकलं कश्चिद्
} ददौ ताभ्यां महा-यशाः ॥

१४^१ व, प्रकाश्यमानौ.

१४^२ व_{२-४} बहु ~ रक्तं.
< म_{१-३,७,९,१०} साधु >

१५^१ व_{२-४} पन्य-फलं.

१४^१ म_२ श्राव्यमानौ.
< द_{८-११} महर्षिभिः >
म_{४,९,११} रक्तांतरं.

१४^२ म_{१,२} चाथ ~ चापि.

१५^१ अधिपाठः द_{४,८-११}
अन्यः कृष्णाजिनं प्रादाद्
यज्ञ-सूत्रं तथापरः ।
कश्चित् कमण्डलुं प्रादान्
मौञ्जीम् अन्यो महा-मुनिः ॥
वाससी द्वे ददाव् अन्यः
कुठारम् अपरो मुनिः ।
काषायम् अपरो वस्त्रं
चीरम् अन्यो ददौ मुनिः ॥
जटा-बन्धनम् अन्यस् तु
काष्ठ-रञ्जुं मुदान्वितः ।
यज्ञ-भाण्डम् ऋषिः कश्चित्
काष्ठ-भारं तथापरः ॥
औदुम्बरीं वृषीम् अन्यः
स्वस्ति केचित् तथावदन् ।
आयुष्यम् अपरे प्रोचुर्
मुदा तत्र महर्षयः ॥
वदुर् एवं वरं प्रीता
ऋषयः सत्य-वादिनः ॥१५॥
(^१ द_८ अन्यः कृतात्माजिनम् अदाद्.
^२ द_{८,१०} अथापरः.
^३ द_{९-११} ताभ्यां ददौ तदा इष्टः.)

वक्त्र-विशेषः

१.४.६५

* आर्षम् अद्भुतम्
* * एवं

सत्कृत्यानाययामास

१.४.६५

एवं पूर्वम् इदं काव्यं
मुनिभिः प्रतिपूजितम् ।
बीज-भूतं मनुष्याणां
कवीनाम् उपजीवनम् ॥१६॥
प्रशस्यमानौ ताव् एतौ
कदाचिद् देव-रूपिणौ ।
राज-धानीषु राज्ञां च
समीपेषु अभ्यगायताम् ॥१७॥
अथाश्वमेधे रामो ऽपि
ताव् उपश्रुत्य गायनौ ।
सत्कृत्यैवानयामास
पुरूपैर् आप्त-कारिभिः ॥१८॥

दक्षिणापथ-विशेषः

१.४.२९

आश्चर्यम् इदम् आख्यानं
मुनिना संग्रहीतम् ।
परं कवीनाम् आधारं
समाप्तं च यथा-क्रमम् ॥
* सर्वत्र
* तत्र गायकौ
रथ्यासु राज-मार्गेषु
ददर्श भरताग्रजः ॥
स्व-वेश्म चानीय ततो
आतरौ स कुशीलवौ ।
पूजयामास पूजाहौ
रामः शत्रु-निवर्हणः ॥

अतः परं द. २-११

वृषीम् अन्यस् तदा प्रादात्
कौपीनम् अपरो मुनिः ॥१६॥

(१ द. त्रिसीम् ~ वृषीम्)

१ द. जटि-बन्धनम्.

११ द. श्रुवाम्, द. २.९ ब्रह्मीम् ~ वृषीम्.

१२ द. तदा ~ तथा.

१३ द. २-११ प्राहुर ~ प्रोचुर.

१४ द. २-११ ददुश् चैवं वराद् सर्वे)

१६^१ म. २.३ पूर्व ~ एवं, एवं ~ पूर्व.
म. <व.४> काव्य ~ पूर्व, पूर्व ~
काव्यं.

म. वाक्यं ~ काव्यम्.

१६^२ म. ४.७.२-११ जीव° ~ बीज°.१६^३ क. कवीनां मतम् अद्भुतम्.१७^१ व. प्रणश्यमानौ.

१८^१ क. म. ५-६.१२ सत्कृताब् आ°, म.
सत्कृत्यौ चा°, म. २.३ सद्-वृताब् आ°,
म. <व. १.४ (व, प्रान्ते)> संस्कृत्य
चा° ~ सत्कृत्यैवा°.

१६^४ अधिपाठः द

अभिगीतम् इदं गीतं

सर्व-गीतेषु कोविदौ ।

आयुष्यं पुष्टि-जननं

सर्व-श्रुति-मनोहरम् ॥१७॥

वङ्ग-विशेषाः १.४.७१	१.४.७०	दक्षिणापथ-विशेषाः १.४.२२
* * विनीतौ *	<p>रामस् तत्रासने शुभ्रे स्पर्ध्यास्तरण-संवृते । उपविश्य तु शुश्राव तद् आत्म-चरितं महत् ॥१९॥ दृष्ट्वाथ रूप-संपन्नौ ताव् उभौ गायनौ तदा । उवाच लक्ष्मणं रामः सर्वांश् चैव सभासदः ॥२०॥ श्रूयताम् इदम् आख्यानम् अनयोर् देव-वर्चसोः ।</p>	<p>आसीनः काञ्चने दिव्ये स च सिंहासने प्रभुः । उपोपविष्टः सचिवैर् भातृभिश् च परं-तपः ॥ दृष्ट्वा तु * विनीतौ भ्रातराव् उभौ शत्रुघ्नं भरतं तथा</p>
<p>१८^१ अधिपाठः व, पूजयामास पूतात्मा सत्कारैश् तौ स्व-अलंकृतौ ॥१८॥</p> <p>१८^२ अधिपाठः, उ (१८* परं व, ताव् इदं जगतुस् तत्र काव्यं राम-प्रचोदितौ । कर्मन्तरेषु विप्राणां राम-लक्ष्मण-संनिधौ ॥ शत्रुघ्न-भरतादीनाम् अन्येषां च महीक्षिताम् । वसिष्ठान्नि-पुरोगानां संनिधौ ब्रह्म-वादिनाम् ॥१९॥ (^१व, प्रान्ते नृप-भूप-महीक्षितः)</p>		
<p>१९^१ व_{२.४} शुद्धे. व, संवृतः (प्रान्ते संवृते)</p>	<p>म_१ रामस् तत्राश्रमे शुभ्रे. १९^१ म_{२.३} सृष्ट्-आ^१, म_{४.९.११} शुद्धा^१ ~ स्पर्ध्या^१. क, म_{१.६.१२} संयुते ~ संवृते.</p>	
<p>१९^२ अधिपाठः उ आर्षं रामायणं सार्धं भ्रातृभिर् भरतादिभिः । पौर-ज्ञानपदैश् चैव वृतः शत-सहस्रशः ॥१००॥ (^१व, काव्यं (प्रान्ते आर्षं) ^२व, प्रान्ते श्रुतः ~ वृतः. म_{२.३} सहस्रशैः)</p> <p>अतः परं व, श्रुत्वा रामस् तदोवाच सर्वांस् तत्र सभासदः ॥१०१॥</p>		
<p>२०^१ व_१ बालकौ ~ विनीतौ, व_२ विनीतौ ~ ताव् उभौ, ताव् उभौ ~ विनीतौ.</p>	<p>२०^१ म_१ तु ~ अथ. म_१ भ्रातरौ ~ ताव् उभौ. म_२ व्रीडितौ ~ गायनौ. २१^१ म_{४.९.११} एतयोर् ~ अनयोर्.</p>	<p>द_१ इष्टारम-; द_२ इष्टा सु- द_{१.२.७.१२} ताव् उभौ नियतस् तदा.</p>

वङ्ग-विशेषाः
१.४.७३

१.४.७२

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.४.३६

* प्रगास्यतः

* * * * समागतैर्

विचित्रार्थ-पदं सम्यग्
गायतोर् मधुर-स्वरम् ॥२१॥
इमौ हि बालौ नृप-लक्षणान्वितौ
कुशीलवौ चैव तपो-वनाश्रयौ ।
ममेति-वृत्तं किल गेयम् अद्भुतं
महर्षि-बाल्मीकि-कृतं प्रगायतः ॥२२॥
ततस् तु तौ राघव-संप्रचोदिताव्
अगायतां कान्यम् इदं यथा-क्रमम् ।
स चापि रामः सहितः सभा-गतौ
बभूव तत्रार्पित-चेतनस् तदा ॥२३॥
इत्य् आर्षे रामायण आदि-काण्डे
चतुर्थः सर्गः ॥४॥

गायिनौ ताव् अचोदयत् ॥
इमौ मुनी पार्थिव-लक्षणान्वितौ
* * महा-तपस्विनौ ।
ममापि तद् भूति-करं प्रवक्ष्यते
महानुभावं चरितं निबोधत ॥
* * * राम-वचः-प्रचोदिताव्
* मार्ग-विधान-संपदा ।
* * * परिषद्-गतः शनैर्
बुभूषया सक्त-मना बभूव ह ॥

क, स्वरम्, म, स्वनम् ~ स्वरम्.

२१^१ द_३ गायताम् हृत् अचोदयत्,
द_{७-१०-१२} गायकौ समचोदयत्,
द_{११} गायमानाव् अचोदयत्.

२१^२ अधिपाठः द
तौ चापि मधुरं रक्तं
संचितायत-निःस्वनम् ।
तन्त्री-लयवद् अत्यर्थं
विश्रुतार्थम् अगायताम् ॥
ह्लादयस् सर्व-गात्राणि
मनांसि हृदयानि च ।
श्रोत्राश्रय-सुखं गेयं
तद् बभौ जन-संसदि ॥१०२॥
(^१द_{७-१२} वीरौ ~ चापि. ^२द_{७-१२}
निःस्वनौ. ^३द_{७-१०-१२} ह्लादयन्)
द, चाति-, द_{१-१०} चापि ~ चैव.

२२^१ व_{१,२} तपो-धना°, व_१ प्रान्ते तपो-वना°.
व_{३,४} कुशो लवश्च.

म_{१,२-११} एव ~ चैव.

२२^२ म_{१२} गानम् ~ गेयम्.
२२^३ क_१ म_{६-८-१२} प्रगास्यतां, म_१ प्रगा-
यतौ, म_{११} प्रगासतां ~ प्रगायतः.
२३^१ क_१ म_{६-८-१२} प्रगायतां.

२३^१ <म_{१,४-१,१०} सहितैः समाहितैः>
व_१ सहितैः. व_१ सभा-गतैर्.

२३^२ म_{२,३} तथा ~ तदा.द_{१०} परिवर्ज-जनैः.द_{७-१२} ह नास्ति.

वङ्ग-विशेषाः

दक्षिणापथ-विशेषाः

अवसान-वचनम् ॥

व_२ नात्र सर्ग-समाप्तिः ॥
 व_३ वृत्तान्त-संग्रहः, व_४ काव्योपसंक्षेपः
 ~ चतुर्थः सर्गः.
 व, इत्य् आदि-काण्डे काव्योपसंक्षेपः
 चतुर्थः सर्गः.

क, म_{१.६.१३} बाल-काण्डे काव्य-संक्षेपः,
 म_{१-४.७.११} आदि-काण्डे कथा-संक्षेपः
 (म_{२.३.७} काव्योपसंक्षेपः, म_{४.१.११}
 काव्य-संक्षेपः) ~ आदि-काण्डे.
 म_{१.६} नाम ~ चतुर्थः.
 म_{३.१} चतुर्थः सर्गः नास्ति ॥
 म_८ इति काव्य-संक्षेपः चतुर्थः सर्गः,
 म_{१०} रामायणे आदि-काण्डे काव्य-
 संक्षेपः ~ इत्य्... सर्गः.

द_{१.७.१२} आर्षे रामायणे बाल-काण्डे,
 द_२ श्रीमद्-रामायणे बाल-काण्डे,
 द_{३.५} श्रीमद्-बाल-काण्डे, द_४ श्रीमद्-
 बाल-काण्डे रामायणे, द_८ श्री-रामायणे
 बाल-काण्डे, द_{१-११} आर्षे रामायणे
 वाल्मीकीये बाल-काण्डे (द_{१०} अधिपाठः
 नाम) ~ आर्षे रामायणे आदि-काण्डे.

वङ्ग-विशेषाः

१.५.४

१.५.४

दक्षिणापथ-विशेषाः

१.५.४

सागरान्ता मही येषाम्
 आसीद् वीर्याजिता किल ।
 आ मनोः पुण्य-कीर्त्तीनां
 राज्ञाम् अमित-तेजसाम् ॥१॥
 सगरः पूर्व-जो येषां
 सागरो येन खानितः ।
 षष्टिः पुत्र-सहस्राणि
 यं यान्तं पृष्ठतो ऽन्वयुः ॥२॥
 इक्ष्वाकूणाम् इदं तेषां
 वंशे कीर्त्ति-विवर्धनम् ।
 निबद्धं पुण्य-कीर्त्तीनां
 रामायणम् इति श्रुतम् ॥३॥
 तद् इदं श्रूयताम् आर्षं
 पुण्यं पाप-भयापहम् ।
 धर्म-कामार्थ-संयुक्तं
 श्रुति-स्मृत्य-उपबृंहितम् ॥४॥

सर्वा पूर्वम् इयं येषाम्
 आसीत् कृत्स्ना वसुं-धरा ।
 प्रजापतिम् उपादाय
 नृपाणां जय-शालिनाम् ॥
 येषां स सगरो नाम

* * पर्यवारयन्

राज्ञां वंशे महात्मनाम्
 महद् उत्पन्नम् आख्यानं

* * वर्तयिष्यामि
 सर्वं निखिलम् आदितः ।
 धर्मार्थ-काम-सहितं
 श्रोतव्यम् अन्-अस्यया ॥

१ प्राक्पाठः क_१ म_{५.६-८.११.१२} < व_{३.४} >
 ततश्च तौ स्वर-संपन्नौ
 कुमारौ तत्र संसदि ।
 अगायतां नवं काव्यं
 रामायणम् इति स्मृतम् ॥१०३॥
 (१ क_१ म_{६.११} सुरं ~ स्वरं.
 ५ म_{११} स्मृता, म_{१२} स्मृतौ)

१^२-२^१ म_{१२} नास्ति ॥१^२ क_१ म_{६.८.११} आसनां, म_{१.९.१०}
 आत्मनः, म_५ आस्तानां ~ आ मनोः.२^५ म_{२.३.५.८} ययुः ~ ऽन्वयुः.म_७ वंशः ~ वंशे.क_१ म_{५.६.१२} < व_२ > स्मृतम्.४^१ म_१ < व_४ > आर्षं ~ आर्षं.< व_{२.८.१०-१२} धर्म-कामार्थं >२^३ व_२ षष्टि ~ षष्टिः.३^१ व_३ वंश- ~ वंशे.३^५ व_७ इदं ~ इति.४^१ व_४ < म_७ > काम-धर्मार्थं.२^१-३^२ व_३ नास्ति ॥४^१ < व_२ सर्व >< क_१ म_{६.८} धर्मार्थ-काम >४^५ व_{८.११} अन्-अस्यया.

वङ्ग-विशेषः १.५.८	१.५.८	दक्षिणापथ-विशेषः १.५.८
	<p>कोसलो नाम श्रुतः स्फीतो जन-पदो महान् । निविष्टः सरयू-तीरे पशु-धान्य-धनर्द्धिमान् ॥५॥ अयोध्या नाम तत्रासीन् नगरी लोक-विश्रुता । मनुना मानवेन्द्रेण पुरैव परिनिर्मिता ॥६॥ आयता दश च द्वे च योजनानि महा-पुरी । श्रीमती त्रीणि विस्तीर्णा सु-विभक्त-महा-पथा । शोभिता राज-मार्गेण जल-संसिक्त-रेणुना ॥७॥</p>	<p>प्रभूत-धन-धान्यवान् } * * नगरी } तत्रासीत् * या पुरी निर्मिता स्वयम् { राज-मार्गेण महता { सु-विभक्तेन शोभिता । { युक्त-पुष्पावकीर्णेन { जल-सिक्तेन नित्यशः ॥</p>
<p>७^१ व_५ परि-~ त्रीणि.</p>	<p>५^२ म_{२.३} महत् ~ महान्. ५^५ म_{२.३} परं ~ पशुं. म_{२.४.१-११} < व_२ > सश्रुद्धिमान्. ६^१ म_{५.११} < व_४ > मनु-नाम्ना नरेन्द्रेण. ६^५ म_{२.४.१-११} < व_३ > यत्नेन ~ पुरैव. क, म_{५.६.८.१५.१२} काति-~ त्रीणि.</p>	<p>७^२ व_{७.१.१०.१२} योजनानां.</p>
<p>७^३ अधिपाठः उ नाना-संस्थान-शोभिता सु-विभक्तान्तर-द्वारा ॥१०४*॥ (^१क, म_{५.६.८.१२} रत्नं, म_७ व नव ~ नानां. म_{२.३} नाना-स्थान- सुशोभिता. ^२म_७ व_{१.४} सु-विभक्तान्त-विषया, व_३ सु-विभक्तापणा पुण्या)</p>		
<p>७^४ व, सु-विस्तीर्णं (प्रान्ते सु-विभक्तं) व_{२.४} सु-विभक्त. ७^५ व_३ संक्रान्तं ~ संसिक्तं.</p>		
<p>७^६ अधिपाठः ब नाना-वणिग्-जनोपेता नाना-रत्न-विभूषिता । महा-शाक्यन्वित्वा दुर-ना उद्यान-प्रवरैर् युता ॥ दुर्ग-नाम्भीर-परिखा नानायुध-समन्विता । कपाट-तोरण-युता उपेता धन्विभिः सदा ॥१०५*॥</p>		

वङ्ग-विशेषः १.५.१३	१.५.१३	दक्षिणापथ-विशेषः १.५.११
	<p>राजा दशरथो नाम महात्मा राष्ट्र-वर्धनः । तां पुरीं पालयामास स्व-पुरीं मघवान् इव ॥८॥ दृढ-द्वार-प्रतोलीकां सु-विभक्तान्तरापणाम् । नाना-यन्त्रायुधवतीं नाना-शिल्प-गणान्विताम् ॥९॥ शतश्री-परिखोपेताम् उच्छ्रित-ध्वज-तोरणाम् ।</p>	<p>तां तु राजा दशरथो महान् राष्ट्र-विवर्धनः । पुरीम् आवासयामास दिवं देव-पतिर् यथा ॥ कपाट-तोरणवतीं सर्व-यन्त्रायुधवतीम् उपेतां सर्व-शिल्पिभिः ॥ } उच्चाटाल-ध्वजवतीं } शतश्री-शत-संकुलाम् ।</p>
<p>(^१व_{१.२.४} उद्यानाम्न-वनायुता (व_२ °वनान्विता), व_३ उद्यान-प्रणवायुता (प्रान्ते °भ्रमवायुता). ^१व, °गभीर°. °व_३ समेता ~ उपेता)</p>	<p>(^१म_२ °वर्ण° ~ °रत्न°. ^१क_१ म_{५.७.१२} <व_{१.३.४} (व_१ प्रान्ते)> महा-शाला- वृता, म_{२.३} महा-रत्नान्विता. ^१क_१ म_{५.६.८.१२} उद्यानास्तरणान्विता (म_८ °वृता), म_९ उद्यानाम्नपरायुता. ^१क_१ म_{५.६.८.११.१२} <व_१> कपाट°. म_{२.३} °तोरण-प्रभा. ^८म_९ तदा ~ सदा)</p>	
<p>१^१ व_३ सु-विभक्तान्तरालयाम्. व_{२-४} °गुणान्विताम्.</p>	<p>८^१ म_२ राज्ञा. ८^२ क_१ म_{५.६.८} धर्मात्मा, म_{१२} धर्मिष्ठो. क_१ म_{५.६.८.१२} सु-विभक्ततरापणाम्. ९^१ म_{२.३.४.९} °शिल्पि°. म_{१.३} °गणायुताम्, म_{४.९-११} °गणैर् युताम् ~ गणान्विताम्.</p>	
<p>९^१ अधिपाठः क_१ म_{५.६-८.१२} (म_१ प्रान्ते), १०^१ परं व_{१.४}, १०^२ परं व_३ हस्त्य-अश्व-रथ-संपूर्णा नाना-यान-समाकुलाम् । नाना-पार्श्व-भृत्यैश् च वणिग्भिश् चोपशोभिताम् ॥१०६॥ (^१व_{१.३} °पार्श्व-भृत्यैश्, व_४ °पथिक- भृत्यैश्. ^१व_१ नानास्त्रैश् चोपशोभिताम्, व_{१.४} (व_१ प्रान्ते) वणिग्भिश् चोपजीविताम्) अतः परं म_{१.७} व_{१.३.४} ११^१ परं क_१ म_{६.८.१२} निधान-शत-संवाधां सर्वैश् च विभवैर् युताम् ॥१०६॥ (^१व_{१.४} विधान°, व_३ वितान°)</p>	<p>(^१म_{१.७} °पथिक-भृत्यैश्)</p>	<p>९^१ अधिपाठः व सूत-मागध-संवाधां श्रीमतीम् अतुल-प्रभाम् ॥१०७॥</p>
	<p>१० क_१ म_{५.६.८.१२} नास्ति ॥ १०^१ म_{१.३.७} व_{१.४} °परिघो°, म_२ °परितो°. १०^२ म_२ उच्छ्रितां.</p>	

वङ्ग-विशेषाः
१.५.१७

१.५.१६

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.५.१५

नाना-रत्न-चयाकीर्णा
धन-धान्य-समन्विताम् ॥१०॥
देवतायतनैश् चैव
विमानैर् इव शोभिताम् ।
सभोद्यान-प्रपाभिश् च
रुचिराभिर् अलंकृताम् ॥११॥
प्रविभक्त-महा-वेडमां
नर-नारी-गणान्विताम् ।
विद्वच्च-छरार्य-पुरुषैर्
आकीर्णाम् अमरोपमैः ॥१२॥
महा-प्रासाद-शिखरैः
शैलाग्रैर् इव शोभिताम् ।

उद्यानाभ्र-वनोपेतां
महतीं साल-मेखलाम् ।
दुर्ग-गम्भीर-परिधां
दुर्-गाम् अन्यैर् दुर्-आसदाम् ॥
वाजि-वारण-संपूर्णां
गोभिर् उष्ट्रैः खरैश् तथा ।
सामन्त-राज-सङ्घैश् च
बलि-कर्मभिर् आवृताम् ॥
नाना-देश-निवासैश् च
वणिग्भिर् उपशोभिताम् ।
प्रासादै रत्न-विकृतः
पर्वतैर् उपशोभिताम् ॥

१०^१ अधिपाठः व,
महा-शाखान्वितां दुर्-गाम्
उद्यानाभ्र-वनैर् युताम् ॥११०*॥

१०^२ अधिपाठः द
वधू-नाटक-सङ्घैश् च
संयुक्तां सर्वतः पुरीम् ॥१०९*॥

११^१ व, अति-~ इव.

११ पूर्वोत्तरार्धयोर् व्यत्यासः क, म_{५.६.८.१२} ॥
क, म_{६.८} <व_१> उप-, म_७ अभि-
~ इव.
क, म_{६.८-११} प्रभाभिश्, म_{२.३}
प्रजाभिश्, म_५ प्रमिभिश्.

^१ व_{७.८.१२} परिधां.

१२^१ व, विद्वद्भिर् आर्य-पुरुषैर्.

१२^१ म_{१.३.४.९-११} <व_{१.२}> हर्म्यां ~
वेडमां.
१२^२ म_८ समाकुलाम् ~ गणान्विताम्.
क, म_{२.८.९-११} छहर्षं ~ विद्वच्चं.

^१ व, खरैर् युताम्.

१२^१ अधिपाठः उ

आरोहम् इव रत्नानां प्रतिष्ठानम् इव श्रियः ॥१११*॥

(^१ व, अधिष्ठानम् ~ प्रतिष्ठानम्)

(^१ म, प्रमोहम्, म_{८-१०} प्ररोहम्.
^१ म, श्रियम्)

१३^१ व, शैलाग्रम्.

१३^१ क, प्रासादं. क, म_{६.८.१२} <व_२>
उप-~ इव.
<व_{१०} इव शोभिताम्>

वक्त्र-विशेषाः
१.५.२१

१.५.२१

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.५.१९

°कलिं

विमान-चय-संबाधाम्
इन्द्रस्येवामरावतीम् ॥१३॥
अष्टापद-पदालेख्यै
रम्याम् आलिखिताम् इव ।
नाना-रत्न-चयैश् चित्रां
हृष्ट-पुष्ट-जनायुताम् ॥१४॥
अ-विच्छिन्नान्तर-गृहां
सम-भूमि-निवेशनाम् ।
मृदङ्ग-वेणु-वीणानां
रम्यैः शब्दैर् विनादिताम् ॥१५॥
ब्रह्म-घोष-स्वनवतीं
धनुः-स्वन-निनादिताम् ।
वरान्न-पान-सलिं
शालि-तण्डुल-भोजनाम् ।
धूप-माल्य-हविर्-गन्धैर्
हृद्यैश् चाप्य् अधिवासिताम् ॥१६॥

कूटागारैश् च संपूर्णाम्

चित्राम् अष्टापदाकारां
वर-नारी-गणैर् युताम् ।
सर्व-रत्न-समाकीर्णां
विमान-गृह-शोभिताम् ॥
गृह-गाढाम् अ-विच्छिद्रां
सम-भूमौ निवेशिताम् ।
शालि-तण्डुल-संपूर्णाम्
इक्षु-काण्ड-रसोदकाम् ॥
दुन्दुभीभिर् मृदङ्गैश् च
वीणाभिः पणवैस् तथा ।
नादिता भृशम् अत्यर्थं
पृथिव्यां ताम् अन्-उत्तमाम् ॥
विमानम् इव सिद्धानां
तपसाधिगतं दिवि ।

१३^१ व_{२,३} °शत° ~ °चय°.१३^१ म_{२-४} °ल्लै, म_० °लिं.°द_{७,१२} °गणायुतां, द_{२,११} °गणायुतां.१५^१ व_२ °निवेशिनीम्.१४^१-१५^१ मृ नास्ति ॥१४^१ म_{४,९,१०} छन्नां ~ चित्रां.१४^४ क_१ म_{५,१२} °जनैर् युताम्.१५^१ क_१ म_{६,१२} <व_१> गुहां, म_५ गुहीं.म_{१,९} °निवेशनाम्, म_{७,१०} °निवेशिताम्.१५^१ म_{२,३} °वीराणां.°द_{११} अविच्छिन्नां.°द_{८,९,११} °तण्डुल°.१५^४ म_{५,१२} <व_{१,२}> निनादिताम्.१५^४ अधिपाठः उ (म_{५,८} व_२ वर्ज)

नित्योत्सव-समाजाख्यां नित्य-हृष्ट-जनायुताम् ॥१३३॥

(°क_१ म_{६,१२} °पुष्ट-जनैर् युताम्, व_१ °जनाकुलाम्)१६^१ <म_{५,६,८,११} °कलिं> व_२ °कलिं.१६^४ व_३ °कुल्यैर् ~ °गन्धैर्.१६^४ व_१ अप्य् ~ चाप्य्.१६^१ क_१ म_{५,६,१२} °शब्दवतीं.१६^१ म_{१-४,१०} <व_{३,४}> विनादिताम्.<व_५ °सलिं>म_{४,९,११} चैव ~ चापि.

वङ्ग-विशेषाः
१.५.२४

१.५.२३

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.५.२४

लोकपालोपमैः शूरैः
सर्व-शास्त्रार्थ-पारगैः ।
गुप्तां योध-शतैश् चापि
नागैर् भोगवतीम् इव ॥१७॥
स्वयं चैवेन्द्र-कल्पेन
पुरी देव-पुरोपमा ।
सु-गुप्तेक्ष्वाक्कु-नाथन
राज्ञा दशरथेन सा ॥१८॥

सु-निवेशित-वेश्मान्तां
नरोत्तम-समावृताम् ॥
ये च बाणैर् न विध्यन्ति
विविक्तम् अपरापरम् ।
शब्द-वेध्यं च वितंत
लघु-हस्ता विशारदाः ॥
सिंह-व्याघ्र-बराहाणां
मत्तानां नदतां वने ।
हन्तारो निशितैः शस्त्रैर्
बलाद् बाहु-बलाद् अपि ॥
तादृशानां सहस्रैस् ताम्
अभिपूर्णां महा-रथैः ।
पुरीम् आवासयामास
राजा दशरथस् तदा ।
ताम् अग्निमद्भिर् गुणवद्भिर् आवृताम्
सहस्र-दैः सत्य-रतैर् महात्मभिर्
* ऋषिभिश् च केवलैः ॥

वराग्निवद्भिर् **

सहस्र-दैः *

वराग्निमद्भिर् गुणवद्भिर् अन्विता
द्विजोत्तमैर् वेद-वद्-अङ्ग-पारगैः ।
सहस्रशैः सत्य-तपो-दयान्वितैर्
महर्षि-कल्पैर् यतिभिर् यतात्मभिः
॥१९॥

१७^१ व_२ योध-त्रैश्.१९^१ < म_{१-४.९-१२} वराग्निवद्भिर् >

१७^१ क_१ म_{५.६.८.१२} सर्व-शास्त्र-विशारदैः.
१७^२ म_{१२} भोगैर् ~ नागैर्.
क_१ म_{५.६.१२} भगवती यथा.
१८^१ म_{१-३.९-११} < व_३ > पुरीं देव-पुरो-
पमाम्.
१८^२ म_{१-४.७.९-११} < व_३ > गुप्तम् ~
सु-गुप्ता.
१८^३ म_{१-४.९-११} < व_३ > च ~ सा.
< व_४ वराग्निमद्भिर् >
म_{१-४.९-११} < व_३ > अन्विताम्.
१९^१ क_१ वेदाङ्ग^० ~ वद्-अङ्ग^०, म_{५.६.८.१२}
सद्-अङ्ग^०.
१९^२ क_१ म_{५-८.१२} < व_४ द_{१०} > सहस्रशः,
म_{२.३} संतुष्ट-दैः.
म_{२-४.६.९} < व_{१.४} > दमान्वितैर्.

^१ व_{७.१२} विध्यन्ते ~ विध्यन्ति.
^२ द_{१०} अवरावरम्, द_{१०} अपरावरम्,
^३ व_{१-५} नदतां, द_८ मदतां ~ नदतां.
^४ व_{७.८.१०-१२} बाहु-बलैर्

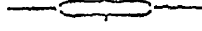
द_{१०} पाठकैः ~ पारगैः.

< म, सहस्र-दैः >

वङ्ग-विशेषः

दक्षिणापथ-विशेषः

इत्य् आर्षे रामायण आदि-काण्डे
पञ्चमः सर्गः ॥५॥

१९^४ क_१ म_{५.६.१२} महात्मभिः ~ यतात्मभिः.

अवसान-वचनम् ॥

व_{२-४} अयोध्या-वर्णनं नाम सर्गः (व_२
चतुर्थेः सर्गः) ~ पञ्चमः सर्गः.
व_१ इत्य् आदि-काण्डे अयोध्या-वर्णनम्.

म_{१०} श्री-रामायणे ~ आर्षे रामायणे.
म_६ <द_८> श्री-रामायणे ~ रामा-
यणे.
क_१ म_{१.६.१०} अयोध्या-वर्णनं नाम
सर्गः, म_{२.४.५.७.९-१२} अयोध्या-वर्णनं
नाम (म_७ नास्ति) पञ्चमः (म_{१-११}
नास्ति) सर्गः (म_५ नास्ति), म_३
अयोध्या-वर्णनं ~ पञ्चमः सर्गः.

द_{१.३-५} श्रीमद्-, द_२ श्रीमद्-वाल्मीकि-
रामायणे, द_{१०.११} आर्षे रामायणे
वाल्मीक्ये ~ आर्षे रामायणे.
द <म_{४.८.१०}> बाल-काण्डे (द_{१०}
बाल-काण्डे नाम) ~ आदि-काण्डे.

वङ्ग-विशेषाः
१.६.५

१.६.५

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.६.५

* नियतेन्द्रियः
धन-धान्यार्द्धि-विभवैः

* * साथ

पुर्यां तस्याम् अयोध्यायां
वेद-वेदाङ्ग-पारगः ।
दीर्घ-दर्शी महा-तेजाः
पौर-जानपद-प्रियः ॥१॥
इक्ष्वाकूणाम् अतिरथो
यज्वा धर्म-भृतां वरः ।
महर्षि-कल्पो राजर्षिस्
त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥२॥
बलवान् विजितामित्रो
नीतिमान् विजितेन्द्रियः ।
धन-धान्यैश् च विभवैः
शक्र-वैश्रवणोपमः ॥३॥
आदि-राजो मनुर् इव
प्रजानां परिरक्षिता ।
राजा दशरथो नाम
बभूव त्रिदशोपमः ॥४॥
तेन सत्याभिसन्धेन
त्रि-वर्गम् अनुपश्यता ।
पालिताभूत् पुरी श्रेष्ठा
शक्रेणोवामरावती ॥५॥

वेद-वित् सर्व-संग्रहः

* धर्म-रतो वशी

* निहतामित्रो
मित्रवान् *
धनैश् च संचयैश् चान्यैः

यथा मनुर् महा-तेजा
लोकस्य *
तथा दशरथो राजा
वसन् जगद् अपालयत्

* अनुतिष्ठता
पालिता सा * *
इन्द्रेणे°

१^१ व_२ पुरी ~ पुर्यां.

१^२ व_{१,२} °वित्तमः, व, प्रान्ते °पारगः.

१^३ व_३ जित-क्रोधः ~ महा-तेजाः.

२^२ व_{१,३} यज्ञ-कर्म-विदां वरः.

३^१ < म_{२-४,२,११} नियतेन्द्रियः >

५^१ व, त्रि-वर्ग-प्राप्ति-कर्मणा, व, प्रान्ते
त्रि-वर्गम् अनुपश्यता.

५^२ < क, नाथ, म_{५-८,१२} साथ >

क, म_{५,६,१२} भयोघायां ~ अयोध्यायां.

३^१ म_३ < व_२ > °मात्यो ~ °मित्रो.

म_१ निर्जितेन्द्रियः.

< व, प्रान्ते विजितेन्द्रियः >

३^२ म_{४,२-११} °विधिः ~ °विभवैः. क,

म_{५,६,८,१२} धन-धान्यादि-विभवैः,

< व_४ धन-धान्यैश् च विभवैः >

३^३ क, म_{५,१२} °वैश्रवणोपमैः.

द_{७-१२} तस्यां पुर्याम्.
द_{७,१,१०} सर्व° ~ वेद°.

द_{८-१२} धर्म-परो.

४^५ द_{१,८-११} लोकस्य परिरक्षिता.

वङ्ग-विशेषाः
१.६.१०

१.६.१०

दक्षिणापथ-विशेषाः
१.६.९

* * * कथनः

* धृतिमन्तश् *

हृष्ट-पुष्ट-जने तस्मिन्
पुरे नैवा-बहु-श्रुतः ।
कश्चिद् आसीन् नरो नापि
कश्चिद् अन्याय-वृत्तिमान् ॥६॥
न चाल्प-विभवः कश्चिद्
आसीत् तत्र पुरे नरः ।
न चाप्य् आसीद् अ-संतुष्टः
कुटुम्बी तत्र कश्चन ॥७॥
न कदर्यः कश्चिद् आसीन्
नान्-ऋती न शठो ऽपि वा ।
न मानी न च संरम्भी
न नृ-शंसो न कुत्सितः ॥८॥
नराः स्व-दार-निरता
नार्यश् चासन् पति-व्रताः ।
सु-व्रता वृत्तिमन्तश् च
नरा आसन् तथा स्त्रियः ॥९॥

तस्मिन् पुर-चरे हृष्टा
धर्मात्मानो बहु-श्रुताः ।
नरास् तुष्टा धनैः स्वैः स्वैर्
अ-लुब्धाः सत्य-चादिनः ॥
नाल्प-संनिचयः *
आसीत् तस्मिन् पुरोत्तमे ।
कुटुम्बी यो ह्य् अ-सिद्धार्थो
ऽगवाश्व-धन-धान्यवान् ॥
कामी वा न कदर्यो वा
नृ-शंसः पुरुषः कश्चित् ।
द्रष्टुं शक्यम् अयोध्यायां
ना-विद्वान् न च नास्तिकः ॥
सर्वे नराश् च नार्यश् च
धर्म-शीलाः सु-संयताः ।
मुदिताः शील-वृत्ताभ्यां
महर्षय इवा-मलाः ॥

व, चैषा ~ साथ.

५^१ व, राज्ञा दशरथेन च.६^१ व, कश्चिन् नासीन् नरो वापि.७^१ व, निलयः, व, प्रान्ते विभवः, व,
नियमः.७^२ व, नरः पुरे, व, पुं पुरे जनः.<म_{५-८.१२} कथनः>म_{२.३} नाम, म_{५.७} वापि ~ नापि.म_२ न रोगार्तः ~ नरो नापि.म_{२.३} नावाल्यातिवयः.म_{१-४.१-११} <व_३> जनः पुरे.८^१ क, नाव्रती, म, नानृते.८^२ क, नृ-शंसे म, नृ-शंसी.

क, कुत्सनः.

<म_{१.४.१} व_{१.२} न चाल्प-निचयः>८^५ अधिपाठः उ (म_{४.९} वर्ज)

ना-महात्मा न पिष्टुनो न पर-स्वोपजीवकः ।

न चा-वर्ष-सहस्रायुर् न दीनो ना-बहु-श्रुतः ॥११३*॥

(१^१ व, न रोगी न च दुर-वृत्तो, व,
प्रान्ते न चा-वर्ष-सहस्रायुर्. १^२ व<म_{१.३.१.१०}> नामथी ~ न दीनो)(१^२ क, म_{११} परं वोपजीवकः, म_{२.८}
जीविकः, म_{११} जीविकाः. १^३ क,म_{५.६.८.११.१२} <व_{१.२.४} (व,
प्रान्ते)> ना-बहु-अजः ~ ना-बहु-श्रुतः)९^१ <म, धृतिमन्तश्>९^२ म_{२.३} नराश् चासन्.

वङ्ग-विशेषः १.६.१२	१.६.१२	दक्षिणापथ-विशेषः १.६.११
न च कु-प्रावृतो वासीद् नान्-ऋजुर * * *	ना-कुण्डली ना-मुकुटी ना-स्रग्वी ना-विलेपनी । रक्त-वस्त्रावृतो नासीद् दरिद्रो वा पुरोत्तमे ॥१०॥ ना-मृष्ट-भूषण-धरो न चाप्य् आसीद् अ-निष्क-धृक् । ना-हस्ताभरणोपेतो नान्-ऋती न च नास्तिकः ॥११॥	* नाल्प-भोगवान् । ना-मृष्टो नानुलिप्ताङ्गो ना-सुगन्धश् च विद्यते ॥ ना-मृष्ट-भोजी ना-दाता नाप्य् अन्-अङ्गद-निष्क-धृक् । ना-हस्ताभरणो वापि दृश्यते नाप्य् अन्-आत्मवान् ॥
१० ^१ व, ना-स्निग्धो (प्रान्ते ना-स्रग्वी) १० ^१ व, तु ~ च. व, तत्र ~ न च.	१० ^१ म _{२,२} < व _१ > मुकुटो (व, प्रान्ते मुकुटी) क _१ म _{५.६.८.१२} ना-माख्यो ~ ना- स्रग्वी. क _१ म _६ नाभृद् ~ नासीद्. म _{२.४.८.११} तत्र दुष्-प्रकृतिर् (म _{१.२} कु-प्रकृतिर्) नासीद्. < व _१ > नासीद्. ११ ^१ क _१ म _{६.८} नैवाप्य्, म _{२.३.५.१२} न चाप्य् ~ न चाप्य्. क _१ म _{५.६.८.१२} आसीत् च निष्कुरः. म _{२.३} धृक्; म _{५.६} धृत् ~ धृक्.	दृ न न-लिप्तङ्गो. १० ^१ द _{७.१२} सुगन्धिश्.
११ ^१ < क _१ म _{५.१२} नान्-ऋजुर >		

११^१ अधिपाठः क_१ म_{५.६.८.१२} वर्ज सर्वत्र

नान्-आहिताग्निर् ना-यज्वा
विप्रो नाप्य् अ-सहस्र-वृः ।
कश्चिन् नासीद् अयोध्यायां
सद्-वृत्त-रहितो जनः ॥
स्व-कर्म-निरताश् चासन्
सर्वे तत्र द्वि-जातयः ।
यज्ञाध्ययन-निष्ठाश् च
विरताश् च प्रतिग्रहाद् ॥
न नास्तिको नान्-ऋतवाक्
न कश्चिद् क्रोधनो नरः ।
न सूचको न चा-शक्तो
ना-शुचिस् तत्र चाप्य् अमूर्त् ॥११४॥

(^१व < म_{५.७.९} व_{८.९} > आसीद् ~
नासीद्.

^१व, सु-वृत्त-रहितो नरः.

(^१म_{५.९.११} सु^० ~ स्व^०.

^१म_{२.३} निरताश् ~ निष्ठाश्.

न क्षुद्रो वा न तस्करः ।

न च निर्वृत्त-संकरः ॥

* नित्यं

ब्राह्मणा विजितेन्द्रियाः ।

दानाध्ययन-शीलाश् च

संयताश् च प्रतिग्रहै ॥

न नास्तिको नान्-ऋतको

न कश्चिद् अ-बहु-क्षुतः ।

नास्यको न चाशक्तो

ना-विद्वान् विद्यते तदा ॥

(^१द_३ न चा-निर्वृत्त-संकरः, द_{८.११}

न चा-वृत्तो न संकरः. ^१द_{७.९.१०.११}

परिग्रहे. ^१द_७ ना-कृतिको, < व_२

वङ्ग-विशेषः

१.६.१९

१.६.१९

दक्षिणापथ-विशेषः

१.६.१६

पितृ- * *

न दीनो नापि चोद्विशो
नातुरो न भयाकुलः ।
द्रष्टुं शक्यो ह्य अयोध्यायां
नापि राजन्य् अ-भक्तिमान् ॥१२॥
वर्ण-श्रेष्ठान् पूजयन्तः
पितृन् देवातिथीस् तथा ।

न दीनः क्षिप्त-चित्तो वा
व्यथितो वापि कश्चन ।
* शक्यम् अयोध्यायां
वर्णेषु अग्र-चतुर्थेषु
देवतातिथि-पूजकाः ।

१ व२ सत्ये चैव द्वि-जातयः ।
२ व३.४ < म१.० > नित्याश्च ~
३ निष्ठाश्च. ४ व१ निरताश्च ~ विरताश्च.
५ व२ जनः ~ नरः)

६ म२.३ विमुखाश्च ~ विरताश्च. ७ म४.९.११
नास्तिक-वाह्य, म२.३.१० नान्-कृतवान्.
११ म१ सूयको. म२ वा-शक्तो. १२ म२.३
वाप्य ~ चाप्य)

नान्-कृतको > व२.११ नास्तिको
नान्-कृतो वापि.
१३ व७.१२ तथा, व२.८ कश्चित् ~ तदा)

अतः परं म२-४.७.९-११ व

ना-मृष्ट-सुहृ न चा-दाता ना-स्त्रग-गन्धो न चान्-कृत्युः ॥११५#।
(१ म२.३ ना-मिष्ट, चा-दाता. २ व ना-सुगन्धो. म२ व३ चान्-कृत्युः)
अतः परं म२-४.७.९-११ व, ११४# परं क१ म५.६.८.१२
न दुःखी पुरुषः कश्चिन् न चासीद् अन्-अलंकृतः ॥
रूप-चातुर्य-माधुर्य-शीलाचार-गुणान्विताः ।
नार्यश्च चासन् अयोध्यायां मृष्टाभरण-वाससः ॥
नान्-आत्मवान् न च क्रूरो न विरूपो न चालसः ।
कश्चिद् आसीद् अयोध्यायां ना-श्रीमान् ना-महाशनः ॥११७#॥

अतः परं व१.२.४.५.७.९.१०.१२
ना-यद्-अज्ञ-विद् अत्रासीन्
ना-धतो ना-सहस्र-दः ॥११६#।
(२ व७.१० ना-वृत्तो.
व९.१० ना-सहस्रवान्)

(४ व२ चापलः ~ चालसः.
५ व१ ना-महाशनः, व१ प्रान्ते
ना-महाशनः, व२ ना-महा-धनः, व३
ना-महा-भनः)

(५ म३ चासीद्.
६ म२-४.७.९-१२ चारु ~ रूप.
७ म३.४.७-१२ < व२.४ > गुणान्वितः.
८ क१ म५.६.८.१० भूषिताः ~ वाससः.
९-१० म१२ नास्ति ॥
११ क१ म५.६.८ न वालिशाः, म२.३ न
वालसः ~ न चालसः)

व१. भयान्वितः.

१२ क१ म२.३.६ चोद्विशो.
१२ म५ न क्रूरो, म५ नातुरो ~ नातुरो.
म५.२.३.७.११ < व२.४ > भयातुरः.

व२.१० निदितः ~ न दीनः.

१२ अधिपाठः व
कश्चिन् नरो वा नारी वा
ना-श्रीमान् नाप्य् अ-रूपवान् ॥११८#।

१२ क१ म२.३ शक्तो ~ शक्यो.
१३ क१ म५.६.८ < व२.४ > वर्ण-ज्येष्ठान्.
म५ पूजयन्तः ~ पूजयन्तः.
१३ < व४ पितृन् > म, अपि ~ तथा.

व११ पूजनाः.

वङ्ग-विशेषाः

१.६.२४

१.६.२५

दक्षिणापथ-विशेषाः

१.६.२२

आसन् दीर्घायुषस् तत्र
नराः सत्य-परायणाः ॥१३॥
एवम् इक्ष्वाकु-नाथेन
पालिता साभवत् पुरी ।
यथा पुरस्तान् मनुना
मानवेन्द्रेण भूर इयम् ॥१४॥
योधानाम् अग्नि-कल्पानां
संयुगेष्व् अ-निवर्तिनाम् ।
गुप्ता पुरी सहस्रैः सा
सिंहैर् इव गिरेर् गुहा ॥१५॥
काम्बोजदेश-जैश् चैव
हयैर् हरि-हयोपमैः ।

दीर्घायुषो नराः सर्वे
धर्म सत्यं च संश्रिताः ॥
सा तेनेक्ष्वाकु-नाथेन
पुरी सु-परिरक्षिता ।

* धीमता

पेशलानाम् अ-मर्षिणाम् ।
संपूर्णा कृत-विद्यानां
गुहा केसरिणाम् इव ॥
काम्बोज-विषये जातैर्
वाह्नीकैश् च हयोत्तमैः ।

* वानायु-जैस् तथा

१३^१ अधिपाठः द

कृत-ज्ञाश् च वदान्याश् च
शरा विक्रम-संयुताः ॥११९*॥

१३^२ अधिपाठः द

सहिताः पुत्र-पौत्रैश् च
नित्यं स्त्रीभिः पुरोत्तमे ॥१२०*॥

१३^३ अधिपाठः क, म_{५.६.८.१२} व_{२.३} वर्जं सर्वत्र (व, प्रान्ते, १२०* परं द)

ब्रह्म पर्यचरत् क्षत्रं

चैत्र्याः क्षत्रम् अनुव्रताः ।

शूद्राश् चैवापि वर्णास श्रीन्

शुश्रूषन्तो ऽन्-भसूयवः ॥१२१*॥

(^१ व_५ ब्रह्मचर्यं चरत्. ^२ व_५ क्षत्रम्)१३^४ अधिपाठः क, म_{५.६.८.१२} व_{२.३} १२१ * परं म_{१-४.७.९-११} व_{१.४}

भासीत् क्षत्रं ब्रह्म-सुखं विद्-शूद्रं राज-भक्तिमत् ।

न योनि-संकरश् चापि तत्र नाचार-संकरः ॥१२२*॥

(^१ व_५ क्षत्रं. ^२ व_५ न तत्राचार-संकरः)(^१ म_{२.३} नास्ति ॥ ^१ म_२ क्षत्रं. म_७ < व_५ > मुख्यं)१४^१ व, मुनिना, व, प्रान्ते मनुना.१५^२ व, संयोगेष्व्, व, प्रान्ते संयुगेष्व्.१६^१ < म_५ वानायु-जैस् तथा >१६^२ अधिपाठः व < म_{५.६.७} >

नदी-जैर् वाह्नी-जैश् चापि

क्रीणां हरि-हयोपमैः ॥१२३*॥

१६^३ म_{१.४.७-११} चापि, म_५ इव ~ चैव.
म_{२.३} वल्लकैश् च वानायु-जैः.१५^१ व_{१-११} मन्त्रिं ~ अग्निं.१५^२ व_३ मनस्विनां, व_{४.९.११} महर्षिणां.१६^४ अधिपाठः द

वानायु-जैर् नदी-जैश् च

पूर्णां हरि-हयोत्तमैः ॥१२४*॥

वङ्ग-विशेषः १.६.२८	१.६.२८	दक्षिणापथ-विशेषः १.६.२६
	आ योजनाद् वा भूयो वा साति-धामा व्यकाशत ॥१६॥	सा योजने च द्वे भूयः सत्य-नामा प्रकाशते ॥
<p>१ व_{१.३} <म_{२.३}>वाहिकैश्च व_{२.३.४} <म_{२.३}> चैव. <म_७> चाव-~ चापि. <म_{१.३}>हयैर् ~ कीर्णा.</p> <p>१६^२ अधिपाठः क, म_{५.६.८.१२} वर्जं सर्वत्र, १२३* परं म_{२.३.७} व, १२४* परं द</p> <p>विन्ध्य-पर्वत-जैश्च चापि गजैर् हेमवतैस् तथा । सख-वीर-गुणोपेतैः शूरैर् ब्याल-चेष्टितैः । पद्माक्षन-कुलोद्भूतैर् भद्र-मन्द्र-सृगान्वयैः ॥१२५*॥</p> <p>(^१ व चैव ~ चापि. ^२ व <म_{१.२.७}> नागैर् ~ गजैर्. ^३ व <म_{१.४.७-१.११}> वीर्यं ~ वीर ^४ व_३ कुलोत्पन्नैर् ~ कुलोद्भूतैर्)</p> <p>१६^२ परं क, म_{५.६.८.१२} १२५* परं म_{१.४.७.१-११} व सा पुरी बहुभिः कीर्णा तथासीद् गन्ध-हस्तितभिः ॥१२६*॥</p> <p>(^१ म_{२.३} नास्ति ॥ म_{४.११} कुलोपेतैर् ~ कुलोद्भूतैर्.)</p>	<p>१६^२ अधिपाठः क, म_{५.६.८.१२} वर्जं सर्वत्र, १२३* परं म_{२.३.७} व, १२४* परं द</p> <p>विन्ध्य-पर्वत-जैर् मसैः पूर्णा हेमवतैर् अपि । मदान्वितैर् अति-बलैर् मातङ्गैः पर्वतोपमैः । प्रेरावत-कुलीनैश्च च महापद्म-कुलैस् तथा ॥ (^१ द_२ प्रेरावत-कुलैश्च चैव पुण्डरीक-कुलैस् तथा)</p> <p>अतः परं द भङ्गनाद् अपि निष्पन्नैर् वामनाद् अपि च द्विपैः । भद्रैर् मन्द्रैर् सृगैश्च चैव भद्र-मन्द्र-सृगैस् तथा ॥ भद्र-मन्द्रैर् भद्र-सृगैर् सृग-मन्द्रैश्च च सा पुरी । नित्य-मसैः सदा पूर्णा नागैर् अचल-संनिभैः ॥१२७*॥ (^१ द_{२-१०} निष्कान्तैर् ~ निष्पन्नैर्)</p>	
	<p>१६^१ म, सा योजने द्वे तु भूता, म_{४.१-११} सा योजन-द्वयं भूमेः. १६^४ म_{१.४.१-११} सत्य-नामा प्रकाशते, म_{२.३} सत्या नाम प्रकाशते.</p>	
<p>सा पुरी यत्र राजासीत् पुरा दशरथो ऽनू-अवः ॥१२८*॥ (^१ व राजाभूत्, व, मान्ते राजासीत्)</p>	<p>१६^४ अधिपाठः क, म_{५.६.८.१२} वर्जं सर्वत्र</p> <p>सा पुरी यत्र राजासीत् पुरा दशरथो ऽनू-अवः ॥१२८*॥ (^१ म_{४.७.१-११} राजा ~ पुरा. म, दशरथो नृ-पः)</p>	<p>सत्यां दशरथो राजा वसन् जगद् अपालयत् । (^१ द_३ तस्यां ~ सत्यां)</p> <p>अतः परं द तां पुरीं महा-सेजा राजा दशरथो महान् ।</p>

वङ्ग-विशेषः
१.६.२९

१.६.२९

दक्षिणापथ-विशेषः
१.६.२८

तां सत्-पथां वै दृढ-तोरणाकुलां
महर्षिभिर वेद्म-शतैर् अलंकृताम् ।
पुरीं सभोद्यानवतीम् अन्-उत्तमां
स कोसलेन्द्रो नृ-पतिर् व्यपालयत्
॥१७॥

इत्थ् आर्षे रामायण आदि-काण्डे
षष्ठः सर्गः ॥६॥

* सत्य-नामां दृढ-तोरणार्गलां
गृहैर् विचित्रैर् उपशोभितां शिवाम् ।
पुरीम् अयोध्यां नृ-सहस्र-संकुलां
शशास वै शक्र-समो मही-पतिः ॥

शशास शमितामित्रो
नक्षत्राणीव चन्द्रमाः ॥१२९॥

१७^१ व_२ सत्य-कामां, व_{१,३} सत्य-धार्मिणीं.

म_{१-३.७} <व_{१,४} (व_१ प्रान्ते) >
सत्य-नाम्नीं, म_४ सत्य-वादी ~
सत्-पथां वै.

<म_{१-४.१०} व_१ °तोरणार्गलाम्, व_१,
प्रान्ते °तोरणाकुलां >

१७^२ व_१ प्रान्ते सहोद्यानं ~ सभोद्यानं.

१७^३ म_७ समाकुलाम् ~ अलंकृताम्.

द_{७.१२} नृप-सिंह-संकुलाम्.

१७^४ व_१ व्यपालयत्.

क_१ म_{५.११.१२} इत्थ् ~ इत्थ्.

अवसान-वचनम् ॥

व_२ राज्य-वर्णनं पञ्चमः सर्गः,
व_३ आदि-काण्डे राज-वर्णना,
व_४ राज-वर्णना नाम सर्गः
~ आदि-काण्डे षष्ठः सर्गः.
व_१ इत्थ् आदि-काण्डे राज-वर्णना.

क_१ म_{५.६} बाल-काण्डे अयोध्यायां
दशरथ-सौराज्य-वर्णनं नाम (म_५ नाम
षष्ठः) सर्गः, म_{१-४.१०.११} आदि-काण्डे
राज-वर्णनं नाम (म_{२.४} नाम षष्ठः)
सर्गः, म_७ महर्षि-वाल्मीकि-विरचिते
राज-वर्णनं नाम षष्ठमः सर्गः, म_८
बाल-काण्डे X X X षष्ठः सर्गः,
म_{१०} दशरथ-सौराज्य-वर्णनं नाम सर्गः,
म_{१२} बाल-काण्डे दशरथ-वर्णनं नाम
षष्ठः सर्गः ~ आदि-काण्डे षष्ठः सर्गः.

द_{१-३} श्रीमद्-~ आर्षे.
द_२ श्री-रामायणे, द_{२.११} श्रीमद्-
वाल्मीकि-१, द_{१०} रामायणे वाल्मीकिये
~ रामायणे.

द_{१-५.७-९.११.१२} बाल-काण्डे, द_{१०}
बाल-काण्डे नाम ~ आदि-काण्डे.

